N°. 47. 1853.

NEDERLANDSCHE STAATS-COURANT.

JE MAINTIENDRAI.

De prijs dezer Courant met het Bijblad is f 30 in het jaar; die van de Courant alleen f 20 en die van het Bijblad alleen f 15.

De prijs der advertentien is 25 cents voor den regel bij iedere plaatsing, buiten de zegelgelden en briefporten.

DONDERDAG 24 FEBRUARIJ.

Bij deze Courant behoort een Bijvoegsel.

NEDERLANDEN.

23 Feb. 1853, n°. 110. WIJ WILLEM III, BIJ DE GRATIE GODS, KONING DER NEDERLANDEN, PRINS VAN ORANJE-NASSAU, GROOT-HERTOG VAN LUXEMBURG, ENZ., ENZ., ENZ.

Op de voordragt van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, van den 18den Februarij 1853, n°. 234, 6de afdeeling, tot opheffing van alle beperking van tijd voor de uitoefening der kustvisscherij van *Arnemuiden*,

Hebben goedgevonden en verstaan in te trekken:

1°. het 6de punt der voorwaarden, waaronder bij Koninklijk besluit van 10 October 1836, n°. 38, eene premie van regeringswege ten behoeve der kustvisscherij van *Arnemuiden* werd toegezegd;

2°. het Koninklijk besluit van 29 October 1848, n°. 59.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift wordt medegedeeld aan Onzen Minister van Finantien.

's Gravenhage, den 23sten Februarij 1853.

WILLEM.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
THORBECKE.

Bij besluit van den 22sten dezer, n°. 95, heeft Z. M. goedgevonden de door den gemeenteraad van Anlo gedane benoeming van den burgemeester *T. Brasme* tot secretaris met Hoogstdeszelfs goedkeuring te bekrachtigen.

De heer *J. Fookens* is erkend als vice-consul van Portugal te Harlingen.

BUITENLANDSCHE BERIGTEN.

FRANKRIJK.

De ministeriele Parijsche bladen berigten dat de Keizer eergisteren op het paleis der Tuilerien voorgezeten heeft in eene algemeene vergadering van den Staatsraad, en dat in deze vergadering de algemeene beraadslaging over de staatsbegrooting voor 1854 is gehouden, welke eerlang aan het Wetgevend Ligchaam moet worden voorgedragen.

De gezant van Brazilie te Parijs heeft thans de brieven ontvangen, waarbij zijn gouvernement den Keizer der Franschen erkent.

BELGIE.

De Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers heeft sedert het begin der wetgevende zitting een groot aantal petitien om wijziging der kieswet ontvangen, en dezelve achtereenvolgens naar de commissie verzonden ten einde over alle een gezamenlijk rapport zoude worden uitgebragt. Het aantal alzoo opgehoopte petitien bedraagt thans honderd drie en vijftig, en in de zitting van den 21sten dezer werd door een der leden voorgesteld, op den 1sten Maart aanstaande daarover verslag te doen uitbrengen; doch van de liberale zijde is een ander voorstel doorgedreven, volgens hetwelk het rapport later en waarschijnlijk eerst na Paschen zal uitgebragt worden. Uit de voorafgaande discussie bleek reeds dat de warme liberalen de bestaande kieswet van 1848 met hand en tand tegen de partij der geestelijkheid en des behoudes zullen verdedigen.

In dezelfde zitting is door een lid van de liberale partij een wetsvoorstel ingediend, strekkende om de Fransche officieren die in het Belgische leger dienen, allen met pensioen te ontslaan, gelijk onlangs met de Poolsche officieren geschied is. De mogelijkheid van eenen oorlog met Frankrijk en de moeijelijke gesteldheid waarin alsdan die Fransche officieren zouden geraken, is de grond van het voorstel.

— Uit Brussel wordt gemeld dat de voorbereidende werkzaamheden voor het aanleggen van den spoorweg van Antwerpen naar Rotterdam, op het terrein volbragt zijn.

ENGELAND.

De *Times* van den 21sten dezer zegt het volgende omtrent de reeds in ons vorig nommer vermelde wijziging in de zamenstelling van het Engelsche kabinet.

» In eene vergadering van den geheimen raad, die heden wordt gehouden, zal lord John Russell de portefeuille van buitenlandsche zaken nederleggen, die overgaat in handen van den graaf van Clarendon. Voor dezen was die portefeuille reeds dadelijk bij de vorming van het kabinet bestemd; doch het werd hoogst wenschelijk geacht dat lord John Russell in het nieuwe bewind met eene betrekking bekleed wierd, welke de goedkeuring zijner kiezers in de hoofdstad des lands vereischte en tevens het sterkste bewijs opleverde van zijne ernstige en onvoorwaardelijke toetreding tot het bewind, in welks zamenstelling hij een zoo gewigtig aandeel had. Men begreep echter toen reeds dat zijne gezondheid niet sterk genoeg was om de beraadslagingen van het Lagerhuis te leiden en tevens een grooten tak der staatsdienst te besturen. Nooit is vroeger een minister op den ouderdom dien lord John Russell thans bereikt heeft, leider in het Lagerhuis geweest; en het toenemende gewigt van dezen post, die thans door geen anderen met zoo groot gezag en zoo veel ervaring kan worden vervuld, maakt het wenschelijk dat hij zich toewijde aan de algemeene voorbereiding en verdediging der regeringsmaatregelen in het Parlement, zonder daarenboven met een ministerie, hetwelk zoo dikwijls krachtiger ligchaamsgestellen heeft geknakt, belast te zijn. Het is, naar wij gelooven, op deze gronden dat lord John Russell de portefeuille van buitenlandsche zaken nederlegt, terwijl hij lid van het kabinet en leider van het Huis der Gemeenten blijft. Zoo staat hij de natie met zijne lang beproefde bekwaamheden ten dienste in den kring waarin zij den lande het nuttigst kunnen zijn, doch op de meest vaderlandlievende en belangelooze wijze, zonder de gewoonlijk aan hooge staatsambten verbonden onderscheidingen, zonder regt tot het begeven van ambten en zonder bezoldiging. Er kan, onzes erachtens, geen twijfel bestaan aan het constitutionele regt der Kroon om elk lid van den geheimen raad, met of zonder portefeuille, in den kabinetsraad te roepen; en er is in het kabinet niemand geschikter dan lord John Russell, om al de inzigten en de gansche staatkunde der regering aan het Lagerhuis bloot te leggen. Deze schikking is derhalve hoogst bevorderlijk voor de kracht des bewinds, en voor alle daarbij betrokkenen voordeelig, behalve voor lord John zelven; doch hij zal gewis zijne beloening vinden in de hoogachting en den algemeenen eerbied waarop eene zoo onbaatzuchtige handelwijze regt geeft.

» Hij verlaat het ministerie, hetwelk hij gedurende slechts zeven weken voorloopig bestuurde, niet zonder er eervolle sporen zijner kortstondige werkzaamheid achter te laten. In de aangelegenheid van Montenegro beijverde hij zich bij de Porte vertoogen te doen indienen tegen het onvoorzigtige en gewelddadige harer maatregelen op de kust van Albanie, terwijl hij aan het Oostenrijksche kabinet nadrukkelijk en onbewimpeld de beduchtheden te kennen gaf, welke deszelfs uitgebreide krijgstoerustingen op de oostelijke grenzen des lands moesten te weeg brengen. Het Oostenrijksche kabinet antwoordde hierop terstond op de vriendschappelijkste wijze: want, zoo wij wel onderrigt zijn, had lord John Russell niet nagelaten te wijzen op de hooge waarde, die alle bedachtzame Britsche staatslieden hechten aan onze aloude verbindtenis met Oostenrijk, inzonderheid in de aangelegenheden van het Oosten. De door het hof van Weenen gegeven verzekeringen waren van hoogst voldoenden aard, en lord John laat onze betrekkingen met die mogendheid in eenen meer vriendschappelijken en vertrouwelijken staat, dan waarin zij sedert verscheiden jaren waren geweest. In Syrie en in Turkije heeft het vraagstuk van het beschermheerschap over de gewijde oorden in Palaestina aanleiding gegeven tot hevige twisten tusschen de aanhangers der Grieksche en der Latijnsche kerk, vertegenwoordigd op het hooger gebied der staatkunde door Rusland en Frankrijk, en verergerd door de grilligheid en aanmatiging van den Franschen gezant, den heer de Lavalette. Op dit punt heeft de Britsche minister van buitenlandsche zaken met passende kracht en warmte het leedwezen betuigd, waarmede deze onvoegzame twist omtrent de voor alle Christenen eerbiedwaardige heiligdommen door elk vroom en nadenkend mensch moest worden aanschouwd; en wij gelooven dat de goede diensten van Engeland hebben bijgedragen tot bevordering eener onderhandeling die thans te St. Petersburg tusschen de Fransche en de Russische regering aanhangig is, en welke, naar men hoopt, de Christenheid van dit schandaal zal verlossen. De krachtige depêche waarin lord John tegen de inkerkering der in Toscana om den geloove vervolgd Protestanten protesteerde, is reeds openbaar gemaakt [zie *Staats-courant* van den 22sten dezer] en doet hem niet minder eer dan zijne daarover gehouden redevoering. Ten opzigte van het gewigtige punt van onze betrekking met Frankrijk is eene vredelievende en vriendschappelijke staatkunde in acht genomen en aan den dag gelegd door wederkeerig dienstbetoon aan dat land, zonder het Britsche ministerie van buitenlandsche zaken te vernederen door lofredenen zoo als lord Malmesbury en de heer Disraeli op het tegenwoordige Fransche gouvernement hebben gehouden."

De *Times* besluit dit belangrijke artikel met eene lofspraak op lord Clarendon, en verwacht dat zijne bekwaamheid, gepaard aan de koelbloedigheid van lord Aberdeen en aan de voortvarende geestkracht van lord Palmerston, in het bestuur van Engelands betrekkingen met het buitenland, die in verscheiden jaren zoo kalm en vriendschappelijk niet waren als thans, eene vastheid en eene gematigdheid zal brengen, die Engelands invloed tot bevordering van vrede en van de heerschappij der wet allerwege zullen verhoogen.

— Men herinnert zich dat het afgetreden ministerie, op het aandringen van geestelijken der Anglikaansche kerk, in de voorwaarden waaronder subsidien uit de schatkist aan scholen worden gegeven, eene wijziging gebragt heeft, die den schoolonderwijzer en het onderwijs geheel aan het goedvinden van den geestelijke onderwierp, met uitsluiting schier van allen invloed van leeken.

De voorzitter van den ministerraad, lord Granville, heeft den 19den dezer, als voorzitter der commissie uit den geheimen raad voor het schoolwezen, eene deputatie van onderwijzers en onderwijzeressen ontvangen, die de intrekking verzocht van den door het vorige bewind genomen maatregel, inzonderheid als vernederend voor den onderwijzersstand.

Lord Granville herinnerde in zijn antwoord dat die maatregel door twee leden van het tegenwoordige ministerie, lord Lansdowne en lord John Russell, destijds reeds openlijk was afgekeurd; hij verklaarde verder dat hij het van groot gewigt achtte, den onderwijzersstand tot een hoogeren trap in de maatschappij op te heffen; en zonder bepaalde toezegging te geven sprak hij in zulken geest dat de deputatie zeker van de aanstaande vervulling van haren wensch vertrok.

„De ministeriele *Globe* deelt dit mede als eenen waarborg » voor de vrijzinnige strekking der door lord John Russell eerlang voor te dragen wetgeving op het onderwijs."

— De begrooting van uitgaven voor de landmagt (artillerie, genie en vestingwerken daaronder niet begrepen) over het met den 1sten April aanstaande aanvangende dienstjaar, is thans aan het Lagerhuis voorgedragen. Het eindcijfer is L. st. 14,644 hooger dan de loopende begrooting; er wordt namelijk voor uitgaven betreffende de werkelijke dienst L. st. 4,010,052, of L. st. 23,744 meer aangevraagd, dan over het loopende jaar; en voor alle andere uitgaven betreffende de landmagt, zoo als pensioenen enz., L. st. 2,014,964, of L. st 9,100 minder dan over het loopende jaar. De voordragt strekt om gedurende het volgende jaar voor de dienst van het Vereenigd Rijk (dus de troepen in Oost-Indie niet daaronder begrepen) eene landmagt te houden van 102,283 man, dat is 846 meer dan over het loopende jaar.

DUITSCHLAND.

De thans eerst ontvangen officiele *Wiener Zeitung* van 18 Februarij geeft het volgende verslag van den toeleg op 's Keizers leven:

» Een schandelijke aanslag is zoo even tegen den allerhoogsten persoon van Z. K. K. Apostolische Majesteit gepleegd. Z. M. werd heden middag ten half een ure, bij eene wandeling op de Bastei, nabij de Kärnthnerpoort, door een persoon verraderlijk van achteren aangerand en met een keukenmes in de streek van het achterhoofd gewond. De wond is, volgens de uitspraak der geneesheeren niet gevaarlijk. De moordenaar werd door den vleugel-adjudant, die Z. M. vergezelde, gevat. Voor de gelukkige redding van Z. M. wordt heden avond in de St. Stephanskerk een *Te Deum* gezongen."

— Het *Journal de Francfort* van den 15den dezer behelsde een artikel ten betooge dat de te Milaan den 6den dezer voorgevallen rustverstoring een sinds lang voorbereide toeleg was, waarvan men onder de revolutionairen in Piemont, in Hongarije en Zwitserland vooraf kennis droeg. In dit betoog leest men, onder anderen het volgende: » Heeft de Venetiaan Scarzellini zich niet naar Mazzini te Londen begeven, ten einde van hem het plan van eenen aanslag op het leven van den Keizer van Oostenrijk en voorschriften voor de revolutionaire vereenigingen in Italie te ontvangen?"

Men weet dat drie dagen nadat dit artikel geschreven was, de Keizer van Oostenrijk moorddadig aangevallen is.

— In het Wurtembergsche regeringsblad van 20 Februarij leest men: » Terwijl van verschillende kanten overeenstemmend de aanwezigheid van Mazzini in Zwitserland gemeld wordt, en men in Engeland in zooverre van de poging tot opstand in Lombardije kennis droeg, dat de proclamatien van Kossuth en Mazzini gelijktijdig met het eerste berigt aangaande die poging door de dagbladen werden openbaar gemaakt, ontkent men in Londen dat die proclamatien van Kossuth en Mazzini uitgegaan zijn, maar beweert dat die stukken door agenten van genoemde leiders, buiten hun weten, te Genua opgesteld en gedrukt zijn geworden. Het is eene oude manoeuvre van Engeland, van Zwitserland en ten deele ook van Sardinie, dat men op zoodanige wijze, wanneer de euveldaad gepleegd is, de schuld van zich tracht af te werpen. Maar tegenover zulke feiten, als de aanslag tegen het leven des Keizers van Oostenrijk, is het te hopen, dat men zich eindelijk door die Staten niet langer met zulke uitvlugten zal laten tevreden stellen."

Ook de Berlijnsche ministeriele *Zeit* van den 20sten behelst, naar aanleiding van den aanslag op den Keizer van Oostenrijk, een zeer hevig artikel tegen de politieke uitgewekenen in Engeland; waaruit sommigen opmaken, dat ook de Pruissische regering zich vereenigen zal met de vertoogen, welke op nieuw te dier zake aan het Britsche bewind zouden worden gerigt.

— Bij besluit des Konings van Wurtemberg van den 19den dezer is de voor eenigen tijd verdaagde Standenvergadering tegen den 1sten Maart aanstaande weder bijeengeroepen.

ITALIE.

Een zeer geacht liberaal Turynsch dagblad ontvangt het volgende berigt uit Florence van den 18den dezer: » Het is zeker dat er zendelingen van Mazzini te Florence gekomen waren ten einde er, zoo mogelijk, eenen opstand gelijktijdig met dien van Milaan te doen uitbarsten. Met hunne gewone goede trouw gaven die zendelingen toezeggingen van krachtdadige ondersteuning van onderscheiden zijden. Zij spraken van de tegenwoordigheid van Mazzini en Kossuth, die te Milaan verscholen waren en aan het hoofd der beweging zouden treden, — van twee honderd uitgewekenen uit alle landen, die op het punt stonden van in Toscana binnen te dringen, — van geheele regementen die de Oostenrijksche vaan zouden verlaten, — van den gelijktijdigen opstand van gansch Italie. Gelukkig is de bevolking van Florence verstandig genoeg geweest om aan die logens niet te gelooven. Intusschen zijn de Oostenrijksche troepen in Toscana op de hoede. Men spreekt van arrestatien die zullen plaats hebben; tot nog toe echter is niemand in hechtenis genomen."

— Volgens berigten uit Turyn van den 17den dezer was de voormalige eerste minister d'Azeglio den 15den naar Londen vertrokken, en wel, gelijk sommigen verzekerden, met eene officieuse zending der regering, die in verband zou staan met de gebeurtenissen in Lombardije en den dreigenden toon van eenige half-officiele Oostenrijksche bladen ten aanzien van Sardinie.

TURKIJE.

In den Parijschen *Constitutionnel* van den 22sten dezer leest men het volgende: » Wij ontvangen brieven uit Konstantinopel van den 6den dezer. De betrekkingen tusschen Oostenrijk en Turkije hadden een nieuw voorkomen aangenomen ten gevolge der aankomst van den buitengewonen gezant uit Weenen, graaf von Leiningen. Den 3den ontwikkelde hij aan den Sultan in een bijzonder gehoor al de grieven zijns meesters en verzocht daarop een bepaald antwoord binnen vijf dagen te mogen ontvangen. Den 5den is eene buitengewone zitting van den Divan gehouden, ten einde te beraadslagen over het antwoord hetwelk den 8sten aan den graaf von Leiningen moet gegeven zijn. Tot verbetering der finantiele gesteldheid is nog niets gedaan; het schijnt zeker dat de Bank van Konstantinopel na den afloop van de vereffening harer zaken niet weder in werking zal worden gebragt. De door Frankrijk voorgestelde overeenkomst tot wijziging der quarantaine-verordeningen is eindelijk na langdurige en niet zonder drift gevoerde onderhandelingen, door den Sultan bekrachtigd; en de acte van bekrachtiging is den 6den dezer naar Parijs afgezonden."

— Het officiele *Journal de Constantinople* van den 4den dezer behelst een omstandig verhaal van de audientie waarin de Fransche gezant zijne nieuwe geloofsbrieven aan den Sultan overhandigd heeft. Hij zeide daarbij onder anderen het volgende: » Frankrijk, uw oude bondgenoot, houdt met belangstelling het oog, Sire, op de edelhartige en moedige pogingen die Uwe Majesteit onophoudelijk doet tot verbetering en bevestiging der instellingen, welke van u reeds bij den aanvang uwer regering zijn uitgegaan.

» Het verblijdt mij bij Uwe Majesteit de tolk te zijn van die ronde en eerlijke staatkunde, welke rust op de wederzijdsche goede trouw en de naleving der verdragen."

BEURS-BERIGTEN.

Parijs 21 Februarij: 3 pcts. renten fr. 80.65; idem 5 pcts. fr. 105.95.
Londen 21 Februarij: 3 pcts. gecons. 99 5/8, Nederl. werkelijke schuld 2½ —; idem 4 pcts. —.

BINNENLANDSCHE BERIGTEN.

'S GRAVENHAGE, *den 23sten Februarij* 1853.

In de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van heden zijn ingekomen:

een wets-ontwerp tot duurzame regeling van het beheer der gelden wegens verstrekkingen;

een wets-ontwerp tot het verleenen van bijdragen ter bevordering van den aanleg van een uitwateringskanaal van Grave naar Geertruidenberg op den Amer en van een scheepvaartkanaal tusschen Assen en Groningen;

een wets-ontwerp regelende het toezigt op de landverhuizers; en

eene missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken ten geleide van het verslag over de openbare werken over de jaren 1850—1853.

Daarna hebben de beraadslagingen plaats gehad over het wets-ontwerp tot goedkeuring van een tractaat van vriendschap, handel en scheepvaart met de republiek van Costa Rica.

Nadat de heeren Gevers Deijnoot, Mackay en Dirks het woord gevoerd hadden, bij welke gelegenheid de eerste het stelsel van het sluiten van tractaten van handel en scheepvaart in het algemeen bestreed, en de laatste de wenschelijkheid aantoonde om soortgelijke overeenkomsten als de onderhavige met de overige republieken van Centraal Amerika, te weten Nicaragua, Guatemala, Honduras en San Salvador aan te gaan, welke opmerkingen kortelijk door de Ministers van Finantien en van Buitenlandsche Zaken beantwoord werden, is het voorstel van wet in stemming gebragt en daarbij met 45 tegen ééne stem, zijnde die van den heer van Hoëvell, aangenomen.

De Vergadering heeft voorts beslist dat op Maandag den 7den Maart de Kamer zich zal onledig houden met het opmaken der lijst van candidaten ter vervulling van de ten gevolge van het overlijden der heeren Rengers en Vaillant opengevallen plaatsen in den Hoogen Raad der Nederlanden.

Aan een van wege het bestuur der Maatschappij van Weldadigheid in de *Haarlemmer Courant* opgenomen staat [illegible] den 31sten Januarij jl., ontleenen wij de navolgende bijzonderheden aangaande den toestand der kolonien van gemelde maatschappij:

De bevolking der bedelaars-kolonien is gedurende het laatste quartaal van 1852 aanmerkelijk toegenomen, zijnde de sterkte van al de kolonien te zamen met 290 personen vermeerderd. De sterfte was weder zeer matig en de gezondheid over het algemeen gewenscht.

Het getal dergenen die ontvlugt zijn, is mede niet groot, in aanmerking genomen, dat er zich ook van de gewone kolonien onder bevonden, die, zonder het verleenen van het door hen aangevraagd ontslag af te wachten, eigendunkelijk vertrokken zijn.

Al die veranderingen in het personeel worden gevonden in den navolgenden

STAAT *van de sterkte der bevolking in de kolonien der Maatschappij van Weldadigheid, met aanwijzing van de veranderingen daarin voorgevallen van den* 1*sten October* 1852 *tot den* 1*sten Januarij* 1853."

KOLONIEN.	Sterkte op den 1 Oct. 1852.	Vermeerdering. Opgenomen.	Vermeerdering. Overgenomen.	Vermeerdering. Van desert. terug.	Vermeerdering. Geboren.	Vermindering. Ontslagen.	Vermindering. Overgepl.	Vermindering. Gedesert.	Vermindering. Overleden.	Sterkte op den 1 Jan. 1852.
Gewone kolonien . . .	2627	31	23	2	16	28	28	16	11	2616
Ommerschans	2304	478	9	12	11	50	327	6	17	2414
Veenhuiz. 1ste gesticht.	1387	12	18	2	1	30	11	1	1	1377
„ 2de „	1584	5	197		4	60	33	2	22	1673
„ 3de „	1568	8	162	1	12	46	13	5	10	1672
Wateren	72		5			3	2			72
Ambtenaren en hunne huisgezinnen . . .	633	5	12		6	2	12		1	641
Totaal.	10175	534	426	17	50	219	426	30	62	10465

Eene opneming, in de laatste week des vorigen jaars, heeft de volgende werkende en niet werkende kolonisten doen kennen, de getallen dergenen die ter schole gaan daaronder begrepen. Ze waren:

2682 bij den landbouw,
2305 fabrieks-arbeiders en handwerkslieden,
838 huisbedienden en opzieners,

zamen 5825
Benevens 3999 werkeloozen

9824 hoofden, buiten de
641 » van de ambtenaars-huisgezinnen.

Totaal 10465

Van die 3999 werkelooze gaan er 1455 kinderen, beneden de 13 jaren, dagelijks, twee malen, ter school: de overige 2544 zijn jongere kinderen, moeders die voor hare kinderen of huisgezinnen niet te missen zijn, grijsaards, zieken, zwakken of gebrekkelijken, welke buiten staat zijn eenig werk te verrigten.

Behalve de 1455 dagscholieren zijn er echter nog 1359 van de werkende jongelieden, die, beurtelings om den anderen avond, nu de jongens, dan de meisjes, mede nog school-onderwijs ontvangen, en 205 oudere, die, aan het kindergesticht te Veenhuizen, de zondagschool bijwonen.

Dit overzigt toont aan, hoe betrekkelijk gering het getal voortbrengende arbeiders is, en voor hoevelen er moet worden gezorgd, die daartoe zelf buiten staat zijn.

Er is nogtans zeer veel verrigt in het vorige jaar, waartoe deze derde zachte winter mede bijdraagt.

Het rogge-zaaijen heeft, ofschoon wat laat, tot de gewone oppervlakte van 800 bunders kunnen worden gebragt, waarvan ook het laatst gezaaide door het zachte weder goed is opgekomen.

De voornaamste veldarbeid is thans het onderspitten en ploegen van meer dan 500 bunders een jaar overgestaân hebbende brem, van gemiddeld een Ned. el lengte, die, uitgetrokken en in de voor gelegd, aldus wordt ondergespit of ondergeploegd, om daarop, zonder eenigen anderen mest, aardappelen te telen.

Nieuwe grond wordt er thans weinig of niet aangemaakt, doch wel sommige [illegible] door het diep om te [illegible] aardsoorten meer te vermengen.

Overigens [illegible] van graan, de verzorging van het vee en de vermenging van den mest, met allerlei te bekomen plantaardige specie, vele handen bezig.

Het dorschen van het meerendeel der boekweit, die bij den oogst in bulten of schelfen in het veld, waarop ze geteeld is, heeft moeten worden opgezet, om op het veen te worden afgedorscht, heeft, bij gemis van droog vriezend weder, nog geen plaats kunnen hebben.

Intusschen is de oogst, als gewoonlijk, bij afdorsching van een gedeelte, aldus geraamd:

								van 't Bunder.	
Gewone Kolonien,	van	1	Bunder	12	Mud.	=	12	Mud.
Ommerschans	»	3	»	46	»	=	15.33	»
Veenhuizen N°. 1,	»	18	»	152	»	=	8.45	»
» » 2,	»	23	»	230	»	=	10	»
» » 3,	»	37	»	376	»	=	10.17	»
en Wateren,	»	3	»	50	»	=	16.66	»
Totaal		85	Bunder	866	Mud.	=	10	Mud.

Zijnde een gering verbouw, maar dan ook bijna geheel op gebrand veen verkregen, bij ongunstig weder, hetwelk eerst in Julij te droog en later te nat en te winderig was.

De aardappel-teelt, waarvan de uitkomst mede nog niet is opgegeven, heeft opgeleverd:

							van 't Bunder.	
In de gewone Kolonien,	van	213	Bunder	25765	Mud.	=	121	Mud.
Te Ommerschans,	»	108	»	14818	»	=	137	»
Veenhuizen N°. 1,	»	70	»	6554	»	=	94	»
» » 2,	»	65	»	7284	»	=	112	»
» » 3,	»	655	»	6565	»	=	100	»
» Wateren,	»	105	»	943	»	=	89	»
Totaal		532	Bunder	61929	Mud.	=	116	Mud.

zonder zieke aardappelen mede te rekenen.

Deze opbrengst is weder 4600 mud minder dan die welke in 1851 is verkregen. De groote hitte, in de maand Julij, is de voornaamste oorzaak geweest, dat het gewas niet grooter geworden is, daar er weinig ziekte aan den knol is waargenomen; maar de nattigheid van het najaar heeft toch ook veroorzaakt, dat er hier en daar nog al eenige verrot zijn. Daar de oogst in 1843 en 1844, de beide laatste jaren vóór het ontstaan der aardappelziekte, over de 115,000 mud heeft bedragen, dat 53,000 mud meer is dan er nu is verkregen, kan men nagaan, welk groot verlies dit weêr voor de maatschappij oplevert.

Ofschoon de buitengewone droogte en hitte van den zomer ook den tuinbouw schadelijk was, vooral voor de wortelen, die daardoor de gewone zwaarte niet hebben verkregen, kan dezelve toch voor tamelijk wel gelukt gehouden worden.

De zuivere opbrengst heeft bedragen, in de gewone kolonien, naar de gewone raming van 60 pond boter van iedere koe, maar bij de gestichten naar de werkelijke inlevering:

	koeijen.	pond boter.		van ieder.
Gewone kolonien, van	403	24180	=	60
Ommerschans, »	255	17909	=	70
Veenhuizen n°. 1, »	48	3490	=	73
» » 2, »	49	3427	=	70
» » 3, »	48	3635	=	76
Wateren, »	23	1272	=	55
zamen :	826	53913	=	65

hetgeen over 1851 ruim 3 pond per koe meer heeft bedragen, hoeveel er dus aan de hoevenaars, die het ingeleverde boven den taks betaald krijgen, minder uitgegeven wordt.

De inkomsten door aanfokkerij, vetmesterij en van de geschoren wol verkregen, zijn voldoende te noemen. Er zijn 690 kalveren en 153 lammeren gevallen, van welke eerst echter slechts eenige te Wateren worden aangehouden, alwaar het rundvee zelf wordt aangefokt; terwijl het in alle andere kolonien wordt aangekocht voor het oude vee, hetwelk aan de gestichten wordt gemest en geslagt, dat met 150 stuks runderen heeft plaats gehad.

Er zijn ook 461 oude schapen geslagt en 91 varkens, welke laatste meerendeels te Ommerschans waren aangefokt en te Wateren vet gemest, dat te Veenhuizen, uit hoofde der meerdere behoefte aan karnemelk, geen plaats kan hebben.

Voorts zijn er 2929 schapen geschoren, die 3269, of gemiddeld 1.12 pond wol, hebben opgebragt.

De sterfte heeft bestaan uit:

3 paarden,	van de 108	stuks.
16 koeijen,	» » 945	»
1 os,	» » 75	»
17 kalveren,	»	
100 schapen,	» » 270	»
en 7 lammeren,	»	

of, dooréén, nog geen 2 per cent van de kapitaalswaarde, dat al zeer matig is en ook over de laatste twintig jaren van 1833 tot 1852 nog geen 3 per cent heeft bedragen.

Hebben de kolonien alzoo, wat den landbouw betreft, verleden jaar wederom moeten deelen in de algemeene tegenheden, in vele opzigten zijn ze ook gezegend en voor rampspoed bewaard gebleven.

Met den fabriek-arbeid is het, verleden jaar, zeer voorspoedig gegaan. De stoomkatoenspinnerij te Veenhuizen is voor ongelukken beveiligd gebleven, en heeft niet minder dan 134,396 pond garen opgeleverd, in 48 werkweken, van ruim 75 uren ieder, zijnde de gang der machine geweest ruim 25 slagen in de minuut, terwijl er tot die hoeveelheid garen, benevens 6562 pond gekaarde katoen, om uit de hand tot grof garen te worden versponnen, verwerkt is 156,000 pond boomwol.

Al de 404 getouwen der katoenweverij hebben het geheele jaar door gewerkt. Thans zijn ze nog met 46 stuks, gedeeltelijk te Ommerschans en Veenhuizen n°. 1, vermeerderd.

In de behoefte aan eigen kleeding, huisraad en gereedschappen heeft behoorlijk kunnen worden voorzien, ook voor de nieuw aangekomenen, ten getale, met de huisgezinnen, van circa 2000 zielen, aan welke eene uitrusting van ongeveer f 15 wordt versterkt, terwijl, wat de verstrekking van gereedschappen betreft, deze, zoo als gereedelijk te begrijpen is, voor bijna 6000 zoo fabriek- als landarbeiders en voor ruim 420 kleine en 45 groote hoeven aan de gestichten, behalve het instituut te Wateren, mede niet gering is.

Overigens is de koffijzakweverij, aan de bedelaarsgestichten met gemiddeld 150 getouwen werkzaam geweest, en met kracht voortgezet.

Zoo is het jaar 1852, bij eene gewenschte gezondheid der bevolking, die, ofschoon aanzienlijk afgewisseld, echter van nagenoeg gelijke sterkte gebleven is, onder uitgebreid schoolonderwijs aan de jeugd, gezette godsdienstoefening voor allen, en veelvuldigen verschillenden arbeid, die niet ongezegend geweest is, afgeloopen, en mogen wij ons verheugen dat onze Vaderlandsche instelling ook gedurende dat tijdperk weder weldadig heeft gewerkt voor zoo vele duizenden die in de gewone maatschappij met armoede en gebrek te kampen hadden, of door losbandigheid en zedeloosheid in de diepste ellende verzonken waren, doch thans, door gepaste leiding, tot arbeidzaamheid en zedelijkheid worden verpligt en aangespoord."

In vier vellen Bijvoegsel tot deze courant wordt medegedeeld *het door den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning aangeboden Verslag over de openbare werken in de jaren* 1850 *tot* 1853.

Rhijnhoogte te Keulen den 21sten Februarij 6 voet 4 duim (6 voet $3^1/_2$ duim Rhijnl.)

Den 21sten des voormiddags heeft zich op den Rhijn te Keulen eenig zeer zwak drijfijs vertoond, hetwelk echter des middags ten 2 ure verdwenen was.

ADVERTENTIEN.

MINISTERIE VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN.

Provincie *Noordbrabant.*

AANBESTEDING.

Op Dingsdag den 1sten Maart 1853, des middags ten 12 ure, zal, onder nadere goedkeuring, door den Staatsraad, Commissaris des Konings in de provincie Noordbrabant, of, bij zijne afwezendheid, door een der leden van de Gedeputeerde Staten, en in bijzijn van den Hoofdingenieur van den Waterstaat in het 6de District, aan het locaal van het Provinciaal Bestuur te 's Hertogenbosch, worden Aanbesteed:

De Afsluiting van de zoogenaamde Witboomen-Kil, gelegen in den Zuidhollandschen Waard, onder de gemeente Werkendam, Provincie Noordbrabant.

Deze Aanbesteding zal geschieden bij inschrijving en opbod.

Het Bestek der bovengemelde Aanbesteding zal ter lezing liggen aan het locaal van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, aan dat van het Provinciaal Bestuur van Noordbrabant te 's Hertogenbosch, en op alle zoodanige plaatsen, alwaar gewoonlijk de Bestekken van Waterstaats-werken in gemelde provincie ter lezing gelegd worden.

Zullende vier dagen vóór de besteding de noodige aanwijzing in loco worden gedaan, en voorts nadere informatien te bekomen zijn bij den Hoofdingenieur H. F. Fijnje en bij den Ingenieur jhr. E. C. B. van Rappard, beiden te 's Hertogenbosch, alsmede bij den Opzigter P. Vernimmen te Woudrichem en bij den Opzigter J. G. van Niftrik te Werkendam.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
THORBECKE.

MINISTERIE VAN MARINE.

BERIGT AAN ZEEVARENDEN.

De Minister van Marine brengt ter kennis van belanghebbenden dat, volgens bekomene mededeeling, in de *Algoa-baai* lichten zijn geplaatst op het Oostelijkste van *The Birds Eilanden*, tegenover *Woody-point*

De vuurtoren is vierhoekig en met zwarte en witte horizontaal loopende banden geschilderd. Hij is 45 Engelsche voeten hoog en voert twee stilstaande lichten, welke 18 Engelsche voeten van elkander zijn verwijderd; het hoogste licht is 70 voeten boven hoog water, en 10 voeten hooger geplaatst dan het ander.

In de strekking van de *Doddington Rock* zullen deze lichten in eene verticale lijn lijn gezien worden, het een boven het ander.

's Gravenhage, den 27sten Januarij 1853.

De Minister voornoemd,
J. ENSLIE.

BERIGT AAN ZEEVARENDEN.

De Minister van Marine brengt ter kennis van Belanghebbenden:

1°. dat het kustlicht van *Kijkduin*, uit Argandsche lampen met parabolische reflectors bestaande, eerlang, waarschijnlijk met het begin

der maand Mei e. k. zal worden gebluscht en vervangen door een krachtig *Catadioptriek licht van den* 1*sten* rang;

2°. dat het draaivuur van *Terschelling*, wegens benoodigde herstelling, tijdelijk zal moeten worden gebluscht, vermoedelijk met den 1sten Junij aanstaande;

3°. dat, van het tijdstip der blussching tot de weder-ontsteking van het licht (waarvoor ongeveer twee maanden tijds berekend wordt, vóór den vuurtoren van *Terschelling*, en ongeveer drie maanden, voor den vuurtoren van *Kijkduin*), op elk dier twee vuurtorens een hulplicht branden zal, bestaande in een Catadioptrieken lichttoestel van den 4den rang vertoonende een *vast* of *staand licht*, op den vuurtoren van *Kijkduin* en een *draailicht* op dien van *Terschelling*.

De juiste tijd van ontsteking dier beide hulplichten, gelijk mede de boog van den horizon, welken zij verlichten en de afstand waarop zij zigtbaar zullen zijn, zullen nader worden aangekondigd.

's Gravenhage, den 21sten Februarij 1853.

De Minister voornoemd,
J. Enslie.

Aanbesteding van verschillende Goederen en Materialen.

De Minister van Marine, voornemens zijnde, op Donderdag den derden Maart 1853, aan de minstaannemenden te doen Aanbesteden de Levering van verschillende Goederen en Materialen, voor de dienst der Marine benoodigd te Hellevoetsluis, als:

1 Wagenschot enz.	18 Moscovisch Pek.
2 Greenen Dekdeelen.	19 Verwwaren.
3 Greenen Balkdeelen.	20 Zinkverw enz.
4 Greenen Ribben enz.	21 Loodwit.
5 Vuren Deelen.	22 Halfwit- Glas.
6 Dennen Deelen.	23 Scheeps- Glas.
7 Dennen Ribben enz.	24 Stokholmer Teer.
8 IJzer en Staal.	25 Draad- en Zeil- Doek.
9 Gemaakt IJzerwerk.	26 Graauw- Doek.
10 Muntz-Metaal.	27 Zeilgaren.
11 Tin.	28 Duigen en Bodemstukken.
12 Blik.	29 Huiden en Leder.
13 Zink.	30 Smeerkaarsen enz.
14 IJzeren spijkers.	31 Reuzel en Roet.
15 IJzerkramerij.	32 Borstelwerk.
16 Gereedschappen.	33 Papier.
17 Vijlen en het Verkappen van Vijlen.	

Brengt ter kennis van de Gegadigden, dat de Inschrijvings-biljetten, op gezegeld papier geschreven, en voor ieder Bestek afzonderlijk ingeregt, vóór of uiterlijk op Donderdag den derden Maart 1853, des middags vóór twaalf ure, franco aan het Ministerie van Marine te 's Gravenhage zullen moeten worden bezorgd.

De Biljetten zullen moeten bevatten eene naauwkeurige opgave van de prijzen, voluit geschreven, waarvoor men de Levering van ieder der op de Bestekken voorkomende Artikelen wil aannemen, alsmede het totaal bedrag van elk Bestek.

Inschrijvings-biljetten welke op ongezegeld papier geschreven zijn, zullen niet in aanmerking worden genomen, noch ook die waarin doorhalingen, veranderingen of bij-conditien zijn gemaakt.

De Biljetten moeten op het adres, mitsgaders vermelden het nommer en de benaming van het Bestek waarop de Inschrijving geschiedt, en verder duidelijk moeten bevatten de namen der Inschrijvers met die der Borgen en hunne woonplaatsen.

De Voorwaarden waarop deze Aanbesteding zal geschieden, liggen ter lezing aan het Ministerie van Marine te 's Gravenhage, en bij de Directien der Marine te Willemsoord, te Amsterdam, te Hellevoetsluis en te Vlissingen, ter Secretarie van het gemeentebestuur te Rotterdam, alsmede ten Burele van de Commissarissen des Konings in de provincien Noordbrabant en Gelderland, terwijl, voor zoover de Houtwaren betreft, de daartoe betrekkelijke Bestekken ook ter visie liggen ten Burele van den Commissaris des Konings in de Provincie Overijssel, en die voor het IJzer en andere metalen voorwerpen, ten Burele van den Commissaris des Konings in het Hertogdom Limburg.

's Gravenhage, den 18den Februarij 1853.

De Minister voornoemd,
J. Enslie.

REGISTRATIE EN LOTERIJEN.

Bij de *Derde* trekking der *Vijfde* Klasse van de 219de *Staats-Loterij*, op Woensdag den 23sten Februarij 1853, zijn prijzen van duizend gulden of daarboven te beurt gevallen aan de navolgende nommers:

N°. 14915 een prijs van 1000 gulden.
» 5115 » » » 1000 »
» 16210 » » » 1000 »

De Directeur der Staats-Loterij,
J. H. Frieswijk.

Aanbesteding van Granen ten behoeve van de Garnizoens-Bakkerij te Maastricht.

Op Dingsdag den 1sten Maart 1853, des middags om 12 ure, zal op het Bureau van den Plaatselijken Kommandant te Maastricht, boven de Hoofdwacht, publiek worden Aanbesteed eene hoeveelheid van:

5 Lasten Zeeuwsche *Tarwe*, wegende minstens 74 Ned. ponden het mud;

1 Last Kubanka-*Tarwe*, wegende minstens 77 Ned. ponden het mud;

2 Lasten Inlandsche Rogge, wegende minstens 72 Ned. ponden het mud.

Volgens Voorwaarden, van heden af aan ter lezing liggende van des morgens 9 tot 's middags 12 ure.

Strekkende het tot narigt van de Gegadigden dat het merk op de aangeboden Monsters, in de Voorwaarden bedoeld voorkomende, ook op den Omslag waarmede het Inschrijvingsbiljet wordt ingezonden, moet worden gesteld.

Maastricht, den 14den Februarij 1853.

De Kolonel, Plaatselijke Kommandant, belast met het toezigt over het beheer der Garnizoens-Bakkerij,
D. E. Wilhelmie.

NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ.

*** De Directie maakt bekend, dat door haar zullen worden geveild te Amsterdam op Donderdag den 10den Maart 1853, de navolgende hoeveelheden Java-Suiker, als:

14241 Kranj. en Kan., liggende te Amsterdam;
15122 » » » » Rotterdam;
1460 » » » » Schiedam.

Waarvan de Notitien met de Veil-Conditien in tijds zullen worden uitgegeven.

Amsterdam, 31 Januarij 1853.

De Monchy, *Pres.*
De Clercq, *Sec.*

*** Het Bestuur der Hollandsche Societeit van Levensverzekeringen, opgerigt in den jare 1807, noodigt, overeenkomstig Artt. 12, 17 en 20 der Statuten, de Aandeelhouders in dezelve Societeit uit, om op Zaturdag den 5den Maart 1853, des namiddags ten een ure, in persoon of bij speciale gemagtigden uit de Mede-Deelhebberen, te compareren in het Logement de Doelen op den Singel alhier, ter vervulling der vacature ontstaan door het overlijden van den heer Mr. D. J. van Lennep.

Amsterdam, den 22sten Februarij 1853.

De Directeur
P. Langerhuizen.

NB. De gezegelde volmagten zijn te verkrijgen ten Kantore der Societeit.

GEREGTELIJKE AANKONDIGINGEN.

*** Blijkens Acte, door de Ondergeteekenden, *Carolina van Hasselt*, zonder beroep of maatschappelijke betrekking, Weduwe van den heer *Dirk Boeckhorst* en *Wilhelmus Martinus Josephus Desmons*, Commissionnair in effecten, beiden wonende binnen deze stad, op den 17den Februarij 1853 ten overstaan van den Notaris mr. *J. P. van Etten* en getuigen, alhier gepasseerd en vervolgens geregistreerd, is de Vennootschap, tot het voor gemeene rekening uitoefenen van den Commissiehandel in Fondsen en Effecten en het plaatsen van gelden voor Rekening van derden, welke tusschen wijlen den echtgenoot der Eerst-ondergeteekende en den Tweeden-ondergeteekende heeft bestaan, onder de Firma van *Boeckhorst en Desmons*, met ultimo December 1852 Ontbonden, waarvan deze bekendmaking geschiedt volgens de Wet.

Amsterdam, den 19den Februarij 1853.

Wed. D. Boeckhorst, *geb.* van Hasselt,
W. M. J. Desmons.

OPROEPING VAN ERFGENAMEN.

De ondersstaande Executeuren in den Boedel van den Heer *Pieter de Blieck*, Zoon van *Jan* en *Isabella Verdurmen*, in leven Burgemeester der Gemeente Boschkappelle, Kanton Hulst, Provincie Zeeland, Koningrijk der Nederlanden, en aldaar overleden den 8sten Augustus 1851, roepen bij deze nogmaals op alle zoodanige personen, welke mogten vermeenen eenig regt of belang te hebben op de voorschrevene Nalatenschap en bij des overledenen testamentaire beschikking daartoe bepaaldelijk aangewezen, als:

A. de naastbestaanden van Vaderszijde, zijnde de kinderen of de verdere afstammelingen:

1. van zijn oom *Anthonius de Blieck*, in huwelijk geweest met *Angelina Burm*;
2. van zijne moei *Cornelia de Blieck*, in huwelijk geweest, eerst met *Franciscus Bruggeman* en daarna met *Andries Janssens*;
3. van zijne moei *Apolonia de Blieck*, in huwelijk geweest met *Emmanuel Voet*;
4. van zijne moei *Petronella de Blieck*, in huwelijk geweest met *Aarnout van der Gucht*.

B. de naastbestaanden van Moederszijde, zijnde de kinderen of de verdere afstammelingen:

1. van zijne moei *Cornelia Verdurmen*, in huwelijk geweest met *Dignus Volkrijk*;
2. van zijn oom *Judocus Verdurmen*, in huwelijk geweest met *Apolonia Lemsen*;
3. van zijn oom *Johannes Verdurmen*, in huwelijk geweest met *Anna Catharina Wouters*;
4. van zijne moei *Elisabeth Verdurmen*, in huwelijk geweest met *Adriaan van Laar*;
5. van zijn oom *Pieter Verdurmen*, in huwelijk geweest met *Apolonia Schoenmakers*;
6. van zijn oom *Jacobus Verdurmen*, in huwelijk geweest met *Pieternella Lemsen*;
7. van zijn oom *Cornelis Verdurmen*, in huwelijk geweest met *Apolonia Heijdens*;
8. van zijne moei *Catharina Verdurmen*, in huwelijk geweest eerst met *Andries Buijsrogge* en daarna met *Jan Wasteel*,

om zich binnen twee maanden, na de eerste oproeping, voorzien van de noodige bewijzen, bij de Executeuren aan te melden, ten einde van hun regt te doen blijken, terwijl zij, bij gebreke van dien, en volgens des overledenen uitdrukkelijken uitersten wil, van alle erfregt zullen uitgesloten zijn; van deze aanmelding kunnen zich onthouden de personen die zich reeds hebben aangegeven en als Erfgenamen erkend zijn.

Hulst, den 1sten Februarij 1853.

P. Pieressens.
J. Verdurmen.
P. van der Wiele.

AANKONDIGINGEN VAN VERTALINGEN VAN BOEKWERKEN ENZ.

*** Op den 17den Januarij 1853 is door den Boekhandelaar P. J. PERSIJN aan het Gemeentebestuur van Hoorn ter vertaling vertoond: *Manuel Supplémentaire d'Arpentage ou recueil d'exemples pratiques pour les différentes opérations d'arpentage et de levée des plans, par MM.* Hogard, *Membre de la Société d'Emulation des Vosges, arpenteur-géomètre,* et Henri Hogard, *Membre de plusieurs sociétés savantes.*

MINISTERIE VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN.

VERSLAG *aan den Koning over de openbare werken in de jaren* 1850 *tot* 1853.

'S GRAVENHAGE, *den* 1*sten Februarij* 1853.

Aan den Koning.

Ik heb de eer, Uwer Majesteit een beknopt overzigt aan te bieden van de voornaamste openbare werken, in den loop der drie laatste jaren uitgevoerd of waarvan de plannen reeds tot zekere mate van rijpheid kwamen.

Daaronder begrijp ik de waterstaatswerken in den uitgebreidsten zin, door het Rijk, de provincie, gemeenten, waterschappen en bijzondere personen ondernomen; alleen echter de nieuwe werken, niet die van onderhoud.

Zij kunnen, meen ik, onder negen hoofden worden gebragt:

I. Rivierverbeteringen;
II. Kanalen voor scheepvaart;
III. Wegen;
IV. Werken ter verbetering der uitwatering;
V. Havens;
VI. Waterkeerende werken;
VII. Landaanwinning door indijking en droogmaking;
VIII. Waterleidingen;
IX. Ontginning door bevloeijing.

Het zij mij vergund, als Xde afdeeling, de werken der Telegrafie bij te voegen.

I. Rivierverbeteringen.

Vooraan plaats ik de werken der *algemeene rivierverbetering*, in 1851, toen voor het eerst daarvoor eene som van f 200,000 werd toegestaan, aangevangen, en sedert met kracht voortgezet.

De Oude Merwede. Het eerste en belangrijkste werk, dat werd ondernomen, was verbetering der *Oude Merwede*, en langzame vorming der overige verspreide killen tot eene tweede of zoogenaamde *Nieuwe Merwede.*

Daartoe strekten het leggen van onderscheidene dwars- en afleidende kribben en het beteugelen van eenige afzuigende killen.

Door deze in 1851 en 1852 uitgevoerde werken wordt eene meer geleidelijke strekking der rivieren en eene betere reden tusschen de breedte en diepte der Oude Merwede bevorderd, om aldus, zoowel als door het beperken van zijdelingsch waterverlies, de scheepvaart te helpen, en op den duur de rivier meer bekwaam tot afvoer van opperwater te maken.

Het doel dezer werken is aanvankelijk naar wensch bereikt.

Het vaarwater in de Oude Merwede is reeds aanzienlijk verbeterd.

Dit is inzonderheid het geval met het riviervak bij Papendrecht, waar thans voor de scheepvaart geen hinder meer ondervonden wordt van de ondiepten, waarop de schepen en stoombooten te voren zoo vaak moesten stil liggen en een hoogeren waterstand afwachten.

De Nieuwe Merwede. Gelijktijdig met den aanleg van deze werken zijn ook die onder handen genomen, waardoor meer regtstreeks het vormen eener *Nieuwe Merwede* langs de groote Westkil wordt beoogd.

Hiertoe was het innemen van sommige eigendommen en het doen afnemen van andere onvermijdelijk, tot welk einde in 1851 en 1852 eenige eilanden en uitspringende hoeken zijn aangekocht.

Vervolgens had de verhooging plaats der zeer oude beteugelingswerken door opzinking met rijzen stukken van de kil, genaamd het gat van het Steenen Huisje, waardoor een deel van het water der kil naar de te vormen Nieuwe Merwede wordt gebragt. Ook zijn twee afleidende kribben in de bovenmonden van de Bakkerskil en van het Steurgat gelegd, ten einde het water van de Bakkerskil voor een aanmerkelijk deel en dat van het Steurgat aanvankelijk eenigzins naar de Nieuwe Merwede af te leiden.

Aan de andere of regter zijde van den bovenmond der Nieuwe Merwede is evenzoo de afzuiging door de Sneepkil belemmerd.

In verband met deze werken werd in 1851 de verlaging van den zoogenaamden overlaat van Cruquius aangevangen, welke in 1852 is voortgezet. Dit geschiedt om, bij de trapsgewijze sluiting van de Hoogkil en gedurende de vorming van de Nieuwe Merwede, de dijken van den Alblasserwaard te ontzetten.

In 1852 is verder de bevestiging van den oever van den Paulownapolder ondernomen.

Deze moet een gedeelte van den linkeroever van de Nieuwe Merwede worden, en mag dus niet achteruit wijken.

Daartoe bestond echter kans, zoolang de in 1851 onteigende en in de stroombaan van de Nieuwe Merwede gelegen eilanden nog niet zijn weggeruimd.

Om het water naar de Nieuwe Merwede te leiden, werd de afzuigende, zijdelings gelegen kil, genaamd het gat van het Steenen Huisje, in 1852 gedigt.

Dit belangrijk werk, waarbij men met zeer vele bezwaren had te kampen, is een groote stap tot bevordering der Nieuwe Merwede.

De digting van de Bakkerskil werd voortgezet, alsmede de bevestiging van den bodem der afzuigende kil het Steurgat.

De aanvankelijke vorming van de Nieuwe Merwede, in zekere mate de voorname grondslag, waarop de rivierverbeteringen rusten, door voortgezette opruimingen geholpen, voldoet aan de verwachting.

De Waal. Ten einde de noorder geul van het tegenover Druten liggend eiland met den tijd te verlammen en later geheel op te heffen, waardoor *de Waal* tot slechts éénе hoofdgeul zou worden beperkt, werd in 1851 eene afleidende krib op den regteroever beneden de Snor gelegd. Dit is een vervolg van de in 1847 aangevangen verbetering van het riviervak door bevestiging van den linker Waaloever aan den Turkswaard boven Druten.

In 1852 had de verlenging plaats der bleeslagen aan dien waard, welke in de normale lijn moet stand houden, ten einde later het kromme en smalle vaarwater en het geheele riviervak bij Druten kunnen worden verbeterd.

De in 1851 gelegde krib werd met gelijk doel verlengd. Door verdere verlenging zal de regter zijtak vermoedelijk verdwijnen en de middelwaard tot dien oever worden gebragt.

De instandhouding van den oever van Erlecom scheen van groot belang, om het verder bederf der Waal tegen te gaan. In 1851 werd door *Uwe Majesteit* uit dien hoofde aan het polderbestuur, tot tegemoetkoming in de zware kosten dezer oeververdediging, eene belangrijke bijdrage verleend. In 1852 ontving dat bestuur op nieuw eene aanzienlijke tegemoetkoming. De, onder meer bepaald toezigt van de ambtenaren van den waterstaat, aangevangen werken worden denkelijk in dit jaar met niet minder kracht vervolgd.

In 1851 werd de langzame beteugeling van het kanaal van St. Andries voortgezet. Het scheen onraadzaam de werken van dat kanaal in 1852 uit te breiden.

Inmiddels is de geheele sluiting thans een punt van gezette overweging.

Verbeteringen tusschen Dreumel en Tiel zijn ontworpen, doch konden niet worden uitgevoerd, daar het van overwegend belang scheen, zooveel mogelijk sommen voor de vorming der Nieuwe Merwede beschikbaar te houden.

De Waal is intusschen in de laatste jaren, onder andere door de werken van Druten, Tiel, Heerewaarden en St. Andries, merkelijk verbeterd.

Over het algemeen is het vaarwater beneden Nijmegen zeer regelmatig.

De Nederrijn en de Lek. Tot behoud en verbetering van het vak van *den Nederrijn* en *de Lek* langs den Loowaard werd in 1851 eene kribsgewijze verlenging ondernomen.

Boven het Looveer is de rivier onmatig breed, en bestaat er eene middelplaat; het doel der in 1852 aangevangen verbetering is om, volgens een reeds gemaakt ontwerp, de rivier tot de normale breedte te herleiden en de plaat zoo mogelijk aan den oever te brengen.

Tot voortzetting der vroegere werken te Malburgen, strekkende om het riviervak langzaam regelmatiger te maken, en dit zeer kromme, nauwe en veranderlijke vaarwater te verbeteren, werd in 1851 eene dwarskrib gelegd en werden twee kribben verlengd; het laatste geschiedde ook in 1852.

Aan de Spees bij de Grebbe werden in 1851 aan den linker oever mede vier bestaande kribben verlengd, en eene nieuwe dwarskrib aangelegd.

Deze werken waren voortzetting van vroegere tot opheffing eener ondiepte, die voor de scheepvaart zeer hinderlijk is, en het zetten van ijsdammen bevordert.

In verband met de in vorige jaren op den linker oever van de Lek aan het Spoel, beneden Culemborg, gemaakte kribben tot opruiming van de bestaande ondiepte, werd in 1851 op den regteroever eene krib gelegd.

Deze kribben zullen worden vervolgd, zoodra daarvoor beschikbare fondsen zijn.

Tot verbetering van de voornaamste ondiepte op de Lek strekken de in het voorjaar van 1852 gemaakte vier kribben op den regter- en vier op den linkeroever bij Nieuwpoort aan den zoogenaamden Bokzak. Daardoor heeft het slechtste vak der Lek veel gewonnen.

In dit voorjaar worden drie kribben aan den regteroever bij Honswijk en drie daartegen over op den linkeroever aanbesteed met het doel, om het riviervak regelmatiger te maken.

De Geldersche IJssel. Onder de werken tot verbetering van *den Gelderschen IJssel*, in 1851 uitgevoerd, meen ik in de eerste plaats te mogen wijzen op de verruiming der IJsselbrug te Zutphen door den aanleg eener doorlaatbrug.

Verder is in het voorjaar van 1852 een deel der werken van het fort de Poll en van de batterij Wellenberg beneden Zutphen, waardoor de stroombaan te veel werd vernauwd, afgegraven, en is wijders de IJsselbrug te Deventer verruimd.

Tot verbetering van het verwarde vak van den IJssel onder Wilsum en Kamperveen werden de te behouden oevers in 1851 met bleeslagen bezet.

Daardoor tracht men de onderscheidene eilanden aan de oevers te verbinden, en de geulen zooveel noodig te doen verlanden.

In 1852 is het bevestigen van eenige normaal gerigte, maar inscharende oevers ondernomen. Het scheen van belang, die in eene goede rigting te houden, ten einde later te kunnen overgaan tot het aan den wal brengen van sommige middelplaten, en aldus den IJssel aldaar tot een eenig rivierbed te herleiden.

Te dien einde werden eene middelplaat en eene strook lands aangekocht.

De Maas. Ook *de Limburgsche Maas* werd in 1851 en 1852 aanzienlijk verbeterd. Daartoe strekten onder andere de verlenging van pakwerken en bleeslagen, de herstelling en verbetering van rijswerken, de aanleg van nieuwe pakwerken en verdere voorzieningen van den oever, alsmede het aan den oever brengen van een eiland boven Roermond.

Door het meerendeel der werken tracht men schadelijke inscharingen en dus vergrooting van nadeelige bogten tegen te gaan.

Wat *de Maas in Noordbrabant en Gelderland* betreft, werden in 1851 en 1852 onderscheidene dwarskribben gelegd tot verbetering van de ondiepten in de riviervakken de Goudsche Oord beneden Grave, en het Hazeneind.

Ook werd een leidam beneden het Fort Crevecoeur aan den mond van de Dieze gemaakt met het tweeledig doel, om zoowel den uit- en ingang van de Dieze als het vaarwater in de Maas langs den Diezemond te verbeteren.

In 1852 werd daarenboven voor eene aanzienlijke som de verdere verbetering aanbesteed van het riviervak vóór den mond der Dieze, door het verlengen van dien mond tot aan den normalen oever van de Maas.

Dit voorloopig wegens den hoogen waterstand uitgestelde, doch in dit voorjaar met kracht voort te zetten werk zal aan de scheepvaart zeer bevorderlijk zijn, en welligt het tot dusver vereischte jaarlijksch uitbaggeren van de Maas vóór den Diezemond minder noodig maken.

Vlugtheuvels. Behalve de werken tot verbetering der rivieren, was men ook bedacht op den aanleg van vlugtheuvelen.

In 1851 werden er aanbesteed ten gerieve der gemeenten benoorden

de Linge, namelijk van Beest en Rhenoy op erven, waarvan de eigenaren in de vestiging eener erfdienstbaarheid van vlugtplaats tegen eene schadeloosstelling, eens gegeven, hebben toegestemd.

Deze vlugtheuvels zullen voortaan door de gemeenten worden onderhouden.

Langs de zuidzijde van de Linge wilden de eigenaren of bruikers van gronden, ondanks de pogingen van het gemeentebestuur van Deijl, de hun van Staatswege aangeboden weldaad in den beginne niet genoegzaam inzien, zoodat met hen geene schikkingen konden worden getroffen.

De aanleg van vlugtheuvels moest aldaar uit dien hoofde worden uitgesteld.

In 1852 echter werden die bezwaren weggeruimd en zouden nog vlugtheuvels te Deijl, Enspijk, Rumpt en Gellicum zijn gemaakt, zoo niet de weigering der provincie Gelderland, om daarin mede te dragen, voorloopig er van had moeten doen afzien.

De Regering vleit zich, dat nadere pogingen bij de Staten meer gunstigen uitslag zullen opleveren.

In verband met hetgeen van Landswege werd ondernomen, wensch ik Uwe Majesteit twee belangrijke werken, door waterschappen verrigt, te doen opmerken.

Het bestuur over het dijksdistrict van de *Overbetuwe* is te rade geworden, tot vervolg der vroegere dijksverhoogingen, een vrij gevaarlijken en voor de Waal nadeeligen uitspringenden dijk, genaamd den Kommerdijk omstreeks Gent, bij wijze van kapitale inlaag, achter uit te brengen.

De kosten hebben f 50,420 bedragen.

Deze verruiming van de stroombaan is dermate voordeelig voor het algemeen rivierbelang, dat van Staatswege f 10,000 subsidie is verleend.

Het aardewerk is bijna voltooid, de bezoding en begrinding moeten echter nog geheel aangebragt worden, doch zijn wegens het wintersaizoen tot in het voorjaar uitgesteld.

Het tweede werk is de aanleg van eene noodkade langs den *Grebbedijk* van Grebbe tot Wageningen, over eene lengte van 5120 el met de daartoe betrekkelijke werken. De kosten van dit werk, die te zamen eene som van f 13,588.75 hebben bedragen, zijn door de twee collegien van Wageningen en Bennekum en van Rhenen en Achterbergsche hooilanden te hunnen laste genomen, onder genot van eene provinciale bijdrage van Gelderland en van Utrecht, ieder ten bedrage van f 3000.

Peilmerken. In naauw verband met de werken tot verbetering der rivieren, staat ook het oprigten van peilmerken en betere peilschalen langs de rivieren, dat met ijver wordt voortgezet.

De werken, die in dit jaar ter voortzetting der algemeene rivierverbetering moeten worden uitgevoerd, worden op dit oogenblik door de hoofdambtenaren van den waterstaat beraamd.

Beneden-IJsselmond. Het schijnt hier de plaats melding te maken van het onderzoek, dat aan de ambtenaren van den waterstaat in Overijssel is opgedragen, nopens de middelen tot verbetering der uitmonding van den Beneden-IJssel.

De tijd scheen gekomen om eene herleiding der drie Beneden-IJsselmonden tot twee of één geul te overwegen. Door zoodanige vereeniging is denkelijk te erlangen, dat zich op den IJssel minder ijsstoppingen zullen voordoen, dat die rivier meer bekwaam worde tot afvoer van hoog opperwater, en tevens een diep vaarwater aan de zeeschepen aanbiede. De gemeente Kampen, waarvan de scheepvaart in hooge mate bij de zaak is betrokken, wil daarvoor aanzienlijke offers brengen. Worden daarbij belangrijke sommen van het Rijk gevoegd, dan kunnen werken worden te gemoet gezien, die velerlei belangen bevorderen.

II. Aanleg en verbetering van kanalen, hoofdzakelijk in het belang der scheepvaart.

Het hoofddoel der aangewezen werken is het gerief der scheepvaart.

Hieraan sluiten zich de kanalen en gekanaliseerde rivieren, die in de laatste drie jaren met gelijk doel zijn of weldra zullen worden ondernomen. Zoo kome ik in de eerste plaats tot de kanalisatien van Drenthe.

Drentsche kanalisatie. In 1840 en volgende jaren werd die kanalisatie van Rijkswege op uitgebreide schaal ontworpen, doch bleef zij zonder gevolg. In 1845 werd ter uitvoering van een gedeelte daarvan concessie verleend, die echter in 1848 is ingetrokken, omdat aan de verpligting tot borgstelling niet werd voldaan. Het plan werd vervolgens op kleinere schaal weder opgevat, en het gevolg was, dat in 1850 concessie werd verleend tot:

1°. het verbeteren van de verwaarloosde *Hoogeveensche vaart* en hare verbinding met het *Meppelerdiep;*

2°. het doortrekken dier vaart tot in de veenen bij *Emmen;*

3°. het maken van een zijkanaal uit die vaart bewesten *Dalen* tot in de gracht van *Coevorden*, en

4°. het daaruit maken van eene waterleiding tot de *Beilervaart* en het eventueel veranderen dier waterleiding in een scheepvaartkanaal.

Het allengs in exploitatie brengen van eene aanzienlijke uitgestrektheid hooge veenen, het verbeteren van de binnenlandsche scheepvaart, het voorbereiden van eenen nieuwen waterweg van *Drenthe* door de *Dedemsvaart* naar de *Zuiderzee*, en eerlang welligt van de *Zuiderzee* met de *Eems*, was het oogmerk der onderneming.

Na de vestiging eener Maatschappij, aan welke de concessie werd overgedragen, is in 1852 aan de uitvoering de hand gelegd. De *Hoogeveensche vaart* is nagenoeg voltooid. De ontwerpen voor de doortrekking naar de *Emmerveenen* zijn in gereedheid, en de uitvoering wordt voorbereid. De kosten van de verbetering der *Hoogeveensche vaart* en hare verbinding met het *Meppelerdiep* zijn echter tegengevallen, hetgeen aanleiding heeft gegeven tot eene aanvrage der Maatschappij, om van de uitvoering van het zijkanaal naar *Coevorden* en het veranderen van de waterleiding naar *Beilen* in een scheepvaartkanaal te worden ontheven, of tot de uitvoering door een Rijkssubsidie te worden in staat gesteld.

Een verzoek, dat door Uwe Majesteit niet is ingewilligd. Door het achterwege laten der beide werken zou een gedeelte van het beoogde doel worden gemist, en door het verleenen van een subsidie zou elke geconcessioneerde onderneming, bij misrekening, op gelijken bijstand aanspraak maken. De Maatschappij moet dus op maatregelen bedacht zijn ten einde aan de verdere uitvoering de hand te leggen.

Intusschen is, onafhankelijk van deze onderneming, op eene verbinding van *Coevorden* met *de Eems*, het uitzigt geopend. In October 1852 is namelijk, namens Uwe Majesteit, concessie verleend tot het graven van een scheepvaartkanaal, uitgaande van *Coevorden* ten oosten van het dorp *Dalen* door de *Noord-* en *Zuidbargerveenen* tot de grenzen van *Hanover*. Aan den concessionaris is bevoegdheid toegekend de concessie over te dragen aan eene Maatschappij, in welker oprigting is bewilligd. De uitvoering is nog van borgtogt afhankelijk; wordt die binnen den voorgeschreven tijd gesteld en de doortrekking van het kanaal op Hanoversch gebied toegestaan, dan zal het doel, hetwelk men zich heeft voorgesteld, worden verwezenlijkt, en, door de op zich zelf reeds zeer belangrijke ontginning van de oostelijke veenen van *Drenthe*, eene regtstreeksche gemeenschap van de *Zuiderzee* met *de Eems* ontstaan, waartoe dan nog slechts een kanaal van *de Vecht* in Overijssel naar *Coevorden* zal worden gevorderd, waarvan de aanleg niet achterwege zal blijven.

Nog een ander werk zal in *Drenthe* worden ondernomen, waarvoor in het laatst van het afgeloopen jaar door Uwe Majesteit concessie is verleend, namelijk het graven van een kanaal, leidende uit de *Drentsche hoofdvaart* in de gemeente *Smilde* tot in de *Noord-* en *Zuidbargerveenen;* geen eigenlijk gezegd scheepvaartkanaal, maar eene vaart van aanzienlijke uitgestrektheid, als middel tot afvoer van veenen, die zonder dat niet voor exploitatie vatbaar zijn. Het daarvoor vereischte kapitaal, op f 580,000 berekend, is bij openbare inschrijving verkregen, en de uitvoering mag derhalve verzekerd worden geacht. Daardoor zal een ruim veld voor de Drentsche nijverheid worden geopend, en vermeerdering van welvaart zal er ontegenzeggelijk het gevolg van zijn.

Kanaal van Assen naar Groningen. Niet minder zal dit het geval zijn, indien eene andere zeer belangrijke onderneming mogt slagen, welke zich het maken van een kanaal van *Assen* naar *Groningen* heeft voorgesteld.

Door zulk een kanaal zal de haven van *Groningen* in regtstreeksche verbinding komen met de *Drentsche hoofdvaart*, en eene gemeenschap worden geopend met de overige gewesten, korter en beter dan nu het geval is.

Het plan van aanleg, door de ambtenaren van den waterstaat, na eene opneming van de plaatselijke gesteldheid en naauwkeurige waterpassing van het terrein in den aanvang van het afgeloopen jaar opgemaakt, heeft, na een voorafgaand onderzoek, hetwelk in het voordeel van de daarbij voorgestelde wijze van uitvoering is uitgevallen, een gunstig onthaal gevonden bij de Staten der beide gewesten en de meest belanghebbende gemeenten.

Ter tegemoetkoming in de kosten zijn van die zijden bijdragen, gezamenlijk ten beloope van f 100,000, toegezegd. Daar de uitvoering minstens op ruim f 460,000 is geraamd, valt zonder andere ondersteuning aan de verwezenlijking niet te denken. Uwer Majesteits regering, die daarop reeds bij de aanbieding der begrootingswetten voor het loopende jaar heeft gewezen, meent zich dit werk in het algemeen belang bijzonder te moeten aantrekken, en de uitvoering er van door eene ruime bijdrage te moeten bevorderen.

Een voorstel daartoe zal, onder Uwer Majesteits goedkeuring, binnen kort aan de wetgevende magt worden voorgelegd.

Nog een ander ontwerp is beraamd, met gelijk doel, als de verbetering van het *Meppelerdiep*, waarvan in dit verslag later sprake zal zijn, de verbetering namelijk van de gemeenschap van *Drenthe* met de *Zuiderzee*, door het graven van een kanaal, van p. m. 18,000 ellen lengte, gaande uit de *Smildervaart*, ongeveer 1700 ellen beneden de *Dieverbrug*, door de buurtschap *Wittelte* en de vlakte, bekend onder den naam van *Ten Have* en het *Meer* naar de *Wapserveensche Aa*, en die volgende tot *Steenwijk*, om zich aldaar met het *Steenwijkerdiep* en vervolgens met de haven van *Blokzijl* te vereenigen.

Op aanzoek van bijzondere personen in *Overijssel*, die zich de uitvoering van dat werk wenschen aan te trekken, is op mijn last omtrent de middelen van watervoeding een onderzoek ingesteld. Daar dit onderzoek geene ongunstige uitkomsten heeft opgeleverd, en er geene onoverkomelijke bezwaren tegen eene verbinding met de *Drentsche hoofdvaart* op de voorgenomen plaats aanwezig zijn, is in 1852 door ingenieurs van den waterstaat een plan voor de uitvoering opgemaakt en in September van dat jaar aan de belanghebbenden medegedeeld. Schieten hunne krachten ter goedmaking der kosten niet te kort, dan kan eene aanvraag tot concessie worden te gemoet gezien.

Overijsselsche kanalisatie. Aan een werk van ruimer omvang en van het hoogste belang voor de ontwikkeling van *Overijssel* is in het jaar 1851 in die provincie de hand gelegd. Ik bedoel de kanalisatie van een gedeelte van dat gewest, of het graven van een kanaal van *Zwolle* tot in *de Regge* en door *Dalmsholte* naar *Deventer;* van *de Regge* naar *Daarle* en *Almelo* en van *Daarle* naar *de Vecht* boven *Hardenberg*.

In October 1850 is daartoe namens Uwe Majesteit concessie verleend.

Het openen van een handelsweg van *Zwolle* en *Deventer* naar de fabrijkplaatsen van *Twenthe*, die zich tot nog toe met de gebrekkige vaart van *de Vecht* en *de Regge* moeten behelpen, alleen toegankelijk voor kleine vaartuigen en des zomers meest droog; het bereiken van de veenen van *Almelo*, *Vriezeveen* en *Bergentheim*, en het voorbereiden van eene gemeenschap met *Hanover* waren het doel der onderneming.

De uitvoering werd op f 1,100,000 geraamd, de concessie aan eene Maatschappij overgedragen en de deelneming opengesteld. Het belang der onderneming erkennende, zag het Gouvernement af van zijne aanspraak op den borgtogt, door de intusschen ontbonden Overijsselsche Spoorwegmaatschappij gesteld, en bewilligde er in, dat voor de waarde, ten bedrage van f 450,000, in de geldleening werd deelgenomen.

Op 16 Junij 1851 heeft de eerste besteding plaats gehad, en kort daarna is de uitvoering ondernomen van de verdieping der Nieuwe Wetering van *Zwolle* tot aan de *Linthorst*, uitmakende een gedeelte van het eerste kanaalpand, ter lengte van 7000 ellen. Dit werk is in Mei 1852 voltooid. In het laatst van dat jaar is aangevangen met de verlenging naar *de Regge*, ter lengte van 19,000 el, welk werk weldra geheel geëindigd zal zijn.

Vervolgens hebben in Mei 1852 de bestedingen plaats gehad van al de bruggen, duikers en overlaten, thans reeds voor meer dan drie vierde voltooid.

De werken tot plaatsing van eene stuw in *de Regge*, bijna te gelijker

tijd ondernomen, zijn op dit oogenblik, met uitzondering van eenig graafwerk, afgeloopen.

Het kanaal van *Zwolle tot de Regge* kan dus gezegd worden nagenoeg gereed te zijn.

Voor het gedeelte van de *Regge* tot *Almelo*, ter lengte van ongeveer 22,000 ellen, zijn in November 1852 de aardewerken besteed, en met kracht begonnen.

Overig blijft het kanaal van *Dalmsholte* naar *Deventer* en het voedingskanaal door de veenen naar de *Boven-Vecht*. De ontwerpen voor het eerste zijn nagenoeg zóó ver om, mij ter goedkeuring te worden voorgelegd; men is bezig met het opmaken van die voor het tweede.

Volgens de voorschriften der concessie moet het geheel binnen acht jaren na dagteekening der concessie zijn volbragt.

Afdamming der Oosterschelde. Met de uitvoering eener concessie, reeds in 1849 verleend, is insgelijks in het afgeloopen jaar een begin gemaakt; het is die tot afdamming van de *Oosterschelde*, en de daarmede in verband staande bedijking van slikken, op- en aanwassen in die rivier en tot het graven van een kanaal door *Zuidbeveland*.

De lasten der onderneming zijn de uitvoering der werken, de baten, de in erfpacht ter bedijking uitgegeven slikken, op- en aanwassen, die, voor zoo ver zij aan den Staat behooren, tot eene bepaalde hoeveelheid, binnen zekere grenzen, in de *Oosterschelde* bestaan of ten gevolge der afdamming zullen ontstaan.

Het kanaal moet het af te dammen vaarwater vervangen; het moet gereed zijn alvorens met de afdamming mag worden begonnen, en binnen drie jaren nadat de concessie in werking is gekomen; het afdammingswerk zes jaren daarna.

In de oprigting der Maatschappij, aan welke de concessie is overgedragen, werd bij Uwer Majesteits besluit van den 31sten Mei 1852 n°. 47 bewilligd; en nadat zij was gevestigd en het plan van het kanaal was goedgekeurd en onder zekere voorwaarden vergunning was verleend om met de bedijking van bestaande slikken aan te vangen, is aan beide die werken de hand gelegd.

Aan het kanaal is echter tot dus verre niets meer verrigt, dan het maken van een zeer onregelmatigen sluisput, gegraven bij *Hansweert* en bestemd voor de schutsluis in den zuidelijken mond tegen de *Westerschelde*.

Met het maken van eene lengte zeedijk van ongeveer 10,800 el, waarmede men ruim 1380 bunders vroeger verdronken land zou insluiten, is men in de maand Julij ll. begonnen. Toen men echter in de maand October zag, dat het der Maatschappij onmogelijk was, die dijkslengte vóór den winter voltooid te krijgen, heeft men het grootste gedeelte verlaten om alleen het kleinste deel der voorgenomen oppervlakte in te dijken, waarmede 580 bunders worden ingesloten, met eene dijkslengte van nagenoeg 8100 ellen.

Van deze dijkslengte zijn nagenoeg 5700 ellen tot de volle capaciteit opgewerkt, schoon daaraan nog het grootste gedeelte van den buitenberm en nagenoeg de geheele binnenberm ontbreekt. Met de versterking en aanhooging van de overige dijkslengte wordt voortgegaan.

Dit is de tegenwoordige stand van het werk, waaraan op eene weinig zorgvuldige, voor het minst onregelmatige wijze wordt gearbeid. Ik heb er de aandacht der Maatschappij op gevestigd, en, in overeenstemming met de bepalingen der concessie, de overlegging van meer volledige ontwerpen gevorderd, waarvan onder andere de voortzetting der kanaalwerken afhankelijk is.

Onder de werken tot verbetering der kanaalvaart verdienen verder eene plaats:

Kanaal van Voorne. 1°. De verdieping van het kanaal van Voorne en de verbreeding der buitenhaven te Hellevoetsluis, die, in vier jaren (1852—1855) uit te voeren, eene uitgaaf van f 155,000 zullen vorderen.

Noordhollandsch kanaal. 2°. De uitdieping van het Noordhollandsch kanaal en de afsnijding van eene bogt bij het dorp Ilpendam, welk werk in 7 jaren (1852—1858) moet worden uitgevoerd en ruim f 113,000 's jaars kost; alsmede de bouw der nieuwe, breedere en diepere koopvaarderschutsluis te Nieuwe Diep in 4 jaren (1851—1854), waarvoor het Rijk met eene uitgave van bijna f 400,000 zal worden bezwaard.

Daardoor wordt in eene, vooral ten gevolge van den bouw van diepergaande en breedere schepen, toenemende behoefte der scheepvaart op deze kanalen voorzien.

Zuidwillemsvaart. 3°. De herstelling der boorden van de Zuidwillemsvaart. Bij voortduring worden meerdere uitgaven voor herstel der kunstwerken en vooral der boorden gevorderd, die door de vermeerderde stoomvaart veel schade lijden.

Scheepvaartkanalen in Groningen. Bijzondere aandacht verdient de ontworpen verbetering der scheepvaartkanalen in Groningen.

Het Gouvernement heeft geoordeeld, deze hoogst gewigtige onderneming aan de Staten van Groningen ernstig te mogen aanbevelen.

Aan het ontwerpen der plans, dat zooveel mogelijk wordt bespoedigd, wordt door het Gouvernement een zeer werkzaam deel genomen.

Hare verwezenlijking ten laste der provincie kan echter niet worden te gemoet gezien zonder eene zeer aanzienlijke Rijksbijdrage.

De ontwerpen bestaan hoofdzakelijk in het volgende:

a. het openen van een nieuwen waterweg voor geladen zeeschepen van de stad Groningen of liever van het na te melden verbindingskanaal naar Delfzijl, en wel door het vernieuwen en verbeteren van het Damsterdiep met de noodige rigtingen, en met eene verbouwde of nieuwe schutsluis, uitkomende in de haven van Delfzijl;

b. het buiten om de stad Groningen, bezuiden de militaire linie van Helpman, aanleggen van een verbindingskanaal der beide groote waterwegen, welke ongeveer uit de stad Groningen door het Reitdiep en door het Damsterdiep strekken, of strekken zullen naar het Friesche gat en naar de Eems;

c. den daarmede in verbinding komenden waterweg, genaamd het Winschoter Diep, te verruimen en te verbeteren, en verder opwaarts door Hoogezand, Sappemeer, Zuidbroek, Veendam, tot in de Wildervank aan het bovenste verlaat;

d. het maken van eene leg-, los- en laadplaats aan het verbindingskanaal;

e. het in gemeenschap met de Groninger stadswateren brengen van het naar Friesland strekkende Hoendiep;

f. het verruimen en verbeteren van den waterweg, strekkende van omstreeks beneden het tweede verlaat in de Pekel-Aa tot aan de Statenzijl.

De aanleiding tot het in overweging nemen dezer werken was de behoefte, die zich meer en meer deed gevoelen, dat de kanalen in dit gewest door diepergaande schepen konden worden gebruikt, en dat aan de vaartuigen, die verhinderd werden langs het Reitdiep de stad Groningen te bereiken, de gelegenheid worde gegeven aldaar door het Damsterdiep te komen. Aan de aanvrage, om steeds zeer groote zeeschepen te leveren, kon bij de meer en meer in bloei toenemende scheepstimmerwerven niet worden voldaan, daar het brengen dier schepen in zee steeds met bijna onoverkomelijke bezwaren had te kampen.

Niet alle werken, in het algemeen plan begrepen, zullen gelijktijdig worden aanvaard, maar de uitvoering zal zoo worden ingerigt, dat bijv. in 1853 de verbetering van het Damsterdiep worde aangevangen, en daarna de overige werken achtereenvolgend worden ondernomen.

Na afloop dezer werken zal ook de verbetering der kleinere vaarwaters worden overwogen.

Het Zwartewater. Tot bevordering van de scheepvaart, vooral van die op Zwolle, eischt het *Zwartewater*, waarvan de bevaarbaarheid door ondiepten en nadeelige breede platen wordt belemmerd, verbetering, vooral omdat thans met veel grootere schepen dan vroeger, wordt gevaren. Een onderzoek naar den toestand van dat water, en naar de middelen tot verbetering, is aan den hoofdingenieur in Overijssel opgedragen, wiens verslag eerstdaags wordt tegemoet gezien. Mogten de krachten der belanghebbenden tekort schieten, dan bestaan er welligt redenen om van Rijkswege ondersteuning te verleenen.

Het Meppelerdiep. Het *Meppelerdiep* is gebleken dringend voorziening te behoeven, zal het aan zijne bestemming kunnen blijven voldoen. Het is toch de belangrijkste waterweg uit Drenthe naar de Zuiderzee. De uitvoering van het op mijnen last ontworpen plan wacht slechts op de regeling van de verschillen, wie zich met den aanleg en het onderhoud der werken behoort te belasten. Het ware wenschelijk, dat de provincien Overijssel en Drenthe zich de zaak aantrokken, als wanneer zij zouden verdienen van wege het Rijk krachtig te worden geholpen. Het zou mij aangenaam zijn, dat ik nopens deze zaak reeds in dit jaar aan Uwe Majesteit bepaalde voorstellen kon doen.

Waterweg tusschen Amsterdam en Vreeswijk. Eene niet minder belangrijke zaak is thans het onderwerp der overwegingen van de gewestelijke besturen van Noordholland en Utrecht.

Naar aanleiding van het rapport der commissie, benoemd bij Uwer Majesteits besluit van den 10 April 1852 n°. 48, tot onderzoek van de wijze van verbetering der *Vecht*, is de aandacht gevestigd op het meer algemeen belang, dat door eene gelijktijdige verbetering van den waterweg tusschen Amsterdam en Vreeswijk zou worden bevorderd. Uithoofde van dat belang schijnt het geraden, die geheele vaart tot Rijksvaarwater te verklaren. Op dien voet zijn voorstellen aan de Staten der provincien gedaan, mits in de kosten van voorziening door de provincien en door de steden Amsterdam en Utrecht worde gedragen, en zij tevens eene vaste som tot gedeeltelijke dekking der kosten van onderhoud willen toezeggen. Door die regeling zou worden verkregen, dat de geheele navigatielijn van het Nieuwe Diep tot Maastricht in handen der Regering kwam.

De Hollandsche IJssel. Ten slotte gewaag ik van een ontwerp, waarbij zoowel de belangen der scheepvaart, als die der uitwatering zijn betrokken.

Het is aan Uwe Majesteit niet onbekend gebleven, dat sints jaren door de gewestelijke besturen van Zuidholland en Utrecht is overwogen, door welke middelen de zeer verwaarloosde toestand van den Hollandschen IJssel kon worden verbeterd. Een plan daartoe werd meer bepaald in 1845 door de Staten in behandeling genomen. Volgens dit plan zou de rivier van de Oude Steenplaats beneden Haastrecht tot den Vaartschen Rijn bij den Doorslag worden verbreed en verdiept en wierd de afdamming met eene sluis aan de Oude Steenplaats in overweging genomen. Hierdoor zou deze, voor het grootste gedeelte thans onbevaarbare, rivier voor scheepvaart geschikt worden gemaakt, een nieuwe waterweg naar Utrecht door den Vaartschen Rijn, en verbetering voor de uitwatering der omliggende landen worden verkregen. De voordeelen, met opzigt tot scheepvaart en handel, voor de aan de rivier gelegen gemeenten en voor geheel Zuidholland zouden groot zijn, en de waarde van 4000 bunders land vermeerderen.

De uitvoering van het plan mislukte ten gevolge van oneenigheid tusschen de ingelanden der belanghebbende polders over het in de kosten te dragen aandeel. Die kosten nu waren, zonder de afdamming aan de Oude Steenplaats, geraamd op f 116,000. De polders zouden daarin dragen f 68,000, eenige gemeenten f 8000, de beide provincien f 20,000, en het Rijk f 20,000. Toen was onder het werk de afsluiting begrepen van den Doorslag onder Utrecht tegen het IJsselwater, op f 20,000 geraamd, maar niet het uitdiepen van de rivier beneden de Polsbroekerwatering, dat op f 10,000 wordt gesteld, en later meer in aanmerking is gekomen. De uitdieping tot Gouda, en zelfs, zooveel noodig, tot Moordrecht, in dat plan niet vervat, wordt thans voor Zuidholland ook van groot belang geacht.

De zaak bleef daarop eenigen tijd rusten. In 1850 werd door Gedeputeerde Staten van Zuidholland, na overleg met hunne ambtgenooten voor de provincie Utrecht, aan de Statenvergadering de vaststelling eener verordening op het beheer en onderhoud dier rivier voorgesteld. Bij de Staten rees toen de bedenking, of de IJssel niet onder de rivieren moest worden geteld, die aan den Staat behooren, en met wier beheer het Gouvernement zich dient te belasten. Men vroeg deswege het gevoelen der Regering. Het antwoord, dat de Regering na onderzoek gaf, was bevestigend; het bleek ook, dat moeijelijk te bewijzen ware, wie tot de behoorlijke instandhouding der rivier kon worden verpligt geacht. De rivier schijnt veelal heerloos te zijn geweest. Het gevolg moest zijn, dat de uitdieping van den IJssel van Regeringswege wierd ondernomen.

Het Gouvernement meende nogtans, dat bijdragen van de provincien Zuidholland en Utrecht en van de betrokken gemeenten en waterschappen mogten worden gevraagd, vermits de belangen dier gewesten, gemeenten en polders bij dezen waterweg, tevens den boezem van vele polders,

ter oppervlakte van 11,600 bunders in Utrecht en van 3000 bunders in Zuidholland, in de hoogste mate zijn betrokken.

Na toezegging, dat de helft der kosten, vroeger zonder afdamming op ongeveer f 100,000 geraamd, doch thans met de afdamming op f 300,000, voor rekening van het Rijk zou worden genomen, waarop reeds in de Staatsbegrooting van 1852 en ook voor dit jaar is gerekend, hadden de Staten van Zuidholland en Utrecht in de begrootingen dier provincien van 1852 reeds eenige sommen tot bestrijding van het aandeel der provincie gebragt.

De Staten van Zuidholland hebben echter aan het verleenen eener bijdrage van f 10,000 de volgende bepalingen verbonden:

1°. dat de afsluiting aan den Doorslag onder Utrecht niet zonder overeenkomst met Zuidholland worde ondernomen; 2°. dat vooraf nopens het onderhoud van den IJssel voldoende waarborgen worden gesteld; 3°. dat de Regering hare aandacht ook vestige op het geheele riviervak beneden Gouda.

Ingevolge mijn voorstel is daarop door Uwe Majesteit het ontwerpen van een bepaald plan van verbetering opgedragen aan eene commissie van deskundigen, met de betrokken belangen van het Rijk en de provincie volledig bekend.

De zaak heeft op vele bezwaren doen stuiten, vooral omdat de plaatsing van een stoomgemaal op den IJssel, als gevolg der droogmaking van het Haarlemmermeer, daarmede in verband moest worden beschouwd. Het verslag der commissie wordt weldra te gemoet gezien.

III. Wegen.

Na het overzigt van de verbeteringen der gemeenschap te water volgt dat van hetgeen ter uitbreiding van de landcommunicatien is gedaan.

Rijnspoorweg. Bij de overdragt van den Rijnspoorweg in 1845 aan eene vereeniging, waaruit later de Nederlandsche Rijnspoorwegmaatschappij is ontstaan, was concessie verleend voor den aanleg en de exploitatie van de volgende uitbreidingen:

1°. van een zijtak tot verbinding van den weg met het *entrepotdok* te *Amsterdam*;

2°. van de uitbreiding en voltooijing van den weg van *Arnhem*, in de rigting van *Emmerik*, tot de *Pruissische* grenzen;

3°. van een zijtak van *Utrecht* langs *Gouda* tot *Rotterdam*, met twee vertakkingen nabij de laatste stad, de eene naar *de Maas*, de andere tot bij het station van den Hollandschen spoorweg.

De verbinding met het entrepotdok was vóór 1850 in gereedheid. De uitbreiding tot de grenzen was van de regeling eener aansluiting met *Pruissen* afhankelijk. Onderhandelingen daartoe werden met de Regering van dat Rijk aangeknoopt.

Pruissen stelde, buiten andere eischen, tot voorwaarde, dat het spoor tusschen *Amsterdam* en *Arnhem* tot de Pruissische maat wierd versmald. Van deze zijde vond men daarin bezwaar, zoowel uithoofde der aanzienlijke kosten, als omdat het ongerief van overlading door voldoende middelen te verhelpen scheen.

De sedert geruimen tijd afgebroken onderhandelingen werden in het begin van 1850 weder opgevat. Om het groote doel te bereiken besloot het Gouvernement de versmalling van het spoor tusschen *Amsterdam* en *Arnhem* toe te geven, en menige andere inwilliging in den loop der langdurige en moeijelijke onderhandelingen te doen. Ten gevolge daarvan kwam op den 18den Julij 1851 het verdrag met *Pruissen* tot stand.

Het gold nu, de uitvoering door de Rijnspoorwegmaatschappij te regelen en te verzekeren. Schoon deze Maatschappij volgens hare concessie tot de spoorversmalling niet was verpligt, moest men wachten, dat zij daartoe met alle inspanning van haar vermogen de hand bood. De versmalling was thans voorwaarde der aansluiting, en aansluiting was eene voorwaarde van het bestaan der Maatschappij. Daar het intusschen bleek, dat zij zonder hulp der Regering in hare pogingen zou te kort schieten, betoonde het Gouvernement zich genegen, haar tot die versmalling in staat te stellen. De Regering nam op zich als bijdrage in de kosten der versmalling van het spoor tusschen *Amsterdam* en *Arnhem* aan de Maatschappij een millioen gulden in drie termijnen te verstrekken; en ten einde de uitvoering der werken van den zijtak naar *Rotterdam* binnen den gestelden termijn van drie jaren verzekeren, verbond zij zich aan de Maatschappij, bij gebreke van beschikbare middelen, twee jaren rente te vergoeden tegen vijf ten honderd van een kapitaal van f 2,400,000 over het tweede en derde jaar na de uitwisseling van de ratificatie van het tractaat, en een jaar rente van een tweede kapitaal van f 2,400,000 over het derde jaar na hetzelfde tijdstip.

Bij de wet van den 29sten Mei 1852 (Staatsblad n°. 118) werd de overeenkomst tot het verleenen dier subsidien, met de Maatschappij aangegaan, bekrachtigd. De plans voor den aanleg van den weg tot de grenzen werden vervolgens voorloopig goedgekeurd, en bij de wet van den 4den November 1852 (Staatsblad n°. 193) werd tot onteigening der noodige gronden magtiging verleend. Sedert is alles tot uitvoering van den weg naar Pruissen voorbereid, en zal daaraan, zoowel als aan den zijtak naar Rotterdam, in den loop van dit jaar met kracht de hand worden gelegd. Met de werken aan het laatste gedeelte, waarvoor de onteigening vroeger ingevolge de wet van 1841 had plaats gehad, is reeds begonnen.

Aken-Maastrichtsche spoorweg. De concessie tot aanleg van den Aken-Maastrichtschen spoorweg en van een zijtak tot de dominiale steenkolenmijnen van Kerkraede, waarvan het beheer en genot gedurende eenen termijn van 99 jaren bij de wet aan de Maatschappij is afgestaan, was in het jaar 1846 verleend. Drie jaren na de dagteekening moesten de wegen voltooid en in exploitatie zijn gebragt, ten ware de aansluiting op Pruissisch grondgebied of de onteigening meer dan gewone vertraging mogt ondervinden.

Dit laatste is, wat de onteigening betreft, het geval geweest, en de uitvoering vervolgens daarenboven belemmerd door de weigering der deelnemers tot storting der gelden, waartoe zij waren verpligt, en van de regtsgedingen, welke dien ten gevolge tegen de nalatige aandeelhouders moesten worden gevoerd. De termijn, bij de concessie voor de voltooijing en het in exploitatie brengen van den weg gesteld, is ten gevolge daarvan meermalen, laatstelijk tot Februarij 1854, verlengd.

Sedert zijn de meeste processen ter gunste van de Maatschappij afgeloopen; een groot gedeelte der uitgeschreven stortingen is aangezuiverd, en de directie in staat gesteld, zoowel de aarde- als de kunstwerken van den hoofdweg met gevolg door te zetten. De vrees, lang gevoed, dat het werk zou blijven steken, bestaat niet meer. De baan van den hoofdweg moet, volgens het aannemingscontract, met 1 Augustus 1853 gereed zijn. Het hout en de spoorstaven zijn reeds geleverd of in gereedheid, en na de oplevering der baan kan met het leggen van het spoor onmiddellijk een aanvang worden gemaakt. De plans der stationsgebouwen en inrigtingen voor de exploitatie van den weg zijn in het laatst van het afgeloopen jaar goedgekeurd. Het laat zich aanzien, dat, buiten onvoorziene toevallen, de weg tusschen *Maastricht* en *Aken* op het einde van het loopende jaar voor het algemeen gebruik zal kunnen worden opengesteld.

Nederlandsch-Belgische spoorweg. Op den 9den Julij 1852 werd te Brussel eene overeenkomst gesloten tusschen *Nederland* en *Belgie* ter verbinding van de beide Rijken door middel van spoorwegen.

De beide Gouvernementen verbonden zich daarbij, zoo spoedig mogelijk in den aanleg dier wegen te voorzien, in het bijzonder van een weg aanvangende te *Antwerpen* en loopende naar het *Hollandsch Diep* bij de *Roodevaart*, hetzij over *Roosendaal*, hetzij over *Breda*. In het eerste geval met een zijtak van *Roosendaal* tot *Breda*.

Een gevolg van die overeenkomst was de voorloopige concessie, bij Uwer Majesteits besluit van den 21sten Julij 1852 aan den Heer *L. Gihoul* verleend tot aanleg en exploitatie van een spoorweg, aanvangende aan de Belgische grenzen in de rigting van *Antwerpen* en strekkende langs *Roosendaal* tot de *Roodevaart* bij den *Moerdijk*, met een zijtak van *Roosendaal* tot *Breda* en eene stoombootdienst van het *Hollandsch Diep* naar *Rotterdam*.

De concessie is sedert in haar geheel aan eene Maatschappij overgedragen, waartoe de bevoegdheid aan den concessionaris was toegekend. De borgtogt is gestort en de Maatschappij heeft ten genoegen van het Gouvernement doen blijken van de storting van een deel van het kapitaal. Aan beide die voorwaarden voldaan zijnde, is, in overeenstemming met de bestaande bepalingen, de concessie verklaard definitief te zijn verleend.

De plans voor de uitvoering der werken worden opgemaakt, ten einde binnen den bij de concessie voorgeschreven termijn aan de goedkeuring van het Gouvernement te worden onderworpen. De weg moet binnen drie jaren, te rekenen van den datum der definitieve concessie, ter exploitatie in gereedheid zijn.

Groote weg van Utrecht naar 's Hertogenbosch. Bij de wet van 9 Mei 1846 (Staatsblad n°. 39) was ter verbetering van de gemeenschap tusschen *Utrecht* en *'s Bosch*, tot aanleg van een straatweg van *Culemborg* tot *'s Bosch*, besloten. Het gedeelte van *Culemborg* tot aan *de Maas* was in 1849 voltooid. Het laatste gedeelte, van *de Maas* tot *'s Bosch* lang 4650 ellen, in Augustus 1849 uitbesteed, is op het einde van dat jaar ondernomen. Gedurende het jaar 1850 is daaraan met kracht gewerkt, zoodat met het einde van dat jaar de weg voor het publiek kon worden opengesteld.

Groote wegen tusschen Axel en Neuzen, en tusschen Walzoorden en Hulst. In 1851 is aan de voltooijing der groote wegen tusschen *Axel* en de *Axelsche Sassing*, *Axel* en *Neuzen* en van het veer te *Walzoorden* naar *Hulst*, over de daaraan nog ontbrekende lengte van 10,785 ellen, voor de gemeenschap van dat gedeelte van *Zeeland* eene dringende behoefte, voor Rijksrekening de hand gelegd. Het grootste gedeelte is in den loop van 1851 afgewerkt; aan het ontbrekende, dat in 1852 is uitbesteed, zijn de werken gedurende dat jaar voortgezet. Het geheel zal in 1853 zijn voltooid.

Groote weg van Zutphen naar de Pruissische grenzen. Aan den grooten weg van *Zutphen* over *Winterswijk* naar de *Pruissische grenzen*, die in 1827 en volgende jaren is gelegd, ontbrak nog de begrinding van het gedeelte tusschen *Winterswijk* en de grenzen, ter lengte van ruim 6000 ellen, waarvan de uitvoering was verdaagd bij gebreke der doortrekking van de met den weg in verband staande wegen in *Pruissen*.

Nadat de aanleg van dien weg tot aan de grenzen was verzekerd, is in 1852 het punt van aansluiting bepaald, en heeft Uwe Majesteit, bij een besluit van den 26sten Julij ll., de uitvoering van het werk toegestaan, ten koste van de bijzondere onderneming, die in den aanleg tot *Winterswijk* had voorzien. In September en October 1852 heeft de besteding der aarde- en kunstwerken plaats gehad, voor een gezamenlijk bedrag van ruim f 46,000, en is de uitvoering ondernomen. Het werk zal in den loop van 1853 zijn volbragt.

Groote weg van Eindhoven naar Weert. Tusschen *Eindhoven* en *Weert* ontbrekt nog de weg, welke *Noordbrabant* met *Limburg*, *den Bosch* met *Maastricht*, moet verbinden. Van de noodzakelijkheid eener voltooijing dier gemeenschap overtuigd, liet ik in den loop van het jaar 1851 de verschillende rigtingen eener verbinding van *Eindhoven* naar den weg van *Weert* onderzoeken. Aan de strekking door *Geldrop, Heeze, Leende* en *Maarheeze* werd de voorkeur gegeven. Het Gouvernement beraadslaagde vervolgens met de provinciale Staten over de middelen tot uitvoering van het werk. Een grindweg werd voldoende geacht, en na rijp beraad werd bij Uwer Majesteits besluiten van den 5den April en 25 Junij 1852 bepaald, dat ten koste van het Rijk en met eene bijdrage van 50 ten honderd in die kosten van de provincien Noordbrabant en Limburg, van *Eindhoven* af tot de grenzen van *Limburg*, aansluitende aan den weg van *Weert*, een weg zal worden gelegd door *Geldrop*, *Heeze*, *Leende* en *Maarheeze*, en de weg van daar verlengd tot *Weert*, sluitende aan den weg naar *Roermond*.

De kosten van aanleg zijn geraamd op f 173,000, waarin door de betrekken gemeenten f 80,500 zal worden gedragen. Bij de Staatsbegrooting van het loopende dienstjaar is op 's Rijks aandeel, en in die van de gewesten op de provinciale bijdrage gerekend. De gedetailleerde rigting, in Noordbrabant te volgen, is goedgekeurd; de plans voor de uitvoering worden in gereedheid gebragt; weldra zal de besteding der aardewerken plaats hebben, en zullen die worden ondernomen. De weg tot *Weert* zal tegen het einde van 1854 zijn voltooid.

Weg tusschen Tilburg en Turnhout. Nadat de Belgische Regering den aanleg van een weg van *Turnhout* tot de *Nederlandsche* grenzen in de rigting van *Tilburg* had voorbereid, werd met gemeen overleg dier Regering in den loop van 1852 besloten tot het leggen van een steenweg, leidende van *Tilburg* tot de grenzen. Volgens het plan door deskundigen van wederzijden vooraf opgemaakt en goedgekeurd, zal de weg op Belgisch grondgebied leiden van *Turnhout*, over *Ravels*, *Weelde* en *Poppel* tot de grenzen, en van daar over *Goirle* tot *Tilburg*. Voor het gedeelte op Nederlandsch grondgebied zijn de kosten geraamd op f 132,000. Bij een besluit Uwer Majesteit van den 12den April 1852 is bepaald, dat de weg ten koste van het Rijk zal worden aangelegd, behoudens eene bijdrage van 15 ten honderd in die kosten door de provincie *Noordbrabant*. Voor het aandeel van het Rijk zijn bij de Staatsbegrooting van 1853 de fondsen toegestaan, en op die voor de bijdrage is bij de provinciale begrooting gerekend. De plans voor de uitvoering worden in gereedheid gebragt, weldra zal de besteding van een gedeelte plaats hebben. Met het einde van het jaar 1854 zal de weg kunnen worden geopend.

Groote weg van Maastricht naar Hasselt in Belgie. Ter verbinding van *Maastricht* met *Hasselt* in Belgie is insgelijks in overleg met de Belgische Regering besloten. Aan die verbinding ontbrak, gerekend van *Smeermaas* tot de *Belgische* grenzen, eene lengte van ruim 2100 ellen. Nadat de aansluiting van de Belgische zijde verzekerd was, heeft Uwe Majesteit bij een besluit van den 1sten September 1852 bepaald, dat dit gedeelte wegs ten koste van den Staat, behoudens eene bijdrage van 50 ten honderd door het Hertogdom Limburg, zal worden aangelegd. Voor het aandeel van het Rijk zijn de fondsen op de begrooting van 1853 toegestaan, en aan de uitvoering zal in dit jaar de hand worden gelegd, volgens de plans, met wier opmaking men bezig is.

Ik zet de afzonderlijke behandeling der wegen niet verder voort. Het verslag zou van te grooten omvang worden.

Ook schijnt een tabellarisch overzigt der verbeterde of nieuw aangelegde verbindingen te land meer geschikt om de zaak helder voor te stellen.

Bij afwijking van den regel volgt alzoo een staat der meest belangrijke, hetzij uitgevoerde hetzij aanvaarde, werken dezer soort.

Provincien.	Aanwijzing of omschrijving van het werk.	Te wiens koste ondernomen.	Stand van het werk.	Kosten van uitvoering.
Noordbrabant.	Grindweg van *Grave* over *Vierlingsbeek* tot *Maashees.*		in 1850 voltooid.	f 7,900.
	Grindweg van *Maashees* tot de *Limburgsche* grenzen.		voltooid in 1852.	f 3,250.
	Grindweg van *Vught* over *St. Michielsgestel* tot *Schijndel.*		voltooid in 1851.	f 32,200.
	Grindweg van *Schijndel* naar *St. Oedenrode.*		voltooid in 1851.	f 25,300.
	Grind- en straatweg van *St. Oedenrode* over *Lieshout* en *Aarle-Rixtel* tot *Helmond*, ter lengte van 21,261 el.		eene lengte van 10,000 el voltooid.	f 79,000.
	Straatweg van *Geertruidenberg* naar *de Willemstad*, gedeelte van *de Made* tot bij het *Witte huis* aan den grooten weg van *Breda* naar *den Moerdijk*, met een zijtak van *Wagenberg* naar *de Hooge Zwaluwe.*		in 1851 voltooid.	f 30,300.
	Straatweg van *Zevenbergen* naar *de Klundert*, verlenging van den voorgaanden weg.		in 1851 voltooid.	f 30,250.
	Straat- en grindweg van *de Klundert* naar *de Willemstad.*	Van de Provincie.	in 1851 voltooid.	f 34,900.
	Grindweg van *de Klundert* naar *Fijnaart*, zijtak van laatstgemelden.		in 1851 voltooid.	f 6,650.
	Grindweg van *Oudenbosch* over *Standdaarbuiten* naar *Fijnaart*, met een zijtak van de Fijnaartsche kade over den *Boerendijk* tot den *Stoofdijk* in de rigting van *de Klundert*, ter lengte van 10,616 el.		in 1852 voltooid.	f 22,800.
	Grindweg van *Steenbergen* over *Halsteren* tot den grooten weg der 1ste klasse n°. 3, in de rigting van *Bergen op Zoom*, ter lengte van 8733 el.		in 1852 voltooid.	f 25,000.
	Straatweg van *Veghel* tot *Erp*, ter verlenging van den weg van *Rosmalen* over *Berlicum* naar *Veghel.*		in 1851 voltooid.	f 26,900.
	Straat- en grindweg van *Erp* tot *Gemert*, ter lengte van 7865 el, verlenging van den voorgaanden weg.		nagenoeg voltooid	f 36,800.
	Grindweg van *Boxtel* naar *Oirschot.*		in 1850 voltooid.	f 24,000.
	Grindweg van *Grave* naar *Mill* en *Wanrooij* tot aan de grensscheiding met de gemeente *Beugen*, ter lengte van 14,290 el.		in 1850 voltooid.	f 17,500.
	Grindweg van *Roosendaal* over *Nispen* naar *Esschen*, ter lengte van ruim 7000 el.	Van de betrokken gemeenten met subsidie der provincie.	in 1851 voltooid.	nagenoeg f 27,000.
	Grindweg van *Schijndel* in de rigting op *Heeswijk*, laatste gedeelte, van de brug over de *Zuidwillemsvaart* tot den provincialen weg te *Heeswijk.*		in 1851 voltooid.	f 3,569.
	Grindweg van den Hoogen Maasdijk te *Heusden* tot aan de grensscheiding van *Veen* en *Andel*, ter lengte van 8133 el.	Van het bestuur van den Hoogen Maasdijk van stad en lande van Heusden, met f 2200 subsidie van de provincie en gelijke bijdrage van het Rijk.	voltooid in 1852.	f 6,700.
	Grindweg van *Empel* tot den grooten weg van *'s Hertogenbosch* naar de *Maas*, ter lengte van nagenoeg 2400 el.	Van de gemeente *Empel*, met f 3000 subsidie van de provincie en gelijke tegemoetkoming van het Rijk.	voltooid in 1852.	f 12,500.

Provinciën.	Aanwijzing of omschrijving van het werk.	Te wiens koste ondernomen.	Stand van het werk.	Kosten van uitvoering.
Noordbrabant.	Grindweg tusschen *de Hooge-* en *Lage Zwaluwe*, ter lengte van 1840 el.	Van de gemeente *de Hooge* en *Lage Zwaluwe*, met f 1000 subsidie van de Provincie en f 2000 van belanghebbenden.	voltooid in 1852.	f 3,200.
	Kei- en grindweg van de *Groenendijksche* haven onder *Oosterhout*, door de dorpen *Dongen* en *Rijen* tot op den grooten weg, 1ste klasse nº. 8, tusschen *'s Bosch* en *Breda*, ter lengte van 11,300 el.	Van de gemeente *Dongen*, met een subsidie van 55 ten honderd van wege de Provincie en eene bijdrage der gemeenten *Gilse* en *Rijen* van f4000.	ondernomen in 1852, de werken onderhanden.	geraamd op f 28,500.
Gelderland.	Grindweg van *Nijkerk* tot den grooten weg van *Utrecht* naar *Deventer* bij de Schuursteeg, ter lengte van 7877 el.	Van de gemeente *Nijkerk*, met een subsidie der provincie ten bedrage van f 8000.	voltooid in 1851.	f 30,000.
	Kei- en grindweg van *Heerde* naar *Wesep*, gemeente *Oldebroek*, in verbinding met den *Zuiderzeeschen straatweg*, ter lengte van 9500 el.	Van de gemeenten *Kampen*, *Heerde* en *Oldebroek*, met eene bijdrage der Provincie van f 4000.	aangevangen in 1852, te voltooijen in 1853.	f 18,050.
	Grindweg van *Deventer* over *Lochem* en *Borculo* naar *Groenlo*, ter lengte van ongeveer 37,000 el, in verbinding met den grooten weg leidende van *Winterswijk* naar de *Pruissische* grenzen.	Van bijzondere personen, volgens verkregen concessie in 1850, met eene bijdrage der Provincie van f 10,000.	voltooid in 1852.	geraamd op f 125,000.
	Grindweg van *Terborg* over het dorp *Etten* in de gemeente *Gendringen* naar het dorp *Zeddam*, gemeente *Bergh*, ter verbinding met den grindweg van *Zutphen* op *Emmerik*, ter lengte van nagenoeg 21,000 el.	Van de gemeenten *Wisch*, *Gendringen* en *Bergh*, met een subsidie der Provincie van f 9192.	in 1852 nagenoeg voltooid.	ongeveer f 49,000.
	Grindweg van *Epe* tot den *Zuiderzeeschen straatweg*, ter lengte van 14,100 el.	Van de gemeenten *Elburg*, *Oldebroek* en *Epe*, met subsidie van de Provincie van f 8000.	in 1852 nagenoeg voltooid.	geraamd op f 41,574.
	Grindweg door de gemeente *Steenderen*, ter lengte van 2790 el.	Van de gemeente *Steenderen*, met bijdrage der Provincie van f 3800.	in 1852 bijna voltooid.	ongeveer f 7,700.
	Kunstweg van *Terborg* in de rigting van *Anholt* over *Varseveld*, *Aalten* en *Bredevoort*, tot aan de scheiding der gemeente *Winterswijk*, ter lengte van 20,664 el.	Van de gemeenten *Wisch* en *Aalten*, volgens verkregen concessie in 1851, met provinciaal subsidie ad f 10,000.	in 1852 nagenoeg gereed.	van het gedeelte *Terborg* op *Aalten*, ongeveer f 30,000.
	Grindweg van *Zutphen* naar *Laren*, ter lengte van 10,897 el, in verbinding met den grindweg van *Deventer* over *Lochem* naar *Groenlo*.	Van bijzondere personen, volgens verkregen concessie in 1852, met subsidie van het Rijk f 2,000, van de Provincie . . 10,000, van *Zutphen* . . . 5,000.	aangevangen in 1852.	geraamd op f 27,000.
Zuidholland.	Grindweg op het eiland *Rozenburg* tot het veer van de *Nieuwe Sluis*, ter lengte van nagenoeg 2800 el.	Van de gemeente- en polderbesturen, met eene bijdrage van de Provincie van f 2500.	voltooid in 1851.	
	Grindweg van *Charlois* naar *Oost-* en *West-Barendrecht*, lang 15,600 el, ter verbinding van den grooten weg van *Katendrecht* naar *Numansdorp* met dien in den *Hoekschenwaard*.	Van de gemeente- en polderbesturen van *Barendrecht* en *Charlois*, met bijdrage van de Provincie ad f 15,000.	voltooid in 1852.	f 22,800.
	Grindweg in de gemeente *Zuid-Beijerland*, ter lengte van 3683 el.	Van de gemeente- en polderbesturen, met bijdrage der Provincie ad f 3500.	voltooid in 1852.	f 4,010.
	Grindweg van *Monster* tot den *Maasdijk* onder *'s Gravezande*, ter lengte van nagenoeg 5500 el, tot vervanging van den bestaanden schulpweg.	Van het gemeentebestuur van *'s Gravezande*, met bijdrage van de Provincie ad f 4500.	voltooid in 1852.	f 7,850.
	Grindwegen in het *Westland*, over eene lengte van nagenoeg 20,500 el, ter vervanging van schulpwegen.	Van de gemeentebesturen van *'s Gravezande*, *Monster*, *Naaldwijk* en *Wateringen*.	voltooid in 1852.	nagenoeg f 16,000.
	Grindwegen in den *Zuidplaspolder* tusschen *Moordrecht* en *Moercapelle*; *Zevenhuizen* en *Noordwaddinxveen* en tusschen *Zevenhuizen* en *Nieuwerkerk aan den IJssel*, ter lengte van ongeveer 24,000 el.	Van de betrokken ingelanden, met bijdragen van het Rijk en de Provincie *elk* tot een bedrag van f 7000.	voltooid in 1852.	f 81,500.
	Grindweg van *Ouddorp* over *Goedereede*, *Stellendam* en *Dirksland* naar de bestaande schulpwegen van *Sommelsdijk* en *Middelharnis*, ter lengte van ruim 20,000 el.	Van de betrokken gemeente- en polderbesturen, met bijdragen van het Rijk en de Provincie, *elk* ten beloope van f 19,000.	nagenoeg voltooid in 1852.	f 40,850.
	Grindweg tusschen *Spijkenisse* en *Hekelingen*, ter lengte van 3685 el.	Van de gemeenten *Spijkenisse* en *Hekelingen*, met eene bijdrage der Provincie ad f 3167.	nagenoeg voltooid in 1852.	f 5,000.
	Grindweg van *Poortugaal* over *Hoogvliet* en *Pernis*, sluitende aan den schulpweg van *Poortugaal* over *Rhoon* naar *Katendrecht*.			De aanleg van dezen weg is in 1852 door de gemeente- en polderbesturen ontworpen. Eene bijdrage van f 6000 is door de provincie toegestaan, en eene Rijksbijdrage van f 4000 toegezegd. De kosten zijn op f 27,000 geraamd.
Noordholland.	Straatweg tusschen *Limmen* en *Uitgeest* met een zijtak naar *Assum*.	Van belanghebbenden.	in 1850 voltooid.	ongeveer f 26,000.

Provincien.	Aanwijzing of omschrijving van het werk.	Te wiens koste ondernomen.	Stand van het werk.	Kosten van uitvoering.
Noord-Holland.	Straatwegen door de *Beemster* met een zijtak tot *de Rijp.*	Van het hoogheemraadschap van *de Beemster*, met subsidie van de Provincie.		f 104,500.
	Straatweg van *Crommenie* tot *Wormerveer.*		in 1850 voltooid.	f 18,500.
	Straatwegen door het ambacht der *Vier Noorder Coggen*, ter lengte van ruim 5500 el.	Van het ambacht der *Vier Noorder Coggen.*		
	Straatwegen door de *Wijde Wormer.*	Van het dijkbestuur, met een subsidie der Provincie.		f 32,000.
	Schulpwegen in den polder *Barsingerhorn* in verband met de wegen in de gemeenten *Schagen*, *Wieringerwaard* en *Winkel*, ter lengte van 7772 el.	Van den polder *Barsingerhorn*, met subsidie der Provincie van f 3000.		f 16,200.
	Straatweg langs [illegible], ter lengte van [illegible] el.	Van de polders [illegible] en *Aartswoud.*	uitgevoerd in 1851—1852.	f 7,275.
	Straatweg van *Schagen* naar *Barsingerhorn*, ter lengte van 2384 el.	Van den polder *Schagen*, met provinciaal subsidie van f 2000.		f 10,876.
	Schulpwegen in den *Wieringerwaard*, ter lengte van ruim 18,000 el.	Van den polder.		f 29,107.
	Overzetveer ter verbinding van de beide *Zaanoevers* te *Koog aan de Zaan.*	Van eene particuliere vereeniging.	voltooid in 1852.	ongeveer f 3,500.
	Verlenging van straatwegen in *de Beemster*, ter lengte van ruim 13,000 el.	Van den polder *de Beemster*, met bijdrage van de gemeente *de Beemster* ad f1000 jaarlijks tot het jaar 1875.	onder handen.	f 63,000.
	Straat- en schulpweg van *de Rijp* door *Graft* tot den *Noordeinder Meerweg* in de gemeente *Noord- en Zuidschermer*, ter lengte van ruim 1800 el.	Van de gemeenten *Graft*, *de Rijp* en *Zuid-* en *Noord-Schermer*, met eene bijdrage der Provincie ad f 1000.	nagenoeg voltooid.	f 7,068.
Zeeland.	Straatweg van *Groede* naar *Nieuwvliet* en van *Sas van Gent* over *Westdorpe* naar *Axel*, ter lengte van 3930 el.	Van de Provincie.	in 1851 voltooid.	ongeveer f 23,000.
	Grindweg van het dorp *Zaamslag* tot aan den straatweg tusschen *Neuzen* en *Axel*, ter lengte van 3800 el.	Van de gemeente en den polder van *Zaamslag.*	bijna voltooid.	f 13,500.
	Straatweg van *Yzendijke* naar de *Belgische grenzen* in de rigting van *Watervliet*, ter lengte van 4000 el.	Door bijzondere personen, volgens verkregen concessie in 1851.	zal in 1853 worden ondernomen.	berekend op f 28,000.
	Grindweg van *Neuzen* langs den westelijken kanaaldijk tot aan de grenzen van *Oostvlaanderen*, ter lengte van 14,600 el.	Van bijzondere personen, volgens verkregen concessie in 1852.		geraamd op f45 à f50,000.
Utrecht.	Kiezelweg tusschen *Doorn* en *Leusden*, ter lengte van 11,440 el.	Van de Provincie.	in 1852 ondernomen.	f 16,400.
	Straatweg tusschen *Soest* en *Soesterberg*, ter lengte van 5720 el.	Van bijzondere personen, volgens verkregen concessie in 1852.	onder handen.	geraamd op f 18,000.
	Straatweg, van den grooten weg 1ste klasse nº. 6 bij *Leersum* tot in de gemeente *Langbroek*, ter lengte van 4000 el, in verbinding met den weg van *Leersum* naar het station van den Rijnspoorweg te *Maarsbergen.*	Als boven.	als boven.	»
Friesland.	Straat- en grindweg van *Bergum* bij *Leeuwarden* over *Drachten*, *Beetsterzwaag* en *Gorredijk* tot *Heerenveen*, ter lengte van 40,800 el, tot verbinding van den grooten weg van *Leeuwarden naar Groningen* met dien van *Leeuwarden naar de Overijsselsche* grenzen.	Van bijzondere personen, volgens verkregen concessie in 1851, met eene bijdrage van 30 ten honderd van de Provincie en eene jaarlijksche bijdrage van het Rijk van f 5000.	in 1851 ondernomen, in 1852 voortgezet.	aanbesteed voor f 191,496.
	Grindweg van *Hijum* bij *Leeuwarden*, door *Hallum*, *Ferwerd*, *Holwerd* en *Ternaard* tot *Dockum* en van daar over *Murmerwoude* en *Veenwoude* tot den grooten weg van *Leeuwarden tot de Groninger* grenzen, ter lengte van 39,300 el.	Van de gemeenten *Ferwerderadeel*, *Westdongeradeel* en *Dantumadeel*, volgens verkregen concessie in 1851, met eene bijdrage van 30 ten honderd van de Provincie en een Rijkssubsidie van f 33,000 over drie jaren verdeeld.	in 1852 aangevangen en voor de helft voltooid.	aanbesteed voor f 198,696.
	Grindweg van *Bolsward* naar *Harlingen*, ter lengte van 18,600 el met een zijtak naar *Makkum.*			De aanleg is door de betrokken gemeentebesturen voorgenomen; van de zijde der provincie zijn subsidien toegezegd, en gelijke ondersteuning is van het Rijk gevraagd; de aanleg van den grindweg naar *Harlingen* met den zijtak naar *Makkum* is op f 154,000 geraamd.
	Grindwegen door de gemeenten *Kollumerland en Nieuw-Kruisland* en *Oostdongeradeel*, ter lengte van 10,000 el.			
Overijssel.	Kunstweg van *Almelo* naar *Vriezenveen*, ter lengte van 6878 el.	Van bijzondere personen, volgens verkregen concessie in 1851.	onder handen.	

Provincien.	Aanwijzing of omschrijving van het werk.	Te wiens koste ondernomen.	Stand van het werk.	Kosten van uitvoering.
Overijssel.	Kunstweg langs de *Dedemsvaart* van de *Ligtmis* tot in *Heemse*, ter lengte van 30,000 el.	Van bijzondere personen, volgens verkregen concessie in 1852, met subsidie van de Provincie en van de betrokken gemeenten.	zal eerlang worden ondernomen.	berekend op f 56,000.
	Kunstweg van *Almelo* over *Tubbergen* naar de *Hanoversche grenzen* in de rigting van *Ulzen*, ter lengte van 15,000 el.			De aanleg van dezen weg is voorbereid ten koste van de gemeenten *Almelo* en *Tubbergen*; subsidie van de provincie is toegezegd, alsmede eene bijdrage van het Rijk van f 12,000 in twee termijnen te verstrekken. De kosten van uitvoering worden berekend op f 36,000.
	Kunstweg van *Enschedé* naar *Haaksbergen*, ter lengte van 13,420 el.	Van de gemeenten *Enschedé*, *Haaksbergen* en *Lonneker*, volgens bekomen concessie in 1851, met subsidie van de Provincie.		De uitbesteding is beproefd doch niet gegund, aangezien de aannemingsprijs de voorhanden middelen overtrof; de uitvoering wordt op nieuw voorbereid, en een Rijkssubsidie is beloofd.
Groningen.	Grindweg van *Wehe* door *Leens* tot *Ulrum*, lang 5240 el, gedeelte van den weg van *Groningen* naar de *Zoutkamp*.	Van de Provincie.	in 1851 voltooid.	ruim f 15,000.
	Puin- en grindweg van *Obergum* over *Maarhuize* tot *Mensingeweer*, ter lengte van 4031 el.		voltooid in 1852.	f 13,187.
	Grindweg van de gemeente *Ten Boer*, doorsnijdende den grooten Rijksweg naar *Delfzijl*, door het dorp *Garmerwolde* tot den zoogenaamden *Grasdijk*, ter lengte van 1270 el.	Van de belanghebbende besturen.	gereed.	
	Grindweg over den Ouden dijk, sluitende aan den grindweg door de *Kroon- en Stadspolders*, ter lengte van 1023 el.	Van de gemeente *Beerta*.	voltooid.	
	Grindweg van *Midwolde* door *Oostwolde* en *Finsterwolde* tot aan den weg van *Winschoten* naar *Beerta*, lang 4170 el.	Van de gemeente *Finsterwolde*, volgens verkregen concessie in 1851.	als boven.	
	Grindweg van *Oude Pekel-A* naar *Blijham*, ter lengte van 2500 el.	Van de gemeente *Oude Pekel-A*, volgens verkregen concessie in 1851, met [illegible] vincie van 30 per cent, en van ingezetenen van *Blijham*, alsmede negotiatie.	voltooid in 1851.	ruim f 14,800.
	Grindweg van de grensscheiding der gemeente *Scheemda* door *Midwolde* tot aan den grindweg van *Finsterwolde*, ter lengte van 6923 el.	Van de gemeente *Midwolde*, volgens verkregen concessie in 1851, met bijdrage van de Provincie van f 7209.	afgewerkt in 1852.	f 24,030.
	Grindweg in het dorp *Scheemda*, ter lengte van 897 el.	Van de gemeente, met bijdragen van ingezetenen en een provinciaal subsidie.	voltooid in 1852.	f 2,870.
	Grindweg door het dorp *Blijham* tot den weg van *Winschoten* naar de *Morige*, ter lengte van 1817 el.	Van bijzondere personen, volgens verkregen concessie in 1852.	gereed in 1852.	f 9,212.
	Grind- of mac-adam-weg van *Uithuizen* door *Uithuizermeden* tot de scheiding der gemeente bij de *Tjarijt*, ter lengte van 9530 el.	Van de gemeente *Uithuizermeden*, volgens verkregen concessie in 1851.	onder handen.	»
	Grindweg door het dorp *Nieuw Scheemda*, van den provincialen grindweg van *Noordbroek* naar *Winschoten*, naar de kom van het dorp tot aan de grenzen van *Nieuwolde*, ter lengte van 5229 el.	Van de gemeente *Scheemda*, met bijdragen van de ingezetenen van *Nieuw Scheemda* en een provinciaal subsidie van f 4317.	nagenoeg voltooid.	f 16,390.
	Grindweg van den kunstweg door *Nieuw Scheemda* tot in de gemeente *Nieuwolde*, ter lengte van 6162 el.	Van de gemeente *Nieuwolde*, met eene bijdrage van de Provincie ad f 6297.	in uitvoering.	f 20,990.
	Zandweg en voetpad van *Bellingwolde* tot de *Hanoversche grenzen* in de rigting van *Rhede*, ter lengte van 4560 el.	Van bijzondere personen in de gemeente *Bellingwolde* en *Blijham*, volgens verkregen concessie in 1851.	»	
	Grindweg van *Delfzijl* over *Termunten* en den *Finsterpolder* naar *Beerta*.			De aanleg van dezen weg werd ontworpen door de gemeenten *Termunten*, *Delfzijl* en *Finsterwolde*; een subsidie van f 30,000, in drie jaren te verstrekken, is van Rijkswege toegezegd, evenzeer als eene bijdrage van de provincie. Misrekening in de kosten is echter oorzaak dat de uitvoering tot heden niet is ondernomen.

Provincien.	Aanwijzing of omschrijving van het werk.	Te wiens koste ondernomen.	Stand van het werk.	Kosten van uitvoering.
Drenthe.	Weg tusschen *Beilen* en *Westerbork.*	Van de betrokken gemeenten.	is, volgens het provinciaal verslag van 1851, aangelegd.	
Limburg.	Kiezelweg van *Roermond* over *Posterholt* naar de *Pruissische* grenzen in de rigting van *Heinsberg.*	Van de Provincie.	in 1851 voltooid.	f 17,000.
	Kiezelweg van de *Maas* tegenover *Venlo*, over *Horst* en *Venray*, naar de grenzen van *Noordbrabant* [illegible]	Van de provincie, met subsidie van f 5000 van het Rijk.	van *Venlo* tot *Horst* en van *Venray* tot de *Noordbrabantsche* grenzen voltooid in 1851; van *Horst* tot *Venray* ondernomen in 1852.	ruim f 15,500.
	Kiezelweg van *Roermond* door *Maasniel* naar de *Pruissische grenzen* in de rigting van *Elmpt* en *Gladbach*, lang 5455 el.	Van de gemeente *Roermond.*	in 1852 voltooid.	f 13,000.
	Kiezelweg van *Well* naar de *Pruissische grenzen* bij *Weeze*, lang 4060 el.	Van de gemeente *Bergen*, met provinciaal subsidie van f 1000.	bijna voltooid.	f 2,710.
	Kiezelweg van *Venlo* naar de *Pruissische grenzen* in de rigting van *Herungen*, lang 8257 el.	Van de gemeente *Venlo*, met bijdrage der provincie.	in 1850 aangevangen, wordt voortgezet.	tot nu toe f 5,100.
	Kiezelweg van den grooten weg te *Baarloo*, gemeente *Maasbree*, naar de rivier de *Maas.*	Van de gemeente *Maasbree.*	in 1852 aangevangen en wordt voortgezet.	begroot op f 3,537 zonder de bijdragen.

IV. Werken in het belang der uitwatering.

Uitwateringkanaal tusschen Grave en den Amer. Thans overgaande tot de werken, die meer bepaald tot verbetering der uitwatering van meer of min uitgestrekte deelen des Rijks zijn aangevangen of ontworpen, wensch ik in de eerste plaats Uwer Majesteit het verslag te herinneren, dat ik den 22sten November 1852 de eer had aan Uwe Majesteit te doen nopens den stand van het sedert zoovele jaren overwogen en onderzochte plan van verbetering der *uitwatering van de landen tusschen Grave en Vlijmen*, voornamelijk in de omstreken van 's Hertogenbosch. Het zij mij veroorloofd, daaruit het volgende aan te stippen.

De uitvoering van het plan, ontworpen door de bij koninklijk besluit van den 8sten Mei 1840 benoemde commissie, ingevolge hetwelk het kanaal van Grave langs 's Hertogenbosch tot Waspik zou loopen en bij deze plaats in het Oude Maasje vallen, ontmoette vele bezwaren. Jaren lang bleef de zaak bijna op dezelfde hoogte. Onderscheidene redenen deden dit plan, waarvan de uitvoering tegens ten behoeve der militaire verdediging zou strekken, ter zijde stellen. Men moest zich dus bepalen bij het vormen van een plan, alleen voor de belangen der uitwatering ingerigt.

Ik vond alle reden om mij de zaak, die hoe langer zoo meer voorziening eischte, met ijver aan te trekken. Zooveel ik kon, werkte ik mede om haar tot rijpheid te brengen, de bezwaren op te heffen, en het [illegible] te bespoedigen.

De bezwaren, [illegible], der polders op het Oude Maasje uitwaterende, deden de uitvoering van het plan om het kanaal op die rivier bij Waspik te brengen minder geraden achten. De aanleg van een uitwateringkanaal van 's Bosch naar het Vloedspui, later voorgestaan door de Staten van Noordbrabant, ontmoette bij het Departement van Oorlog zoo vele bezwaren, dat aan de Staten werd voorgesteld de zaak nader te overwegen. Zij verklaarden zich hierop in de zomervergadering van 1852 voor het plan, volgens hetwelk het kanaal zal loopen langs Geertruidenberg naar het punt der zamenvloeijing van de Donge en de Oude Maas, waar de stroom den naam van Amer aanneemt.

Van het verder overleg met Gedeputeerde Staten over de aanwijzing der middelen, waardoor de uitvoering zou worden verzekerd, en waarbij uitzigt werd gegeven op eene Rijksbijdrage van een millioen gulden in de kosten, op ruim 3 millioen geraamd, was het gevolg, dat in de jongste wintervergadering door de Staten werd besloten tot instelling van een waterschap, bestaande uit de gronden, die bij het kanaal onmiddellijk belang hebben. Dit besluit werd reeds door Uwe Majesteit goedgekeurd; ook is daarop het bestuur op voordragt van Gedeputeerde Staten benoemd. Eerlang mag dus de verwezenlijking van dit zoo gewigtige ontwerp worden te gemoet gezien. Het juiste bedrag der kosten, met wier opmaking de hoofdingenieur is belast, kon nog niet worden vastgesteld, vermits steeds met het Departement van Oorlog wordt onderhandeld over de werken, die in het belang der militaire verdediging worden gevorderd. Ik vlei mij, dat ook dit punt tot eene gewenschte uitkomst zal worden gebragt, en bij de militaire genie eenige inschikkelijkheid zal worden verkregen, ten einde niet van die zijde de uitvoering beletsel ontmoete.

Deze onderneming schijnt de bijzondere belangstelling van het Gouvernement te verdienen; want vele oorzaken van den slechten toestand der waterontlasting in de betrokken landstreek zijn aan omstandigheden te wijten, die de belanghebbenden niet konden veranderen. Ik wijs alleen op de werking der Beersche Maas, en op de met kracht voortgezette ontginning in Belgie, Limburg en Noordbrabant, die vele rivieren en beeken in Noordbrabant met water overvoeren. Ik meen mij alzoo te mogen vleijen, dat de voordragt, die met Uwer Majesteits goedkeuring aan de wetgevende magt tot het verleenen eener bijdrage van een millioen zal worden gedaan, gunstige ontvangst hebbe.

Waterleiding ten westen van het kanaal van Terneuzen. De gedeeltelijke verbetering en verbreeding der *waterleiding ten westen van het kanaal van Terneuzen*, en de verwijding der duikers werd in 1851, na onderhandeling met Belgie, ondernomen, om gegronde klagten van die zijde wegens niet volledige uitvoering van het traktaat te voorkomen. Dit werk werd in 1852, en zal ook in dit jaar worden voortgezet. De kosten bedragen te zamen ongeveer f 95,000.

Er is reden om zich te vleijen, dat hierdoor aanvankelijk aan de vorderingen van het Belgisch Gouvernement zal zijn voldaan.

Door de geërfden in den molenpolder van *Wamel*, *Dreumel* en *Alphen* is eene verbeterde en natuurlijke waterlossing door den polder Dreumel ten behoeve van den polder van Wamel gemaakt, alsmede een grondduiker onder den bodem dier waterlossing gelegd ten behoeve van geregelden waterafvoer uit de polders Alphen en Dreumel naar het stoomgemaal.

Walcheren. Door den aanleg van eene kapitale steenen sluis, bestaande uit 2 kokers, elk wijd 2.50 el en lang 21 el, aangenomen voor f 89,600, zal het eiland *Walcheren* eene verbeterde uitwatering verkrijgen.

Schouwen. Ten gevolge van de omkading van het lage gedeelte van *Schouwen* in 1845 en het stellen van een kapitalen watermolen aldaar, werd wel dit gedeelte van den polder gebaat, doch ten nadeele van het hoogere, buiten de ringkade gelegen betere deel, terwijl daarenboven nog dikwijls het winterwater, dat zich niet voldoende door de gewone uitwaterende sluizen op den vrijen stroom der omringende zeegaten kan ontlasten, door het lage deel moet worden afgevoerd. In het belang alzoo van den geheelen polder scheen het bouwen eener nieuwe steenen uitwateringsluis onmisbaar. Zij zal in dit jaar aan de noordzijde van Schouwen in den zoogenaamden Oosterhoek beoosten Brouwershaven worden gebouwd, van gelijke capaciteit als die op Walcheren. Het werk is voor f 61,000 aangenomen.

Vierde district in Zeeland. De verlanding van *het Zwin*, die ten gevolge der voortgezette indijking steeds toeneemt, deed sints jaren op middelen tot verbetering der daardoor bedorven uitwatering van de polders in de nabijheid van Sluis bedacht zijn. Een kanaal van Sluis naar Breskens scheen de voorkeur te verdienen. Daardoor zou een groot deel van het 4de district in Zeeland worden gebaat, en wierd reeds voorloopig het nadeel afgeweerd, dat van de verlanding van den Brakman het gevolg zou zijn. Het kwam mij voor, dat op het Rijk zedelijke verpligting rust, de belanghebbenden krachtig te ondersteunen. De uitvoering der concessie aan den Generaal van Damme, in 1808 verleend, kan toch als de voorname oorzaak der behoefte worden beschouwd. Gelijktijdig met het uitzigt, dat op die ondersteuning werd gegeven, werden de Staten van Zeeland uitgenoodigd mede in dit werk, waardoor een aanzienlijk gedeelte van het gewest zou worden bevoordeeld, te

dragen. De Staten verklaarden zich echter daartoe ongenegen. Het is te betreuren, dat de onderneming bij de provincie zoo weinig belangstelling heeft ontmoet. In billijkheid mogt op eene provinciale bijdrage worden gerekend. De kosten zullen nu door de belanghebbenden, alleen met bijstand van het Rijk, worden gedragen.

Bezwaren, die bij het overleg over het bijeenbrengen van genoegzame middelen tot uitvoering ontstonden, deden terugkomen tot een vroeger plan, ingevolge hetwelk het uitwateringkanaal van Sluis door de Tienhonderd- en Zwarte polders bij Cadzand naar de Noordzee gerigt zou worden, en dat slechts de helft zou kosten. Daardoor zouden echter slechts de polders bij Sluis worden geholpen. In de provincie Zeeland houdt men zich thans op mijn voorstel bezig met het beramen van middelen, ten einde het meer uitgestrekte plan nog kunne worden uitgevoerd. Mislukken de daartoe in het werk gestelde pogingen, dan kan alleen het andere plan in nadere overweging worden genomen. De eischen der belanghebbenden, dat in hunne dringende behoeften spoedig worde voorzien, zijn mijns inziens zoo billijk, dat ik van mijne zijde de zaak zooveel mogelijk tracht te bevorderen, en ook later met Uwer Majesteits goedvinden aan de wetgevende magt een voorstel tot het verleenen van een ruim subsidie wensch te doen. Het bevorderen eener spoedige regeling hangt nu van de belanghebbenden zelve af. Deze zullen, zoo als ik hoop, medewerken om de bezwaren uit den weg te ruimen, die het tot één brengen der verschillende belangen nog in den weg staan.

Ook het Departement van Oorlog werd, schoon het kanaal naar Breskens voor de verdediging, vooral van de stelling bij Breskens, zeer nuttig zou wezen, vruchteloos tot het verleenen eener bijdrage aangezocht.

Geldersche vallei. Het behaagde Uwer Majesteit, bij besluit van den 16den November 1852 n°. 72, het nader onderzoek der verbetering van *de Geldersche vallei* aan eene nieuwe commissie op te dragen. Deze heeft op de door mij vastgestelde instructie hare taak aanvaard, die, ingevolge de instructie, binnen weinige maanden moet worden volbragt.

Het belang der zaak is, meen ik, genoegzaam aangetoond in de voordragt, waarvan het besluit het gevolg was. Uwe Majesteit vergunne mij, daarvan eenige hoofdpunten te herinneren.

De landstreek, de Geldersche vallei genaamd, heeft groote behoefte aan behoorlijke waterafleiding. Aan de eene, de Geldersche zijde, heeft zij een opgaanden grond, en aldaar zijn vele moerassige en drassige streken, die, zoo de gebrekkige uitwatering wierd verbeterd, tot welige weilanden konden worden herschapen. Tevens konden vervolgens de naburige heidevelden ontgonnen, en tot vruchtbaar korenland gemaakt worden. De aard van den grond doet een goeden uitslag der ontginningen verwachten. Aan de andere, de Utrechtsche zijde, heeft de vallei eene streek, welke ten gevolge van onvolledige waterloozing door middel der Lunteresche beek, zich in de Eem uitstortende, niet zelden aan overstroomingen is blootgesteld. De vallei heeft nog met een ander kwaad te kampen, namelijk van de zijde van Veenendaal, waar dikwijls de lager gelegen landen onder water worden gezet. Hiertegen is zooveel mogelijk gezorgd door de overeenkomsten, den 11den Januarij 1714 en den 25sten Januarij 1727 gesloten tusschen de Staten des kwartiers van Veluwe en die van Utrecht, waarbij onder andere is bepaald, dat de heulen, op de hoogte van den Roode Haan in den Slaperdijk gelegen, moeten worden gesloten, zoodra het water boven het vastgesteld peil is gekomen, alsmede zoodra de noordwestewind waait. Het is nogtans gebleken, dat niet dan met veel bezwaar daaraan de hand kan worden gehouden.

De behoefte aan verbetering der uitwatering, die zich steeds meer en meer liet gevoelen, deed in 1843, toen het plan tot wederopmaking van de verdedigingswerken der Grebbelinie werd opgevat, bedacht zijn op het onderzoek, in hoever deze werken met eene betere afwatering voor de Geldersche vallei in verband konden worden gebragt.

Dit onderzoek werd bij koninklijk besluit van 27 Februarij 1843, n°. 62, opgedragen aan eene bijzondere commissie, die tevens zou beproeven, in hoever eene geldelijke bijdrage van de betrokken ingelanden tot dekking van de meerdere kosten, aan de verdedigingswerken te besteden, kon worden verkregen. Deze commissie zette, niettegenstaande de bezwaren, die zij ontmoette, hare taak met ijver voort. Het bleek haar spoedig, dat de belangen der waterontlasting zeer goed met die der militaire verdediging konden worden vereenigd. Zij ontwierp een plan, dat de goedkeuring des Konings mogt wegdragen. De kosten werden geraamd op f 600,000. Acht en dertig duizend bunders zouden daardoor eene betere uitwatering bekomen.

Het plan werd, met eene verdeeling der bijdragen van de ingelanden, bij dat besluit op f 200,000 gesteld, aan de belanghebbenden voorgelegd. Doch nu deden zich de grootste moeijelijkheden op. Het bleek onmogelijk te zijn, de belanghebbenden nopens de van hen gevorderde bijdrage te doen overeenkomen, al werd het vooruitzigt geopend, dat de provincie Gelderland f 30,000 en de provincie Utrecht f 20,000 te haren laste zouden nemen. Het scheen niet mogelijk, de belanghebbenden tot juiste inzigten te brengen.

De zaak werd door dezen loop vertraagd, en inmiddels moesten de meest noodzakelijke verdedigingswerken der Grebbelinie worden aangevangen. Dientengevolge werd in het jaar 1846 besloten, de werken in die linie voor het militair belang alleen in te rigten.

De Commissie deed den 4den Maart 1847 verslag harer werkzaamheden. Zij gaf daarbij te kennen, dat het plan naar haar gevoelen, uit hoofde van de ondervonden tegenkanting der belanghebbenden, moest worden opgegeven. Sedert werd de zaak geruimen tijd uit het oog verloren.

De noodzakelijkheid echter, dat eindelijk ten behoeve der Geldersche vallei iets worde gedaan, kwam mij te dringend voor, om niet andermaal te beproeven, de aangelegenheid tot een gewenscht einde te brengen. Welligt kunnen de betrokken besturen thans beter dan vroeger tot besef van het belang der zaak worden gebragt. Ook kon het vooruitzigt, dat, voorzoover de krachten der belanghebbenden, ondersteund door de provincien, te kort schieten, tegemoetkoming van Rijkswege niet zal achterblijven, daartoe medewerken.

Na deswege met mijn ambtgenoot voor het Departement van Oorlog en met de gewestelijke besturen van Gelderland en van Utrecht in overleg te zijn getreden, scheen het oogenblik daar, dat de zaak weder opgevat, althans een nader onderzoek bevorderd kon worden. De instelling eener nieuwe commissie scheen noodig, eenige leden der vorige zijn overleden, anderen buiten actieve betrekking.

Op die gronden werd aan Uwe Majesteit de ontbinding dier commissie, onder dankbetuiging aan de leden voor hunne diensten, voorgesteld, gelijktijdig met de benoeming van eene nieuwe commissie. Deze is belast met het opmaken van een plan tot aanleg van een uitwateringkanaal, dat tevens voor de praamvaart kunne dienen. De commissie is in de keuze van een plan zoo vrij mogelijk gelaten, mits de uitvoering niet de latere herstelling der linie tegenwerke.

De Zoom. De uitgestrekte landontginningen in Belgie bezwaarden onder andere ook *de Zoom*. Het afwateringvermogen dezer rivier vorderde dus voorziening, hetgeen door het Belgisch Gouvernement in het belang van zijne ingezetenen werd voorgestaan. Na overleg met Gedeputeerde Staten van Noordbrabant werd op mijn voorstel door Uwe Majesteit bewilligd in de opdragt van de regeling dezer zaak aan eene gemengde commissie, bestaande uit afgevaardigden van de Gedeputeerde besturen van Noordbrabant en van Antwerpen, bijgestaan door ambtenaren van den waterstaat. De commissie heeft vóór een paar maanden verslag uitgebragt.

Zij heeft de noodzakelijkheid van de verbetering der uitwatering, van de Belgische grenzen tot aan zee erkend, en tevens gemeend, dat in haar plan de bevordering der kleine scheepvaart moest worden begrepen, daar dan alleen van de belanghebbenden medewerking kan worden gewacht; vervolgens dat de rigting behoort te strekken van de grenzen naar Bergen-op-Zoom en niet naar den Rozendaalschen vliet. Het ontwerp, waarmede de commissie zich vereenigd heeft, zal eene som van f 81,488 vorderen. Verder is zij niet gegaan, daar de Belgische leden te kennen gaven, dat hunne lastgeving zich alleen uitstrekte tot het ontwerpen van een plan ter verbetering van het afwateringvermogen van de Zoom. Ik heb mij met de voorstellen der commissie zeer goed kunnen vereenigen, en onlangs van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant advijs gevraagd nopens den weg, die, volgens hun inzien, moest worden genomen tot het beramen der middelen van uitvoering, waarop ik nog antwoord wacht. Zij hebben zich intusschen reeds met het gedeputeerd bestuur van Antwerpen in betrekking gesteld.

Boemelerwaard. Het bestuur van den *Boemelerwaard* is tot een bepaald plan ter verbetering van den waterstaat in dat district gevorderd. Daartoe zal het plaatsen van twee stoomwerktuigen, een te Aalst en een bij de Zaltbommelsche voormolens, hoofdzakelijk in aanmerking komen. Ingevolge Uwer Majesteits besluit van 17 September 1852, n°. 86, zal het Rijk daartoe eene som van f 60,000, te verdeelen over 8 jaren, bijdragen, indien de plannen Hoogstdeszelfs goedkeuring verwerven.

Onder de werken, vooral in het belang der afwatering ondernomen, meen ik nog de volgende onder Uwer Majesteits aandacht te mogen brengen.

In Overijssel is in 1850 door de ingelanden van IJsselham eene schutsluis en ophaalbrug te Ossenzijl bij de Kalembergergracht gebouwd, waarvan de kosten p. m. f 16,000 hebben bedragen.

Het tweede dijkdistrict van Overijssel heeft een ontwerp van verbeterde waterleiding doen opmaken. Welligt zal het noodzakelijk zijn, daartoe eenige bijdrage van het Rijk te verleenen of te vragen.

Tot bevordering van de bepoldering van het 5de en van het 4de veendistrict in Friesland werden in 1850 belangrijke werken ondernomen, als de slatting der Compagnonsvaart, van de bovensluis te Heereveen tot de Bontebok, het leggen eener aardebaan van die sluis tot den weg van Heereveen naar Gorredijk, en het graven eener vaart langs die baan. Voorts de uitdieping van een deel der Zestienroedenvaart en het graven van een gedeelte Achtervaart, het bouwen van twee ophaalbruggen, twee schutsluizen of verlaten en twee windwatermolens, eindelijk het bouwen eener nieuwe schutsluis en ophaalbrug over de Zestienroedenvaart onder Tjallebird. Deze werken kosten te zamen ongeveer f 83,000.

De afdamming, droogmaking en slatting der vaart genaamd de Koudumer-var, van de poel de Zwartewoude tot de Kruissloot over de lengte van 3500 el, in 1852, strekt tot verbetering der afstrooming van het boezemwater uit dien polder naar de zeesluis de Molkwerumerzijl, alsmede in het belang der scheepvaart naar Koudum.

Het Termunterzijlvest heeft in 1852 vrij aanzienlijke sommen besteed tot bevordering der uitlozing van het waterschap.

De ingelanden van het karspel Bellingwolde hebben zich ook de verbetering hunner uitwatering krachtig aangetrokken. Daartoe strekt de nieuwe watermolen van 23 el vlugt, en het verdiepen der bestaande alsmede het graven van nieuwe waterleidingen in 1852 uitgevoerd voor p. m. f 20,000.

Zoo hebben ook ingelanden van Kromme, Geer en Zijde in 1852 zich eene zware uitgaaf van bijna f 30,000 getroost om, door het bouwen van een nieuwen tweescheprad-watermolen en het in verband daarmede bezwaren van boezemkaden onder Ouderkerk, de middelen hunner uitwatering te verbeteren.

Het polderbestuur van Waard en Groet besteedde in 1852 aanzienlijke sommen in het belang der uitwatering.

Te Vuren werd ten laste van den polder van Heukelum een nieuwe molen voor f 12,500 gebouwd.

Verder wensch ik Uwer Majesteit te herinneren, dat in de twee laatste jaren de rijzen kaden der hulpschutsluis te Vreeswijk van Rijkswege door meer duurzame steenen muren zijn vervangen.

Om beter tegen hoogen waterstand gewapend te zijn, werden ook in 1852 bij de bestaande waterkeering in de keersluis aan den mond der haven te Gorinchem nog twee vloeddeuren aangebragt.

Hetzelfde had vroeger plaats bij de sluis Dalem, waartoe doortastende verbouwing dier sluis noodig was.

Als enkel provinciale werken tot verbetering van uitwatering en scheepvaart noem ik de volgende.

Friesland. In 1850 had de slatting of uitdieping plaats van de *Kleine Zijlroede* bij *Makkum* en van de *Kromme Sloot* aldaar, alsmede in 1851 die der vaart langs den Koudumer Slaperdijk; dit laatste in het belang der scheepvaart en tevens der waterlossing.

Hoofdzakelijk in het belang der vaart op de Lemmer geschiedde in 1851 de opruiming van de voor de scheepvaart belemmerende ondiepten in het noorden van het *Slotermeer*, door het baggeren van eene geul ter lengte van 3300 el en ter diepte van 1 el 70. Dit werk is aangenomen voor f 11,500 en in 1852 voltooid.

In dat zelfde jaar werd een deel van het *kanaal* van Groningen op Harlingen, tusschen *Dockum en Stroobos*, verdiept.

In 1852 werd de *Grons* weder geopend, of een nieuw kanaal, ter lengte van 1521 el, uit de Kruissloot tot in de Molkwerumer vaart in de gemeente Hemelumer Oldephaert en Noordwolde gegraven. Voorts werden de daar langs gelegen rijweg van Koudum naar Molkwerum en de aangelegde polderdijk aan de noordzijde door den in 1844 ingedijkten en droog gemaakten poel de Grons verhoogd en verzwaard. Dit moet strekken tot verbetering der afstrooming van het boezemwater naar de zeesluis de Molkwerumerzijl. Het werk is in Junij 1852 aangevangen en in dat jaar nagenoeg voltooid; werd aanbesteed voor f 5989.

Voor de afstrooming naar en de voeding der sluizen te Harlingen en Roptazijl achtmen het van belang de vaarten, komende uit het Berlicumerwijd (de Rijd) en loopende naar en door Minnertsga, Tirdjum, Tjummarum en Oosterbierum tot den zeedijk, te verbinden met de Zeedijksvaart, die naar Roptazijl en Harlingen leidt. Dit werk heeft intusschen bezwaren ontmoet, ten gevolge waarvan het denkelijk eerst in 1853 zal worden ondernomen.

Het oog is gevestigd op de verbetering van het groot scheepsvaarwater van Groningen door het Kolonelsdiep over het Bergumermeer en verscheidene andere wateren naar de Lemmer, eene verbetering, die echter vermoedelijk eerst in het volgend jaar zal tot stand komen.

Groningen. Hoofdzakelijk in het belang der scheepvaart worden in de laatste jaren aan het *Reitdiep* aanzienlijke verbeteringen aangebragt, vooral bestaande in de afsnijding van scherpe hoeken en het verdiepen van het Boven-Reitdiep tusschen de stadshaven en Dinghorn. In 1851 werd daarvoor ruim f 16,000 ten laste der provincie uitgegeven. De sleepboot op het Reitdiep strekt verder tot groot gerief voor de scheepvaart, die er veel gebruik van maakt.

Overijssel. Onder de werken ten gerieve van het verkeer te water, mag worden genoemd, de doortrekking van den VIIIsten zijtak van de Dedemsvaart over 612 el in 1852, alsmede de verdieping van het bovenpand dier vaart en de buitengewone verbetering van kunstwerken, waarvoor de provincie ruim f 6000 besteedde.

De Vecht werd door de provincie en de gemeente Zwolle, ieder voor de helft, verbeterd door uitbaggering en het aanleggen van kribben tusschen de monden van het Lichtmiskanaal en de Nieuwe Vecht.

V. Aanleg en verbetering van havens.

Niet alleen door opheffing van de bezwaren, welke de vaart op de groote waterwegen ondervindt, maar ook door behoorlijke zorg voor de hulpmiddelen van den handel en scheepvaart, tracht het Gouvernement tot de ontwikkeling dezer gewigtige takken van nijverheid mede te werken.

De aanleg van nieuwe havens en de verbetering der bestaande werd alzoo door het Gouvernement krachtig bevorderd, terwijl ook de provinciën, gemeenten en bijzondere personen zich de zaak meer en meer aantrekken, zoo als Uwe Majesteit uit het volgend verslag gelieve op te merken.

Brielle. In vorige jaren bevond zich de haven van *Brielle* door steeds toenemende opslibbing in ongunstigen staat, die eene uitdieping benevens eenige andere werken noodzakelijk maakte. De kosten werden op f 19,000 begroot. De gemeente kon, bij de bekrompenheid harer geldmiddelen, slechts eene bijdrage van f 2000 à f 3000 leveren, en verzocht, dat het Rijk het overige te zijnen laste name.

Ik vond geene termen, Uwer Majesteit voor te stellen, aan dat verzoek gevolg te geven, daar de haven haar nut voor de algemeene scheepvaart heeft verloren, en alleen nog voor het binnenlandsch verkeer van gewigt kan worden geacht, sedert dat, na den aanleg van het kanaal van Voorne, de groote schepen, die vroeger de Maas binnenliepen, de voorkeur geven aan het Goereesche zeegat, om van daar hun weg langs het kanaal te nemen.

De gemeente bleef echter op de verbetering harer haven aandringen. Dit bragt mij op de gedachte, een ontwerp op mindere schaal te doen ontwerpen. Volgens dit ontwerp zouden de kosten slechts f 9250 bedragen. De verbetering der haven scheen het eenige, althans voorname middel om de gemeente uit haren kwijnenden toestand, gedeeltelijk gevolg van de verlegging van handel en scheepvaart naar andere plaatsen, te redden. Daarenboven werd het billijk geoordeeld, dat de gemeente in hare pogingen tot het doen herleven der binnenlandsche vaart wierd te gemoet gekomen. Ook is zij na de verbetering der buitenhaven nog altijd gehouden, aanmerkelijke sommen ten behoeve der binnenhaven te besteden, die anders doelloos zouden zijn. Op die gronden behaagde het Uwer Majesteit, in 1851 twee derde in de kosten te laste van het Rijk te brengen.

Makkum. De vernieuwing van het Noorderhavenhoofd bij *Makkum* over eene lengte van 21 el bleek dringend noodig te zijn, daar de palen geheel van den worm doorknaagd waren. Zij werd in 1850 ondernomen.

Harlingen. De vergrooting der haven van *Harlingen* was in het gebiedend belang van handel en nijverheid. Zij wordt steeds door een toenemend aantal schepen bezocht, vooral ten gevolge van den grooten aftrek van Frieslands voortbrengselen naar Engeland.

Vroeger, toen deze handel met meer kleine schepen werd gedreven, voldeed de haven van Harlingen aan hare bestemming. Sedert echter groote stoombooten in deze vaart zijn gebragt, was de ruimte der haven te klein, en kwam, bij de aanzienlijke lengte der schepen, het nadeel van een gevaarlijk punt van aanvaring bij het binnenloopen der haven aan den dag. Die beide bezwaren werden door verruiming der haven van wege de provincie Friesland opgeheven. De werken bestonden in den aanleg van eene nieuwe havenkom bezuiden het zuiderhavenhoofd van ruim 9000 vierkante el oppervlakte en ter diepte van 4 el beneden gewone volzee, met eene beschoeide en bestrate kade, alsmede in de verlegging der zeewering en de dekking der buitenzijde van den westelijken havendijk met eene steenglooijing ter lengte van 133 en ter breedte van 10 à 11 el. In de kosten van dit werk, aangevangen in April 1851 en voltooid in Augustus 1852, te zamen f 106,661, wordt door het Rijk gedragen voor f 50,000, te verstrekken over 1851—1854; door de gemeente f 15,000; het overige door de provincie.

De Lemmer. In het afgeloopen jaar werd ook nog een gedeelte der paalregels van het westerhavenhoofd aan *de Lemmer* ter lengte van 50 el vernieuwd voor p/m f 3000.

Groningen. De nieuwe haven te *Groningen*, van wege de provincie aangelegd door vereeniging van het Damsterdiep met de Groninger stadsgracht, werd in 1851 voltooid en den 1sten September voor het gebruik opengesteld.

In 1852 werd ten laste van de provincie eene ijzeren draaibrug over de Kleine Spilsluis in de plaats van de houten brug voor f 6398 gemaakt.

's Hertogenbosch. Klundert. Verder kan hier worden gewezen op de verbetering van de uitmonding der Zuidwillemsvaart in de Dieze tegenover de citadel te *'s Hertogenbosch*, waarin door het Departement van Oorlog f 5100 en door de gemeente f 3000 werd gedragen, alsmede op de verlenging van den rijzendam en het hoofd der haven aan de Noordschans onder *Klundert*, benevens hare verdieping en verbreeding, onder bewilliging van het Gouvernement, uitgevoerd ten koste van het bestuur der domeinen van Z. K. H. Prins Frederik der Nederlanden.

Grave. De gracht van het kroonwerk Coehoorn tegenover *Grave* op den regteroever der Maas werd in 1852 tot noodhaven ingerigt. De kosten beliepen eene som van f 6250. De gemeente was buiten staat meer dan f 450 in de uitgaaf te dragen. Het Departement van Oorlog konde slechts f 800 verstrekken, en de provincie wilde zich de zaak niet aantrekken. Daar echter voorziening in het gebrek aan noodhavens op de Maas eene zaak van algemeen belang scheen, zoo vond Uwe Majesteit, op mijn voorstel, termen, de overige kosten uit de begrooting van mijn Departement te doen kwijten.

De Willemstad. Toen de weg van de Willemstad naar Bergen op Zoom door de provincie in een bruikbaren staat gebragt werd, vestigde het gemeentebestuur van *de Willemstad* de aandacht op het belang voor den handel, dat aan het havenhoofd, hetwelk voor rekening van de Departementen van Binnenlandsche Zaken en van Oorlog wordt onderhouden, eene los- en ladingplaats voor stoombooten wierd aangelegd. Nadat bij onderzoek voldoende was gebleken, dat de uitvoering van dit werk van algemeen belang zou zijn, en dat de gemeente alsmede stoombootmaatschappijen genegen waren in de kosten bij te dragen, werd het werk voor rekening van het Rijk ondernomen.

Nijmegen. De bestaande haven te *Nijmegen* bleek na de invoering van de stoom- en vrije Rijnvaart geene genoegzame ruimte te hebben; ook werd eene los- en legplaats vereischt, die, op eene groote schaal aangelegd, in betere reden zou staan tot den omvang en diepgang der vaartuigen. Tevens deed zich de behoefte meer en meer gevoelen aan eene veilige haven, opdat de schepen, die vroeger te Emmerik of hooger op moesten overwinteren, gedurende de stremming der vaart eene veilige legplaats binnen onze grenzen konden vinden. Nergens langs de Waal scheen zich daartoe zoo goede gelegenheid aan te bieden als te Nijmegen. Zij kon daar aan de eischen van handel en scheepvaart beantwoorden, en zou welligt Nijmegen weder eenigzins trekken uit den stilstand, waarin die stad sedert eenigen tijd, niettegenstaande alle pogingen van het gemeentebestuur, scheen te verkeeren. De aanleg eener haven kon voorts dienen, om de Rijnvaart op de rivier te behouden. Anders werd vermoedelijk van den Belgisch-Keulschen spoorweg tot het vervoer van goederen meer en meer gebruik gemaakt, ten einde de assurantiepremiën uit te winnen, die steeds hooger zouden klimmen, naarmate er minder gelegenheid voor de Rijnschepen ware, bij ijsgang eene veilige legplaats te bereiken. Bestaat er eene noodhaven, zoo zal ook de scheepvaart langer geopend kunnen blijven.

Het Rijk meende uit dien hoofde deze onderneming krachtig te moeten ondersteunen; dit geschiedde niet alleen door afstand van militaire gronden, maar ook door een subsidie van f 40,000 in de kosten, die p. m. f 130,000 zullen bedragen, aan de gemeente. De provincie heeft, na herhaalde weigering, ook eene bijdrage van f 10,000 gegeven. Daardoor is nu de gemeente in staat gesteld, in 1852 den aanleg der noodhaven buiten en ten westen van Nijmegen tusschen de Hezelpoort en het fort Kraijenhoff aan te vangen.

Elburg. Ware reeds door de Staten van Gelderland aan de uitnoodiging voldaan om de gemeente *Elburg* in de kosten van verbetering der haven tegemoet te komen, waarover zij eerst in eene volgende vergadering zullen beraadslagen, dan zou ook uitzigt op hulp van het Rijk zijn geopend. De voorziening in deze behoefte schijnt toch zoowel van algemeen als van plaatselijk belang. Ik vlei mij, dat ook deze zaak in dit jaar eene gewenschte oplossing zal erlangen.

Rotterdam. Het leggen eener nieuwe basculerende brug over de Wijnhaven en het graven van twee havens tot los- en bergplaatsen voor schepen te *Rotterdam* zal scheepvaart en handel zeer gerieven. Ook worden hier de verbreeding herinnerd der kade onder de Boompjes en de aanleg eener bazaltkade aldaar, waarvoor alleen eene uitgaaf van f 100,000 werd gevorderd.

Huizen. Het vooruitzigt bestaat, dat eerlang de gemeente *Huizen* eene haven zal bezitten. De gemeente heeft eene bevolking van 2500 zielen, wier hoofdbestaan de visscherij uitmaakt. Hare vloot telt reeds 110

botschuiten. Deze moeten thans op eene opene reê, ongeveer 500 el van het strand, ankeren, en zijn daar blootgesteld aan al de gevaren van storm en ijs. Herhaaldelijk vergingen daar vele schepen, onder andere zestien in 1827. Vóór weinige jaren geraakten 33 schepen van Harderwijker visschers in het ijs gekneld, waarvan de schippers over het ijs met touwen, niet dan met groot gevaar, werden gered. Niet alleen dus het belang der gemeente, maar ook dat der algemeene scheepvaart op de Zuiderzee wierd, zoo het schijnt, bevorderd, indien haar eene veilige schuilplaats, die, behalve Harderwijk en Elburg, tusschen de Vecht en den IJssel niet wordt gevonden, wierd verschaft. Ook voor het nabij gelegen Gooiland zal de onderneming op de ontwikkeling van landbouw en nijverheid gunstig werken.

Deze overwegingen schijnen te hebben geleid tot het besluit der Staten van Noordholland in de jongste wintervergadering, waarbij eene bijdrage van f 24,000, of 1/4 in de geraamde kosten, van wege de provincie is toegezegd. Het is mijne meening, Uwer Majesteit voor te stellen, eene tegemoetkoming van wege het Rijk tot gelijk bedrag te verleenen, zoodra de wijze van uitvoering voldoende zal zijn geregeld; hetgeen eerlang zal plaats hebben. De andere helft der kosten toch zal vermoedelijk worden gedekt door de bijdragen van Huizen en van andere gemeenten van Gooiland, en door de opbrengst eener geldleening, waartoe de ondernemers wenschen over te gaan.

De onderneming schijnt nog om eene andere reden ondersteuning te verdienen. Het maken eener haven te Huizen toch kan eene gewigtige schrede voorwaarts zijn tot de verwezenlijking van een ontwerp, dat, vóór 20 jaren aangevangen, met tragen gang wordt voortgezet. Ik bedoel het kanaal door het Gooiland, strekkende ter verbinding van de Vecht beneden Utrecht met de Zuiderzee te Huizen. Dat zulk een kanaal van grooten invloed op de welvaart en ontwikkeling van de doorsneden landstreek moet zijn, zal wel geen betoog behoeven. Ook werd het, in 1833 begonnen, later nimmer geheel uit het oog verloren.

Vlissingen. De spuisluis onder de Roode Brug bij de koopvaardershaven te *Vlissingen*, in 1824 gebouwd, eischt aanzienlijke verbeteringen. De kosten zijn echter voor de gemeente te zwaar. Intusschen wilde de gemeenteraad bijdragen, zooveel hare kas maar eenigzins gedoogt. Daarop heeft Uwe Majesteit goedgevonden, haar eene belangrijke tegemoetkoming uit 's Rijks kas toe te zeggen. Hiervoor bestonden, mijns inziens, vooral redenen, omdat de goede inrigting der haven, met het oog op het loodswezen, van algemeen belang schijnt, en de slechte staat der metselwerken grootendeels aan het verpligt gebruik van het kunstcement van Cazius kan worden toegeschreven. De provincie is te vergeefs aangezocht om tot de bevordering van deze noodige en tevens zeer nuttige verbetering de hand te bieden.

Vollenhove. In 1852 is het paalwerk der haven van *Vollenhove* vernieuwd. Het Rijk droeg f 2810, de provincie f 2000 en de gemeente f 1000 in de kosten.

Nieuwolda. Ten koste van het Termunter Zijlvest werd in 1852 een dok of lading- en losplaats ten noorden der ophaalbrug te *Nieuwolda* gemaakt voor ongeveer f 14,000.

Eer van dit onderwerp tot een ander worde overgegaan, wensch ik Uwer Majesteit mede te deelen, dat het plan om Noordholland op zijn smalst door te graven, ten einde aan de hoofdstad eenen korteren weg naar de Noordzee te verschaffen, mij gewigtig genoeg toescheen, om gaarne tot het opmaken van meer bepaalde plans de dienst van drie ingenieurs van den waterstaat te leenen. Ik heb echter sedert van de zaak nog niets officieel vernomen.

VI. Waterkeerende werken.

Hetgeen in de drie verloopen jaren tot behoud der waterkeeringen is verrigt, schijnt ook Uwer Majesteits aandacht te verdienen. Ik zal slechts de meest belangrijke aanwijzen. Een paar gewigtige werken werden reeds vroeger vermeld.

Oever van Stellendam. Behalve die, mogen in de eerste plaats de werken tot verdediging der kust van Stellendam worden genoemd, waarvoor sedert 1843 door het Rijk en de provincie zeer aanzienlijke subsidien zijn verstrekt. De oeverbezinking vorderde in 1850 en 1852 op nieuw zware uitgaven, die te zamen ongeveer f 60,000 beliepen, waarin geïnteresseerden andermaal door het Rijk en de provincie krachtig werden ondersteund. De reden dezer ondersteuning is niet alleen, dat de aanleg der werken, zonder welke kostbare bezittingen wederom aan de zee ter prooi wierden, de krachten der ingelanden, sints jaren met buitengewone uitgaven bezwaard, te boven ging, maar hoofdzakelijk dat met het behoud van den oever ook dat van het vaarwater, genaamd het Goereesche gat, in verband staat.

Lingewerken. De commissie, belast met het beheer der *Lingewerken*, daartoe in staat gesteld door bijdragen van het Rijk, de provincie Zuidholland en belanghebbende dijkbesturen, gaat steeds voort zooveel mogelijk de onder haar beheer staande dijken te versterken, en zorg te dragen voor deze waterkeering, van zooveel belang tot voorkoming van overstrooming van de Vijfheerenlanden, het land van Arkel en den geheelen Alblasserwaard, te zamen eene uitgestrektheid van 33,000 bunders. Door de werken in 1850 en 1851 uitgevoerd, schijnt de Zuiderlingedijk thans in goeden staat.

Nu moesten in 1852 de Diefdijk en de Meerdijk, die den Zuiderlingedijk aan den Diefdijk verbindt, op eene met den Zuiderlingedijk gelijkstaande hoogte worden gebragt. Dientengevolge is in 1852 de Meerdijk onder Asperen ter lengte van 1480 el, de Zuiderlingedijk bij Gorinchem ter lengte van 770 el, en de Diefdijk bij de Culemborgsche Vlietsluis over 1010 el verhoogd, en zijn duikersluizen in den Zuiderlingedijk hersteld. Hiermede zal in de eerstvolgende jaren worden voortgegaan.

Hondsbossche zeewering. De *Hondsbossche zeewering* is door het hoogheemraadschap in 1852 versterkt; daartoe strekte de aanleg van twee rijs- en steenen hoofden op het strand, ieder lang 120 el, hetgeen eene uitgaaf van ongeveer f 19,000 vorderde.

Delflands zeewering. Ten gevolge der aanhoudende verlaging en afneming van het eertijds vrij breede strand bevindt zich *Delflands zeewering*, bepaaldelijk achter het buitengoed Ockenburg, onder Loosduinen, in vrij zorgelijken staat. Eene inbraak der zee zou aan Delfland zware schade berokkenen, en welligt ook 's Gravenhage aan overstrooming blootstellen.

In het laatst van 1849 werd op nieuw ernstig gedacht aan de uitvoering der werken, op wier noodzakelijkheid reeds in 1842 door dijkgraaf en hoogheemraden de aandacht der hoofdingelanden was gevestigd. Het voorstel om nog drie steenen hoofden te maken gelijk aan die, op andere plaatsen tot behoud der zeewering gelegd, waarvan de doelmatigheid door de ondervinding van eene halve eeuw was gestaafd, vond echter ook toen geen ingang bij de hoofdingelanden, die tot dus ver eene zeer wenschelijke zaak hebben tegengehouden, op grond, dat de kosten niet alleen door Delfland, maar ook door de provincie en het Rijk moesten worden gedragen. Zij stelden het waterschap, voor welks belangen zij moeten zorgen, daardoor aan groot gevaar bloot.

Herhaalde opneming van wege het Departement van Binnenlandsche Zaken, telkens door andere deskundigen, deed de vrees nopens den slechten staat der zeeweringen niet ongegrond achten, en het doeltreffende der aanbevolen voorzieningen, waarover ook hoofdingelanden het eens zijn, uitkomen. Doch de telkens met meer klem herhaalde aandrang van het Gouvernement kon hoofdingelanden niet bewegen op hunne stellingen terug te komen. De laatstelijk ontworpen werken zouden bestaan in het aanleggen van nog drie rijs- en steenen hoofden, voorts in het leggen van een slaperdijk daar ter plaatse, en in de aansluiting of voltooijing van dien bij Terheide, waarvan de gezamenlijke kosten voorloopig op f 107,000 zijn geraamd.

Het eenige, waarin hoofdingelanden in 1850 konden toestemmen, was de verbreeding der nog aanwezige zeewering, waardoor deze vermoedelijk nog drie jaren tegen de zee bestand zal zijn.

Het schijnt hier de plaats niet, in het breede de gronden te ontwikkelen, waarop de meening van het Gouvernement en van Gedeputeerde Staten, dat Delfland tot het dragen dezer kosten is verpligt, rust. Genoeg zij het op te merken, dat de overige hoofden en de stopdam langs het strand, van 1791 tot 1846 door het waterschap zelf zijn gelegd, en dat zij, even als de later ontworpene, strekken, niet tot behoud van het zeestrand, maar om Delfland tegen den aanval der zee te vrijwaren. Het algemeen belang is alzoo bij deze zaak niet meer betrokken, dan bij de verdediging van elk ander waterschap. Ware de uitgaaf voor Delfland te drukkend, het Rijk zou gewis met hulp niet achterblijven; doch eene verhooging van het sluisgeld, die, zoo de gelden tegen 5 pCt. werden opgenomen, gedurende 20 jaren in het eerste jaar 38 cents, in het laatste ruim 19 cents per bunder zou bedragen, kan voor het uitgestrekte, welvarende district van Delfland geen te groot bezwaar opleveren. Delfland heeft intusschen in 1851 den sedert vele jaren aangevangen slaperdijk bij Terheide voltooid.

Nog een ander punt eischt voorziening, namelijk de zeewering vóór de polders het Nieuw- en het Noordland, thans bepaaldelijk gebragt tot het gebied van Delfland. Het nieuwe reglement biedt middelen van voorziening aan, die eerlang eene regeling dezer zaak doen wachten. De toestand toch dezer polders is sints jaren hoogst zorgelijk.

Prins-Hendrikpolder. Door het leggen eener nieuwe steenglooijing, breed 4 el en ter lengte van 1200 el voor den dijk van den *Prins-Hendrikpolder* op Texel, hebben de ingelanden eene som van f 16,000, zoo het schijnt, nuttig besteed.

Groetpolderzeedijk. Het polderbestuur van Waard en Groet heeft ook door verzwaring van den zeedijk om den *Groetpolder*, ter lengte van 1500 el, tot verbetering van hare waterkeering veel bijgedragen. De kosten bedroegen p. m. f 8000.

Schokland. De werken van het eiland Schokland zijn met zorg onderhouden, en daardoor zal welligt de gelegenheid geopend worden verder iets tot verbetering van het land en de buurten te doen.

Ameland. Het eiland *Ameland* vorderde in de laatste jaren vele kosten ten laste van den Staat. De buitengewone voorzieningen, die aldaar worden genomen, zijn het gevolg van de afneming der duinen, welke afdoende middelen tot versterking blijven vorderen. Van die natuurlijke zeeweringen hangt het behoud van het eiland af. Daarvoor moet worden gezorgd, ten einde de regelmatige staat van het vaarwater behouden blijve.

Urk en Marken. Aan de zeeweringen en havenwerken van *Urk* en *Marken* werden in 1850, 1851 en 1852 mede buitengewone voorzieningen ten laste van het Rijk gedaan, die te zamen ruim f 13,000 eischten. Zij bestonden in 1850 hoofdzakelijk in vernieuwing van slechte vakken paalwerk en het bezinken van een gedeelte strand bij de haven van Urk, en in verzwaring der zeeweringen en steenglooijingen, alsmede den aanleg van nieuw paalschermwerk op Marken.

De vernieuwing en herstelling der Rijkszeeweringen op die eilanden worden in de twee volgende jaren voortgezet.

Vlieland. Aan den invloed van wind en stroomen, even als de overige aan de Noordzee gelegen eilanden, blootgesteld, scheen *Vlieland* meer dan andere in de laatste jaren af te nemen. Het behoud van dit eiland, dat de Noordzee keert, is, even als dat der overige, ten behoeve van de veiligheid der achterliggende provinciën van groot belang. Nemen deze eilanden in grootte af, en verwijden dien ten gevolge de zeegaten, dan dringt het water der Noordzee in grootere massa in de Zuiderzee, waar alzoo grooter verschil tusschen eb en vloed ontstaat; bij gevolg wordt dan ook het onderhoud der zeeweringen kostbaarder. Met dat oogmerk werden in 1851 en 1852 tot behoud van Vlieland buitengewone werken uitgevoerd, die eene som van p. m. f 9000 hebben gevorderd.

Diemerdijk. Het dijkbestuur van den Zeeburg en Diemerdijk heeft in 1850 den *Diemerdijk* versterkt door aan twee vakken ter lengte van 250 el eene steenglooijing aan te brengen, hetgeen eene uitgaaf van f 13,500 heeft vereischt.

Lekdijk. In dat jaar is ook de *Noorder Lekdijk* door het collegie

van den Lekdijk bovendams ten laste van het waterschap verhoogd en verzwaard, ten koste van f 14 à f 15,000.

Ook het collegie van den Lekdijk benedendams zette de dijkverbetering voort.

Overijssel. Het 1ste dijkdistrict in Overijssel heeft tot verbetering zijner waterkeering, inzonderheid wat den Blankenhammerdijk betreft, in 1852 meer dan f 5000 te koste gelegd.

De geheele vernieuwing van den *Weteringdijk*, van de Hoeven- tot de Linthorsterbrug over eene lengte van 2786 el, door het 6de dijkdistrict in die provincie in 1851 aangevangen, werd in het vorige jaar voltooid.

Arnhem. Onder de belangrijke waterwerken mag worden gewezen op de in 1852 door de gemeente Arnhem aanbestede doch wegens den hoogen waterstand nog weinig gevorderde bazaltkade, die f 16,600 kost, alsmede op den nieuwen kademuur, die langs de Waal te Nijmegen, ter vervanging van het pakwerk, in dit voorjaar zal worden uitgevoerd.

[illegible] De verhooging en verzwaring van een gedeelte *Waaldijk* onder [illegible], ter lengte van 3580 el vereischte eene som van f 18000; het in 1852 aangevangen werk wordt in dit voorjaar voortgezet.

Lijmersche Overlaat. De gebrekkige, ja schadelijke werking van den *Lijmerschen overlaat* deed zijne opruiming wenschelijk achten. Hij werd in 1809 en 1810 aangelegd. Het werk bleef onvolledig, doordien de daarbij ontworpen afsluiting van den Ouden Rijn beneden den overlaat niet is tot stand gekomen. De overlaat heeft slechts tweemalen, in 1820 en 1850, merkelijk gewerkt, en toen veel schade aangerigt, vooral in 1820 toen hij is doorgebroken. Hij behoefde in zijn onvolledigen staat niet bij open water te werken, en bij ijsgang was de werking gebrekkig, daar hij te hoog was gelegen; terwijl hij niet zonder groot bezwaar kon verlaagd worden. De verhooging der overlaatkade ten koste van het Rijk, met eene bijdrage van f 5000 van het polderdistrict de Lijmers, tot eene hoogte van 15.91 el + A.P., dat is 73 duim onder den hakkelbout in de Roomsch-Katholieke kerk te Oud-Zevenaar, met eene kruinsbreedte van 4.50 el, wordt dezer dagen uitgevoerd. De tot dijk verhoogde kade is verder in beheer en onderhoud aan het polderdistrict overgedragen.

In het belang der waterkeeringen werden ook door de provincien gedurende de drie laatste jaren vrij aanzienlijke uitgaven gedaan. Dit zal aan Uwe Majesteit blijken uit het volgend overzigt.

Noord-Braband. De buitenglooijing van den *Capelschen dijk*, aan den linkeroever van de Oude Maas, die door de werking van den Baardwijkschen overlaat bijna geheel was weggeslagen, werd in 1850 hersteld voor f 9500.

Zuidholland. Door het maken van een besteenden dam, drie besteende hoofden of nollen en de herstelling van den oostelijken dam voor de oeververdediging van het *Flaauwewerk* aan de noordzijde van Goedereede, waarvoor meer dan f 20,000 werd gevorderd, heeft de provincie in het afgeloopen jaar getracht den oever te beschermen.

Noordholland. Een gedeelte paalwerk van den *Pettemer Zeedijk* werd in 1850 vernieuwd voor f 4000.

Friesland. De zeewering te *Harlingen* onderging in 1850 en 1851 vrij belangrijke vernieuwingen, waarvan de kosten ongeveer f 5800 beliepen.

In 1851 werd de *Statendijk* bij Slijkenburg over eene lengte van 2016 el verhoogd, hetgeen eene uitgaaf vorderde van f 17,430.

In 1852 werd het bovengedeelte van den muur langs de noorder zeewering te *Harlingen* vernieuwd voor ongeveer f 3000.

Ook aan de zeewering achter of aan de noordwestzijde van *Hindeloopen* werd f 2500 besteed.

Groningen. In 1850 had de herstelling plaats van 560 vierk. el der zeeweringen ter wederzijde van het *Reitdiep*, van de los- en laadplaats te *Dorkwert*, alsmede de verhooging van eenige provinciale dijkpanden.

De *Oldendijk* ten noordwesten van Delfzijl werd in 1850 over eene lengte van 220 el verzwaard. Dit geschiedde zoowel tot voorziening in den afslag van den dijk achter het hoofd n°. 9, als om daardoor het einde der steenglooijing in verband te brengen met den Uitwierderdijk. Hiermede werd dit gedeelte der zeeweringen als voltooid beschouwd.

Ten einde de *Dollartsdijk* minder van den afslag aan den teen te lijden hebbe, is in datzelfde jaar vóór den dijk tusschen het Dallingeweerster Uiterland een berm ter lengte van 610 el gelegd.

Wijders werd de aardeberm ten zuidoosten van Delfzijl aan den *Farsumerdijk* ter lengte van 150 el verlengd; dit werd in 1851 en 1852 vervolgd, gelijktijdig met het leggen van een aardenberm ten noordwesten van Delfzijl onder het Dijkregt Vierburen over 300 el, aansluitende aan het einde der andere steenglooijing. De kosten bedroegen in 1850 f 3000, in 1851 f 8000 en in 1852 f 2000.

Ook is in 1851 een vak steenglooijing ten noordwesten van *Delfzijl* bij het hoofd n°. 20 gelegd, waardoor twee vakken zijn verbonden (f 8500). In 1852 is dit werk vervolgd tusschen den Ketel n°. 20 en het Hoofd n°. 21; in dat jaar werd daarvoor f 16,584 uitgegeven.

In het belang der zeeweringen ter wederzijde van Delfzijl werden in 1852 vakken steenglooijing verlegd of gemaakt. Daarvoor werden ruim f 20,000 besteed.

VII. Landaanwinning door indijking en droogmaking.

Ik had de eer reeds, bij het overzigt der kanalen, den stand der onderneming tot landaanwinning in Zuidbeveland te schetsen.

Haarlemmermeer. Bij de behandeling van dit deel van het verslag is het oog als van zelf het eerst gevestigd op de grootsche onderneming, die ons Vaderland tot sieraad strekt, waardoor niet alleen 18,000 bunders land worden aangewonnen, maar vooral een gevaarlijke vijand in het hart der provincien Zuid- en Noordholland is bedwongen. Aan een elk komt hier aanstonds de droogmaking van het *Haarlemmermeer* voor den geest.

De aanvang dagteekent van het jaar 1839. Na krachtige voortzetting in de drie verloopen jaren, kan de voltooijing eerlang worden gemeld. Met den aanvang van het jaar 1850 was de ontlediging van het Meer gevorderd tot ten naastenbij 2 el onder Amsterdamsch peil, of tot 1.65 el beneden den middelbaren winterstand van Rijnlands boezem. Dewijl met dien waterstand de langs de hoogere oevers gestichte stoompompwerktuigen reeds belemmering ondervonden in de toevloeijing van het Meerwater, werd vroeg in het voorjaar de graving en uitbaggering van de toeleidende kanalen, volgens het plan van verkaveling, begonnen, en gedurende den zomer voortgezet. Hoofdzakelijk hiertoe bepaalde zich de arbeid in het werksaizoen van 1850.

Schoon het Meerwater op den 1sten November van dat jaar reeds tot 3 el onder Amsterdamsch peil was gedaald, bragten de overvloedige regens en de gedwongen stilstand van de pompmachines in de wintermaanden van 1850 op 1851 weder eene aanzienlijke rijzing van het polderwater te weeg, hetwelk op den 31sten Januarij 1851 de hoogte had bereikt van 2,85 el onder Amsterdamsch peil. Toen echter in Februarij de waterspiegel weder begon te dalen, was men er op bedacht, om door het zuidelijkste en hoogste gedeelte van den polder, namelijk het zoogenaamde *Kagermeer* bij *den Leeghwater*, met het verkavelingswerk een aanvang te maken, bestaande in het schieten van zoodanige vakken, togten en slooten, als de uitgebreidheid van den drooggevallen grond toeliet, ten einde de toevloeijing van het water naar *den Leeghwater* te bevorderen.

Naar mate het water vervolgens daalde, en de Meerbodem bij de nadering der oevers droog kwam, werden in den jongsten zomer de hoofdkanalen, die naar de drie pompmachines leiden, verlengd en verdiept, zoo dat die bij *den Leeghwater* de lengte verkreeg van 4272 el, bij *den Cruquius* van 1200 el, en bij *den Lijnden* van 1800 el.

De bermsloten, waardoor de polder van de bedijking wordt afgescheiden, werden met geringe uitzonderingen langs den geheelen, bijna 60,000 el langen, omtrek gegraven, en daar langs werd de aardenbaan van een veldweg aangelegd, die door eene wegsloot aan de binnenzijde is bepaald. De reeds begonnen togtslooten werden in den drooggevallen bodem verlengd, en met het schieten van kavelslooten een begin gemaakt.

De ondervinding had geleerd, dat het Spaarndamsche stoomgemaal, hoewel na eenige tegenspoeden tot een hoogen graad van volkomenheid gebragt, niet altijd in staat was, den boezem van Rijnland op het overeengekomen peil te houden. Er werd derhalve tot de stichting van een tweede stoomgemaal besloten, dat het halve vermogen zou hebben van dat te *Spaarndam* of 100 paardenkrachten, te plaatsen achter de oostelijke uitwaterende sluis op *Halfweg Haarlem* en *Amsterdam*. Dit kunstwerk, in April 1851, met inbegrip der stoommachine en toebehooren, voor eene som van f 164,354 aanbesteed, werd, wat het gebouw betreft, in het werksaizoen van 1851 begonnen en voltooid. De oprigting der machine ondervond echter vertraging, zoodat het Halfwegsche stoomgemaal eerst in de maand November 1852 in werking kon worden gebragt.

Het Meerwater bleef regelmatig dalen, zoodat, ondanks de belemmerende bepalingen voor de uitstorting op den boezem van Rijnland en den moeijelijken aanvoer van water naar de machines, met den aanvang van het jaar 1852 de ontlediging tot 3.50 el onder Amsterdamsch peil was gevorderd. Men achtte het intusschen voor den geregelden omloop van het water van het uiterste belang, dat de beide reeds aangevangen hoofdkanalen, waardoor de drie pompmachines verbonden zouden worden, door den geheelen polder werden verlengd, en met elkander in gemeenschap gebragt; niettegenstaande de Meerbodem toen nog voor het grootste gedeelte onder het water bedolven was, werd dit werk, in drie perceelen verdeeld, op den 7den April 1851 aanbesteed voor de som van f 210,000. Schoon opgehouden door schaarschte van werkvolk, is die gemeenschap nog voor het einde van het jaar tot stand gekomen.

De aanbesteding der dwarstogten, waardoor het water uit de meest verwijderde oorden van den polder naar de Hoofdvaart zou gevoerd worden, mislukte ten deele, door te hooge aannemingsprijzen, die een gevolg waren van het bestaande gebrek aan werklieden. Niettemin werd hetgeen uitbesteed was, met kracht ondernomen en voortgezet.

Het boven het algemeene vlak van den Meerbodem eenigzins verheven *Spieringmeer* werd over eene oppervlakte van bijna 1200 bunders voor verkaveling geschikt geacht, en die verkaveling uitbesteed voor de som van f 35,676. De gezamenlijke, tot de verkaveling behoorende, in 1852 aanbestede en bijna geheel voltooide werken beliepen eene som van f 356,000, die alleen aan handenarbeid is besteed.

De werking der drie pompmachines, geholpen door eene gunstige weêrsgesteldheid, bewerkte, dat in den loop der maand Julij 1852 het Haarlemmermeer kon worden gezegd droog te zijn, behoudens eenige nog overgebleven plassen, die niet met de bestaande kanalen in gemeenschap of dieper gelegen waren, dan het middelbare vlak des Meerbodems.

De regenachtige herfst en winter hebben wel is waar die plassen weder uitgebreid tot meer dan de helft van de oppervlakte van den polder, doch er is geen de minste twijfel, of de drie krachtige pompmachines zullen, bij de nadering van een meer gunstig jaargetijde en den daarmede gepaarden lagen stand van Rijnlands boezem, binnen korten tijd den polder weder van het daarin gevallen water ontlasten. Daarna zullen de verkavelingswerken met ijver hervat, en in den loop van 1853 bijna geheel ten einde gebragt worden.

Mijdrechtsche droogmakerij. Na de beschrijving van den stand dezer merkwaardige Rijksonderneming, zij het vergund Uwer Majesteits aandacht op eene andere van gelijken aard, doch van veel minder omvang, af te leiden.

De *Mijdrechtsche droogmakerij* werd in 1852, in ééne massa, voor f 203,000 verkocht. De zaak was langer vertraagd, dan het Gouvernement had gewenscht. Toen namelijk aan eene commissie het opmaken der voorwaarden van verkoop was opgedragen, bleek het, dat de zaak in verband stond met vele verkregen of vermeende regten en verpligtingen, hetgeen op bezwaren deed stuiten, die langdurig onderzoek en verschillende regeling vorderden. De dading, goedgekeurd bij de wet van 29 Mei 1852 (*Staatsblad* nº. 117), was eene der overeenkomsten, tot opheffing der bezwaren door de Regering aangegaan. De ingelanden van de tweede bedijking deden daarbij afstand van de op de eerste bedijking rustende verpligtingen van aftapping en droogmaking der tweede bedijking, tegen eene uitkeering van f 20,000 door den Staat, den afstand der aan de eerste bedijking behoorende landen gelegen in de tweede bedijking en de vergunning om de dijken der eerste bedijking te doen strekken tot waterkeering en droogmaking der tweede bedijking. De ingelanden verbonden zich tevens om de tweede bedijking binnen 4 jaren geheel droog te maken. Door dit contract vervielen alle wederzijdsche verpligtingen tusschen de twee bedijkingen.

De verkochte polder, gelegen onder Mijdrecht en Waverveen, is nagenoeg 900 bunders groot en maakte de eerste bedijking uit van den ingevolge octrooi van de Staten 's Lands van Utrecht van 26 Augustus 1789, droog te maken grooten Mijdrechtschen poel of dwarssloot.

Deze droogmakerij was vroeger een aanmerkelijke lastpost voor de schatkist, doch in de laatste twee jaren was het bedrag der pachtpenningen hooger dan dat der onderhoudskosten.

De bijzondere nijverheid schijnt hoe langer zoo meer in te zien, welke groote voordeelen landaanwinning door bedijking en droogmaking kan aanbrengen, en hoe veel gelegenheid Nederland aanbiedt, ook op die wijze groote kapitalen nuttig en voortbrengend te besteden.

In de laatste drie jaren werden een zeer groot aantal *concessien* tot uitvoering van dergelijke werken door het Gouvernement verleend. Ik wil slechts eenige zeer belangrijke opnoemen.

Ten zuidwesten en ten noorden van den Reigerbergschen polder. In Junij 1850 werd de indijking van schorren ten *zuidwesten* van den *Reigerbergschen polder*, liggende vóór dezen en den Mairepolder, ter grootte van 327 bunders, aan de ambachtsgeregtigden van Maire toegestaan. De lijn der indijking sluit ten oosten en ten westen aan den dijk van den Mairepolder op het punt, waar zich het grondgebied van Maire, ten oosten van dat van Rilland en ten westen van dat van Valkenisse scheidt.

In November 1850 werd wijders aan de ambachtsgeregtigden van Rilland, Maire en Bath de bedijking van schorren aan de *noordzijde* van den Reigerbergschen polder ter grootte van 402 bunders vergund. De bedijkingslijn sluit ten oosten aan den noordoostelijken hoek van den Reigerbergschen polder en ten westen aan den zeedijk van den Stroodorperpolder.

Door omdijking van 185 bunders onder *Leeuwarden* en *Lekkum* werd in 1851 de Camminghabuursterpolder door onderscheiden belanghebbenden opgerigt.

Buiksloterham. Eene belangrijke onderneming mag de droogmaking van den *Buiksloterham* tegenover Amsterdam worden genoemd. In 1842 reeds was de oppervlakte, groot ruim 207 bunders, door het bestuur der hoofdstad afgesloten. In 1848 werd de gemeente door vrijwillige bijdragen aangemoedigd, de voortzetting der voorgenomen droogmaking te doen strekken tot werkverschaffing aan behoeftigen. Het bleek echter spoedig, dat op die wijze het werk niet goed werd voortgezet, en dat, alvorens de droogmaking voltooid zou zijn, nog aanzienlijke sommen wierden gevorderd. Het kwam aan het gemeentebestuur dus raadzaam voor, in Maart 1851 de gronden over te dragen aan den heer Beukman, voor f 85,000. Deze heeft de droogmaking in 1851 en 1852 met kracht voortgezet en voltooid.

Sassche gat. In 1851 werd ook aan de eigenaren van schorren en slikken in het *Sassche gat* onder Neuzen, Sas van Gent en Westdorpe vergund eene oppervlakte van 194 bunders in te dijken.

De Koekoek. De eigenaren van den *Koekoek* en het *Zwijnsleger* onder Grafhorst en IJsselmuiden kregen in 1851 vergunning tot droogmaking van den veenplas, genaamd de *Koekoek*, in den polder van Mastenbroek, en tot verveening en latere droogmaking van den nog onverveenden zoom van den plas en van de ten westen daarvan gelegen landen, genaamd het *Zwijnsleger*. Door deze onderneming zullen nuttelooze en zelfs schadelijke plassen in vruchtbaar land herschapen, en zal eene uitgestrektheid van ruim 596 bunders bebouwbaren grond verkregen worden.

Daarbij zijn intusschen door de Regering de vereischte voorzorgen genomen, dat de droogmaking voltooid zij, vóór dat door de verveening een nieuwe plas, die eerst later kan worden drooggemaakt, zal zijn ontstaan, en dat de voordeelen der verveening niet dan onder gelijktijdige voortzetting der droogmaking, die binnen zes jaren moet gereed zijn, worden genoten.

Onderscheidene concessien tot bedijking of omkading in Noordbrabant worden in de laatste drie jaren aan bijzondere personen verleend.

Onder Stompwijk. De in 1850 aangevangen bedijking en droogmaking van ruim 187 bunders onder *Stompwijk* in Zuidholland, door ingelanden der polders, is in 1852 voltooid. De kosten bedroegen f 60,000.

Op het eiland Rozenburg. Onder de niet onbelangrijke ondernemingen, in 1852 aanvaard, behoort mede die, waartoe aan de Vereeniging tot landverbetering te Dordrecht vergunning is verleend, namelijk de afdamming aan de zijde van het Scheur tusschen de Noordbank en de Krabbegronden of de zoogenaamde Jochemsplaat onder de gemeente *Rozenburg*. De platen beslaan met het water eene oppervlakte van ruim 716 bunders.

Onder Roderwolde. Verder de inpoldering van 143 bunders land onder *Roderwolde* in Drenthe, die in 1852 werd ondernomen.

Anna-Pauwlownapolder. Het schijnt hier ook de plaats te gewagen van de verbetering en voltooijing der werken van den *Anna-Paulowna-polder*, waarvoor bijna twee ton in 1852 werd besteed. De voornaamste werken waren de verzwaring en verhooging der zeedijken, de verbetering der bemaling, wegen en havenwerken buiten de van-Ewijcksluis.

Graftermeer. De droogmaking van het *Graftermeer* in Noordholland wordt vervolgd.

Onder Oostwoud. De indijking van 108 bunders in het district *Oostwoud*, mede in die provincie, geschiedt door de eigenaren vooral tot verbetering der uitwatering.

Rammegors. De heeren A. van Haaften te Sliedrecht en B. A. Kramer te Philipsland, door aankoop eigenaars geworden van het *Rammegors* tusschen de eilanden Tholen en Philipsland, kregen in 1850 vergunning tot voorloopige omkading van die schor. Hun verzoek om tot latere indijking en tot aansluiting van den *Hollarepolder* over te gaan, kon eerst in 1852 worden ingewilligd, nadat zij de slikken en het water, het Stinkgat genaamd, in eigendom van het Domein hadden bekomen. Aan die concessie werd onder andere de voorwaarde verbonden, dat de bedijkers, ter beoordeeling van het Gouvernement, aan de bestaande of later in te dijken polders gelegenheid tot af- en uitwatering zullen verschaffen. De bedijking van het Rammegors tusschen de Mosselkreek en het Stinkgat, welk laatste verdroogde vaarwater ten noorden van Tholen is afgedamd, werd in 1852 aangevangen en voltooid. De dijk, een half uur gaans lang, omvat 107 bunders.

Saftingen. In 1852 werd voorts de bedijking der schorren op het verdronken land van *Saftingen* aan den linkeroever der Westerschelde, gemeente Graauw en Clinge, voltooid. De bedijkingslijn, lang 4414 el, beschermt 445 bunders.

Slikken der Heene. Weldra zal den heer van Haaften vermoedelijk worden vergund, door afdamming van de slikken der *Heene*, Philipsland met de noordwestkust van Noordbrabant te vereenigen, waardoor tevens landaanwinning zal worden bevorderd. Aan deze onderneming zijn vele voordeelen voor het algemeen verbonden, die medewerking van het Gouvernement wettigen.

Onder Hillegersberg en Kralingen. De verwezenlijking van de voorgenomen droogmaking der veenplassen in Schieland onder *Hillegersberg* (Ommoorden en Bospolder) en *Kralingen*, groot 1398 bunders, scheen bijzondere ondersteuning van het Gouvernement te verdienen.

Bij Uwer Majesteits besluit van den 28sten Augustus 1851 nº. 20, werd eene commissie benoemd tot onderzoek der meest geschikte middelen van uitvoering. Nadat deze commissie hare taak volbragt, en er met de betrokken besturen alsmede met de Vereeniging, die zich met de uitvoering wilde belasten, nader overleg plaats gehad had, is in 1852 concessie tot de droogmaking verleend. Tevens is een matig subsidie van het Rijk en de provincie toegezegd. De uitgaaf der onderneming wordt op f 873,000 geraamd. Er bestaat behoefte aan eene ondersteuning van f 75 per bunder (f 104,000) en daarenboven van f 20,000 tot bestrijding der meerdere kosten van de bij de concessie opgelegde schepradboven de vijzelmolens. Daarvan zal door de provincie f 62,000 of de helft, in vier termijnen, waarvan de eerste in 1854 verschijnt, worden gedragen. Reeds zou aan Uwe Majesteit zijn voorgesteld, uitzigt op subsidie tot gelijk bedrag te geven, indien gebleken ware, dat het aan de Vereeniging is gelukt de vervulling eener belangrijke voorwaarde te verkrijgen. Aan de concessie toch is de voorwaarde verbonden, dat de Vereeniging, vóór den aanvang der werkzaamheden tot droogmaking, bij het bestuur van Schieland bewerke, dat het reeds lang bestaand plan om den hoogen boezem met eenen reserveboezem van 25 bunders te vergrooten, ten gevolge waarvan de molens zooveel langer in het gemaal kunnen blijven, worde uitgevoerd. Het is aan het Gouvernement nog niet bekend, in hoever pogingen in dien zin zijn gedaan, en, zoo ja, welk gevolg zij hadden.

Onder Schieveen. Sedert jaren zijn overwegingen aanhangig nopens de droogmaking van plassen onder *Schieveen*, groot 106 bunders.

Bij het octrooi der Staten van 1786 was de droogmaking van al de plassen onder Schieveen, groot 584 bunders, vergund; slechts de *benedenpolder* van Schieveen, thans bekend onder den naam van *droogmakerij van Schieveen*, werd drooggemaakt. Langdurig en ingewikkeld waren sedert lang de geschillen omtrent de bemaling in de polders van Schieveen, daar, ten gevolge van vroegere contracten en eene gedeeltelijke droogmaking dier landen, de dusgenoemde benedenpolder door den bovenpolder aan naauwe banden was gelegd. De toestand van den eersten was dientengevolge dikwijls hoogst ongunstig. Om aan dit alles een einde te maken, en tevens de nog overige plassen in vruchtbaar land te herscheppen, werd door de besturen van den bovenpolder en van de droogmakerij het voornemen tot droogmaking der overgebleven plassen, opgevat. Tot bestrijding van de kosten dezer onderneming zouden in de eerste plaats de nog op die wateren gevestigde afkoopkassen dienen, bij realisatie begroot op een kapitaal van f 88,000. Bovendien stelden de ondernemers zich voor, eene geldleening te openen van f 36,400. Daardoor zouden echter al die kosten niet zijn gedekt. Dientengevolge werd gelijktijdig met de concessie tot droogmaking, volgens het daarvan opgemaakt en door de geraadpleegde deskundigen goedgekeurd ontwerp, een subsidie van f 10,600 door het Rijk en de provincie toegezegd. Sedert werd nopens de zaak niets meer vernomen, behalve dat door de provincie slechts f 2600 in 3 jaren tijds is beloofd.

Hellegat. De schorren, slikken, platen en het water in het *Hellegat*, in het 5de district van Zeeland, worden bezeten door het bestuur der Domeinen, de geregtigden van Zaamslag en het bestuur der burgerlijke godshuizen van Gent.

Door de ambtenaren van het Domein werd reeds in 1847 eene onmiddellijke indijking der schorren in het belang van het Rijk wenschelijk geacht. Uit het dien ten gevolge door de ingenieurs van den waterstaat ingesteld onderzoek bleek intusschen, dat eene spoedige indijking niet raadzaam ware. Het scheen beter den tijd af te wachten, die van zelf de schorren rijp zal doen worden, en niet die rijpheid door kostbare kunstwerken te bespoedigen. In het belang des Rijks werd dus de indijking van zijn deel in de schorren nog eenigen tijd uitgesteld. Het Rijk is nog minder bij die spoedige indijking betrokken,

nadat door eene dading tusschen het Domein en de bezitters der schorren onder Zaamslag de eigendommen van den Staat in het Hellegat aanmerkelijk zijn verminderd. Het bestuur der godshuizen van Gent dringt echter op eene spoedige indijking van zijn deel aan; dat deel nu schijnt daarvoor rijp te zijn. De vraag, of tot eene gemeenschappelijke indijking moet worden overgegaan, dan wel eene afzonderlijke worden ingewilligd, maakt nog een punt van overweging uit.

Lauwerzee. Ten slotte wensch ik Uwer Majesteit een kort overzigt te geven van den stand der plannen tot indijking der *Lauwerzee.*

Nadat eene commissie uit de Staten der provincie Groningen, krachtens koninklijke besluiten van 1848 en 1849, zich had onledig gehouden met de overweging van de door F. Groet c. s. en later door H. V. Geerligs c. s. te Haarlem, aangevraagde concessie tot de indijking, en een omstandig rapport daarover had uitgebragt, is over de zaak beraadslaagd bij de Staten van Groningen en Friesland. Die van Groningen waren er voor, doch van de zijde van Friesland werden bezwaren aangevoerd, op grond der rapporten van den hoofdingenieur in die provincie, welke voornamelijk daarin bestonden, dat de uitwatering der oostelijke sluizen van dat gewest door de inpoldering zou belemmerd worden.

Op grond van deze bezwaren behaagde het Uwer Majesteit, bij besluit van den 9den November 1850 n°. 36, eene speciale commissie te benoemen, aan welke werd opgedragen een nader onderzoek te doen ten aanzien van de doelmatigheid en uitvoerbaarheid der indijking en droogmaking. Tevens werd bij dat besluit eene instructie voor de commissie vastgesteld, ingevolge welke zij zich niet alleen moest bepalen bij het onderzoek der gedane aanvraag, maar tevens moest overwegen, of de geopperde bezwaren niet konden worden weggeruimd door de ontwerpen met andere plans in verband te brengen, bijv. met dat van den ingenieur van Diggelen. Deze had voorgesteld de wateren van het oostelijk gedeelte van Friesland door een nieuw scheepvaart- en uitwateringkanaal naar de kust van Paessens te brengen. Ook had hij daarbij eene aansluiting van Ameland aan den vasten wal van Friesland ten westen van den mond van het kanaal op het oog, en tevens eene indijking van de Lauwerzee, waardoor 7 à 8000 bunders zouden worden ingesloten.

Het verslag, in Mei 1851 door de commissie uitgebragt, bevatte hoofdzakelijk:

1°. dat al de bedenkingen tegen de uitvoering der ontwerpen konden worden opgelost en weggeruimd, zoo de geldelijke middelen, om al de werken uit te voeren, waren aan te wijzen.

De kosten der bedijking zouden bedragen .	f 9,720,050	
en die voor zeesluizen, havens, wegen, bruggen, enz.	8,679,950	
de globale raming der uitgaven bedroeg alzoo.		f 18,400,000
De baten zouden bestaan in de waarde der bedijkte gronden, geraamd op.	f 4,090,750	
verhoogde waarde der landen binnenwaarts het Reitdiep	300,000	
inkomsten van doorvaart-, schut- en havengelden, bijdragen van het Rijk, de provincien, districten enz..	1,996,416	
bijdrage van Friesland voor de verbeterde afwatering enz.	212,834	
te zamen		6,600,000
Het nadeelig slot zoude alzoo zijn		f 11,800,000

De onderneming kon dus op grond van geldelijke lasten als onuitvoerlijk worden beschouwd.

2°. dat de stukken, door de aanvragers ingeleverd, blijken dragen, dat zij niet de gevorderde kennis van zaken bezitten tot het uitvoeren van zulk een groot werk; waarop dan ook namens Uwe Majesteit aan hen is te kennen gegeven, dat hunne ontwerpen zijn voorgekomen aan gewigtige bezwaren onderhevig te zijn, welke de uitvoering ondoelmatig doen achten. Het was toch gebleken, dat verreweg het grootste gedeelte der in te dijken gronden niet voor bebouwing geschikt, en het overige gedeelte der schorren nog niet rijp was.

De commissie oordeelde echter een minder omslagtig plan tot bedijking, door den ingenieur van Diggelen ontworpen, een nader onderzoek waardig. Dit plan scheen eene gunstiger reden aan te bieden tusschen de noodige uitgaven en de te verkrijgen voordeelen. Hierover werden de Staten van Friesland en Groningen gehoord. Beiden wenschten zoo spoedig mogelijk een onderzoek van dit ontwerp te zien ingesteld en waren genegen hun aandeel in de kosten te dragen in overeenstemming met het belang, dat zij er bij zouden hebben, waartoe de Staten reeds dadelijk f 1200 op de begrooting van 1852 uittrokken.

Door het gewijzigd plan zou de zeekeerende dijk veel meer binnenwaarts gelegd, en daardoor het grootste gedeelte der zandplaten en diepten worden afgesneden, die de Geerligs c. s. mede in hunne bedijking wilden opnemen; de noordelijke Friesche zeedijken zouden dientengevolge aan minder gevaar zijn blootgesteld, de vrije uitwatering naar zee zou door afzonderlijke uitstroomingskanalen gewaarborgd blijven; de bestaande kostbare sluizen, de Nieuwe-Munneke- en Ezumazijlen zouden voortdurend ter dienste der waterlossing zijn, en de in te dijken gronden, hoewel minder bundertalen opleverende, ten deele uit vruchtbare kleigronden bestaan. Het onderzoek van dit ontwerp werd aan dezelfde commissie, ingevolge Uwer Majesteits magtiging, opgedragen. Er is uitzigt, dat haar verslag binnen kort zal worden uitgebragt.

VIII. Waterleidingen.

Sedert eenige jaren zijn door bijzondere personen onderscheidene ontwerpen gevormd ten einde Amsterdam van drinkbaar water te voorzien. Met grond schijnen groote voordeelen van zoodanige onderneming te mogen worden gewacht.

Slechts één plan intusschen is in uitvoering gebragt. Het is dat der Duinwatermaatschappij, welke in de plaats is getreden van den heer C. D. Vaillant, die reeds in 1847 zijne ontwerpen aan de Regering mededeelde. Door het Gouvernement werd den 19den September 1851 verklaard, dat na onderzoek der ontwerpen, voor zoover het Rijk daarbij betrokken is, geene bezwaren tegen de uitvoering bestonden, behoudens de vereischte schikkingen met het gemeentebestuur van Amsterdam. De statuten voor de Maatschappij, welke de onderneming zou uitvoeren, waren inmiddels goedgekeurd bij Uwer Majesteits besluit van den 19den Junij 1851, en de notariele akte van oprigting den 11den Julij 1851 te Amsterdam geteekend. Ook waren reeds met den meesten spoed de voorbereidende maatregelen genomen, zoodat de werkzaamheden op den 11den November 1851 zijn aangevangen, bij welke gelegenheid Zijne Koninklijke Hoogheid de Prins van Oranje de eerste spade van het te graven reservoir heeft gestoken. Sints dat tijdstip waren geregeld 500 à 600 man aan de onderneming werkzaam, ten gevolge waarvan de stand der zaak op den 31sten December 1852 was als volgt:

a. De werken van de *Prise d'eau*, waarvoor de duingronden door den heer mr. D. J. van Lennep met de meeste bereidvaardigheid en billijkheid waren verstrekt, zijn bijna voltooid. Het waterreservoir, groot 3 bunders in omtrek en 20 Rijnl. voeten diep en geschikt om 180,000 kubieke el water te bevatten, is gereed. Het kanaal, uit de duinen naar het waterreservoir, ontworpen op 3500 el lengte, 12 voet diepte en 42 voet breedte, is voor twee derde gegraven.

b. De werken, behoorende bij de stoommachines, die het water naar Amsterdam zullen aanvoeren, zijn nagenoeg voltooid. Men is bezig met het stellen der stoommachines.

c. De hoofdbuis van de werken tot aan de poort van Amsterdam, ter lengte van 23,000 el, is geheel gelegd, zoomede onder de Leydsche vaart nabij Haarlem, onder het Spaarne te Haarlem, langs de brug over de Buiten-Liede tusschen Halfweg en Haarlem en door de sluizen te Halfweg. Een zeer groot gedeelte der buizen, waardoor het water binnen Amsterdam zal worden verspreid, is daar ter stede reeds opgeslagen.

d. Er is nu omstreeks f 1,200,000 aan het werk besteed; de kosten der onderneming zijn op f 1,800,000 begroot.

Zonder onvoorziene gebeurtenissen wordt verwacht, dat het water vóór de maand Mei van dit jaar tot aan Amsterdam zal kunnen worden geleid.

Het vroeger ontworpen, althans vóór het zoo even behandelde ernstig overwogen plan, dat van mr. J. P. Taunay c. s., heeft meer bezwaren ontmoet.

Reeds[1] in 1845 werd het tweeledige ontwerp van dezen door het Gouvernement onderzocht, en hun daarna te kennen gegeven, dat bij het Algemeen Bestuur tegen de uitvoering der onderneming geene bezwaren bestonden mits onder andere de waterleiding zoo mogelijk besta in eene open *rigole* of wetering, en dat tot voeding der waterleiding het water van den Vaartschen Rijn worde genomen, met dien verstande dat de *prise d'eau* worde gekozen aan den Leidschen Rijn bij Utrecht nabij de brug van den Rijnspoorweg. Hun werd tevens toegezegd, dat geene andere waterleiding van denzelfden aard of tot hetzelfde einde uit de Lek of andere daarmede gemeenschap hebbende wateren zou worden toegestaan.

Voortdurend gemis van het vereischte kapitaal hield de uitvoering zoo lang tegen, dat het Gouvernement, na herhaaldelijk een termijn voor de verschaffing der middelen tot aanleg dezer waterleiding te hebben gesteld, de voorloopige concessie met 1 Mei 1849 introk.

De heeren P. W. Elias en mr. W. J. C. van Hasselt, na in hunne pogingen om de noodige som bijeen te brengen, beter te zijn geslaagd, hebben daarop van het Gouvernement in 1851 verkregen, dat de voorloopige concessie van de heeren Taunay en C°. op hen wierd overgedragen. Sedert is van de zaak niets meer vernomen. De schikkingen, die met het bestuur van Amsterdam moesten worden aangegaan, schijnen nog niet te zijn gesloten, althans de verpligte mededeeling daarvan geschiedde nog niet aan het Gouvernement.

Gelijksoortige onderneming is door den heer Geerligs te Haarlem ontworpen. Deze heeft zich in Januarij 1852 tot mijn Departement gewend ter bekoming van eene concessie voor den aanleg eener duinwaterleiding uit de graaflijkheidsduinen naar den Helder, ten einde de bewoners dier gemeente en ook de van het Nieuwe Diep vertrekkende zeeschepen van versch en zuiver drinkwater te voorzien.

Aan den ontwerper werden in April 1852 de voorwaarden medegedeeld, waaraan hij vóór de verkrijging eener bepaalde vergunning moest voldoen. De zaak leed vertraging, vooral ten gevolge van de wijziging, die door den ontwerper in het plan moest worden gebragt, ten gevolge waarvan de *prise d'eau* nu zal plaats vinden uit den voet der zeeduinen bij Huisduinen. Eerstdaags kan nopens deze zaak eene bepaalde beslissing worden genomen.

De onderneming schijnt niet onbelangrijk en tot bereiking van een nuttig doel te strekken. Van mijne zijde werd dan ook medegewerkt om zooveel mogelijk de bezwaren, die aan het plan bij de voorbereidende werkzaamheden in den weg kwamen, op te heffen.

IX. Ontginningen door bevloeijing.

De uitgestrekte ontginningen, sedert eenige jaren in de Belgische Kempen ondernomen, maakten de Regering bedacht op het bevorderen van dergelijke ondernemingen in Limburg en Noordbrabant, alwaar het water der Zuidwillemsvaart de gelegenheid aanbiedt tot het toepassen van het in Nederland weinig gekende stelsel van bevloeijen, dat elders, vooral in Duitschland, met goed gevolg, sedert veel jaren in werking is.

Het lag in het stelsel der Regering, de ontginningen door bijzondere personen te bevorderen, niet zelve te ondernemen.

Daar van verschillende zijden, voornamelijk onder *Weert* en *Nederweert* in *Limburg*, vergunning was gevraagd tot het tappen van water uit de Zuidwillemsvaart, wenschte het Gouvernement ligging en gesteldheid te kennen van de woeste gronden in *Limburg* en *Noordbrabant*, die geschikt zijn ter ontginning door irrigatie, vooral met het water uit de Zuidwillemsvaart. Een voorloopig onderzoek werd daartoe, in Januarij 1851, aan een ingenieur opgedragen. Uit zijn verslag bleek, dat onder de gemeenten *Weert*, *Nederweert*, *Someren*, *Meijel* en *Asten*, in *Noordbrabant* en *Limburg*, ongeveer 5000 bunders zeer geschikt liggen om door vloeijing te worden ontgonnen. De gemeenten, eigenaressen dezer gronden, werden uitgenoodigd, door aanbod te koop onder zekere voorwaarden, mede te werken tot de ontginning, nadat de ontwerpen van de noodige voorbereidende werken, door de zorg der Regering, zouden zijn opgemaakt. In de eerste plaats schenen hier de gronden onder *Nederweert* en *Someren*, over eene uitgestrektheid van bijna 3000 bunders, op den linkeroever der Zuidwillemsvaart gelegen, in aanmerking te moeten komen. Daar biedt het aanzienlijk verval van het kanaal ge-

legenheid aan tot aftapping van water, en tot ontlasting van het overtollige op een lager pand der vaart.

In September 1851 werd het opmaken der ontwerpen aan de algemeene dienst van den waterstaat opgedragen. Daarbij is als beginsel aangenomen, dat de taak der Regering zich moet bepalen tot het aanmoedigen der ontginning door levering der ontwerpen tot de voorbereidende werken, en dat de uitvoering, zoo van deze werken als van het verder noodige, aan de bijzondere ondernemers moet worden overgelaten.

In Februarij 1852 werd een aspirantingenieur te *Weert* geplaatst, en uitsluitend belast met de opnemingen en ontwerpen voor de ontginningen. Onder toezigt van den hoofdingenieur in *Noordbrabant*, heeft hij zich daarmede voortdurend bezig gehouden en de ontwerpen geleverd voor de onderneming van den heer *J. Chainaye* te *Maastricht*, die ongeveer 300 bunders onder *Nederweert* heeft aangekocht, en nagenoeg f 150,000 besteed aan koopprijs en kosten van aanleg. In Augustus en September jl. is den heer *Chainaye* vergund, de werken uit te voeren tot aanvoer en lozing van het water, waarbij de noodige voorzorgen zijn genomen ter verzekering van de belangen der scheepvaart en van die der verdere ontginningen. De ondernemer heeft gedurende den zomer met ruim 100 man gewerkt.

Eenige eigenaars, wier gronden op den regteroever van de vaart, bij sluis n°. 16 liggen, hebben zich, op raad van den ingenieur, vereenigd, en vergunning gevraagd tot het aftappen van water uit het kanaal. Het schijnt echter, dat deze zaak, uit gebrek aan overeenstemming tusschen de belanghebbenden, vooreerst geen voortgang zal hebben.

In het begin van 1852 gaf een particulier het voornemen te kennen tot het verveenen en ontginnen van peelgronden onder de gemeente *Deurne* en *Liessel* in *Noordbrabant*. Hij meende, dat deze onderneming krachtig zou worden bevorderd door inrigting van een gedeelte der onvoltooide Noordervaart, als zijtak van de Zuidwillemsvaart bij *Nederweert*, voor de kleine scheepvaart. Hij verzocht, dat hem dit wierd toegestaan, of wel dat de Regering dit werk zelf uitvoerde. Bij onderzoek is gebleken, dat de zaak zeer uitvoerbaar is, en niet alleen voor de verveening der noordelijk gelegen hooge peelgronden, maar ook voor de voeding der irrigatien van groot belang. Bij het volzetten der *Noordervaart* met water uit de *Zuidwillemsvaart*, bekomt men een geschikten boezem, ter aanvulling van het kleine vaartpand tusschen de sluizen n°. 14 en 15, en dit is van bijzonder gewigt, dewijl juist uit dit pand het meeste water voor de ontginning zal moeten worden getrokken.

Buitendien worden, door het opmaken van dit gedeelte der Noordervaart, nog ruim 1500 bunders onder *Heijthuizen*, *Roggel*, *Neer* en *Nederweert* geschikt tot vloeiweiden, die daarvoor anders, bij hunne hooge ligging, het water zouden missen.

De Noordervaart staat in te onmiddellijk verband met de *Zuidwillemsvaart*, dan dat het werk aan bijzondere ondernemers zou kunnen worden overgelaten. Het beheer over het water behoort ook onder dadelijk toezigt der Regering te blijven. Het schijnt daarom wenschelijk en nuttig, dat de *Noordervaart*, tusschen *Nederweert* en *Meijel*, voor Rijksrekening worde opgemaakt. De daarvoor noodige som van f 17,000 is op de staatsbegrooting voor 1853 uitgetrokken, nadat van den ondernemer het bewijs was gevorderd, dat hij werkelijk eenige gronden tot zijne beschikking zal hebben, wanneer de Noordervaart zal zijn opgemaakt. Hij heeft daaraan voldaan, door mededeeling van een besluit van den gemeenteraad van *Deurne* en *Liessel*, bij hetwelk hem ongeveer 600 bunders peel- en heidegronden onder die gemeente worden toegezegd. Zoodra de ondernemer de ontwerpen van de door hem aan te leggen kanalen en afwateringen zal hebben ingediend, kan deze zaak voortgang hebben.

Met het aanleggen van vloeiweiden dient geen te snelle voortgang gemaakt te worden. Indien jaarlijks 300 tot 400 bunders worden ontgonnen, zouden de opbrengsten van hooi reeds de behoefte dreigen te overtreffen. Thans reeds begint men in de Belgische Kempen te gevoelen, dat men den akkerbouw eenigen tijd moet gunnen om zich te ontwikkelen, ten einde de zoo sterk toegenomen grasteelt weder op zijde te komen.

In verband met de voorgenomen ontginning van veenen onder Deurne en Liessel, is eene algemeene opneming van *de Peel*, door waterpassing en grondboring, verrigt. Daaruit is gebleken, dat de grootste hoeveelheid veen is gelegen ten zuiden van den weg van Gemert naar Venray. Benoorden dien weg is het veen meerendeels uitgestoken, zoodat hoogstens eene laag van drie palm dikte overblijft. De gronden, die met het beste gevolg schijnen te kunnen worden verveend en ontgonnen, zijn gelegen in de Noordbrabantsche gemeente *Deurne* en *Liessel*, en onder de gemeenten *Venray*, *Horst* en *Sevenum*, in Limburg. Tusschen de Noordervaart en de Maas, bij Neer, wordt geen turfgrond in genoegzame hoeveelheid gevonden, om den aanleg van eenigzins kostbare ontginningwerken te wettigen. Daar wordt evenwel eene groote oppervlakte heidegrond aangetroffen, die langzamerhand door houtteelt en irrigatie kan worden ontgonnen, naar mate de afvoer van voortbrengselen uit die streek, door den aanleg van land- en waterwegen, wordt bevorderd.

Het denkbeeld is geopperd, om het water uit de Maas, bij Neer, tot op de bijna 20 ellen hooger gelegen vlakte, door stoomtuigen op te voeren, en daardoor de ontginning door vloeijen mogelijk te maken, zonder al het noodige water door de Zuidwillemsvaart en Noordervaart te moeten aanvoeren. In hoeverre dit denkbeeld aanprijzing verdient, kan eerst blijken, wanneer een ontwerp, met juiste raming van kosten en baten, zal zijn opgemaakt.

De overlast, dien men in Noordbrabant heeft, van het uit de Belgische Kempen komende irrigatiewater, heeft een onderzoek doen plaats hebben naar de mogelijkheid, om door een kanaal, evenwijdig aan de Belgische grenzen, dit water op te vangen, en, hetzij naar de Zuidwillemsvaart, hetzij naar Turnhout of naar den kant van Tilburg af te voeren. De uitslag van dit onderzoek is niet ongunstig, doch heeft nog niet geleid tot een ontwerp, dat in alle behoeften kan worden geacht te voorzien.

X. Telegrafie.

Na de wetten van 7 Maart 1852 is in den loop van dat jaar de electro-magnetische telegraaf tot stand gebragt tusschen de Belgische grens bij Groot-Zundert en de kantoren te Breda, Dordrecht, Rotterdam, 's Gravenhage, Haarlem, Amsterdam, Utrecht en Arnhem, van waar de Pruissische grens bij Elten is bereikt. De lijn bestaat tot nog toe uit een enkelen draad, uitgenomen het gedeelte tusschen Dordrecht en Rotterdam, waar onlangs een tweede draad gespannen is. Voor de kantoren te Dordrecht en Rotterdam zijn gebouwen door de gemeentebesturen beschikbaar gesteld en gereed gemaakt; de overige kantoren zijn geheel op Rijkskosten ingerigt.

De lijnen worden gevormd door gegalvaniseerd ijzerdraad, met porseleinen isolatoren aan palen vastgemaakt. Alleen tusschen Rotterdam en Amsterdam, waar een der draden van de spoorwegmaatschappij werd overgenomen, is die draad niet gegalvaniseerd. Door de rivieren wordt de verbinding gevormd door vier koperdraden, in gutta percha gehuld, en besloten in een kabel van gegalvaniseerd ijzerdraad. Ook de doorgangen der kleinere wateren zijn naar hetzelfde stelsel ingerigt. In de steden ligt het koperdraad in gutta percha gehuld, en besloten in ijzeren buizen.

Men bedient zich van den schrijftelegraaf van Morse, met den overbrenger en wisselarm, door welken de tusschenliggende kantoren, bij het seinen tusschen de uiterste, kunnen worden uitgesloten.

Op den 1sten December 1852 is de dienst geopend tusschen de kantoren te Amsterdam, 's Gravenhage en Rotterdam, in verbinding met Belgie, Frankrijk, Engeland, Duitschland en Italie. De kantoren te Dordrecht en Breda zijn mede gedurende eenige dagen geopend geweest, doch moesten, bij gebrek aan geoefende beambten, voorloopig weder worden gesloten. De dienst tusschen Amsterdam en Duisburg, of de dadelijke verbinding met het telegrafennet der Duitsch-Oostenrijksche vereeniging, is op den 1sten Februarij 1853 geopend. Tevens is het kantoor te Dordrecht op nieuw in werking gebragt.

Dit overzigt zal, bedrieg ik mij niet, den indruk geven, dat de middelen, waarover kon worden beschikt, nuttig werden besteed, en dat inzonderheid op dit punt toenemende belangstelling zich vertoont.

De medewerking, die Uwer Majesteits regering ondervond, of die zij verleende, deed een buitengewoon groot aantal hoogst gewigtige werken, in alle deelen des Rijks en ter bevordering eener onnoemelijke verscheidenheid van belangen, tot stand komen of hunne verwezenlijking naderen.

Van de ambtenaren van den waterstaat wordt dan ook bijzondere inspanning geeischt, en niet te min mag ik hunne voortvarendheid, evenzeer als hunne kunde en naauwgezetheid, roemen.

Het verdient erkenning, dat, niettegenstaande de uitgebreidheid en vermeerdering der werken, alle met zorg worden onderhouden.

Uwe Majesteit heeft, bij de opening van de tegenwoordige vergadering der Statengeneraal, op den zich meer en meer ontwikkelenden ondernemingsijver der ingezetenen gewezen. Ik acht mij gelukkig, aan Uwe Majesteit een verslag te hebben kunnen uitbrengen, hetwelk die ontwikkeling, hoofdsteun aller regeringsmaatregelen tot verhooging der algemeene welvaart, in een helder licht plaatst.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

THORBECKE.

TE 'S GRAVENHAGE, TER ALGEMEENE LANDS-DRUKKERIJ.